

3 1971

Leto XIX

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

KRONIKA
CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO
XIX. letnik Ljubljana 1971 3. zvezek

Vsebina tretjega zvezka

- Bogo Grafenauer: Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. II. Mesto kmečkih uporov v slovenski zgodovini — Stran 129
- Vlado Habjan: Celjsko-avstrijska vojna od leta 1433 do 1443 ali vojna za Ljubljano in Istro — Stran 137
- Josip Žontar: Vloga in pomen Ptuja v mednarodni trgovini poznega srednjega in zgodnjega novega veka — Stran 149
- Vlado Valenčič: Gospodarska in poklicna struktura krakovskega prebivalstva — Stran 152
- Jasna Fischer: France Železnikar in pariška komuna — Stran 158
- Peter Ficko: Rudarsko Velenje do ustanovitve stare Jugoslavije — Stran 166
- Janko Prunk: Škof Jeglič — politik, II. del — Stran 169
- Tone Zorn: Pregoni tujih državljanov iz območja dravske banovine — Stran 178
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 181
- Nove publikacije — Stran 182

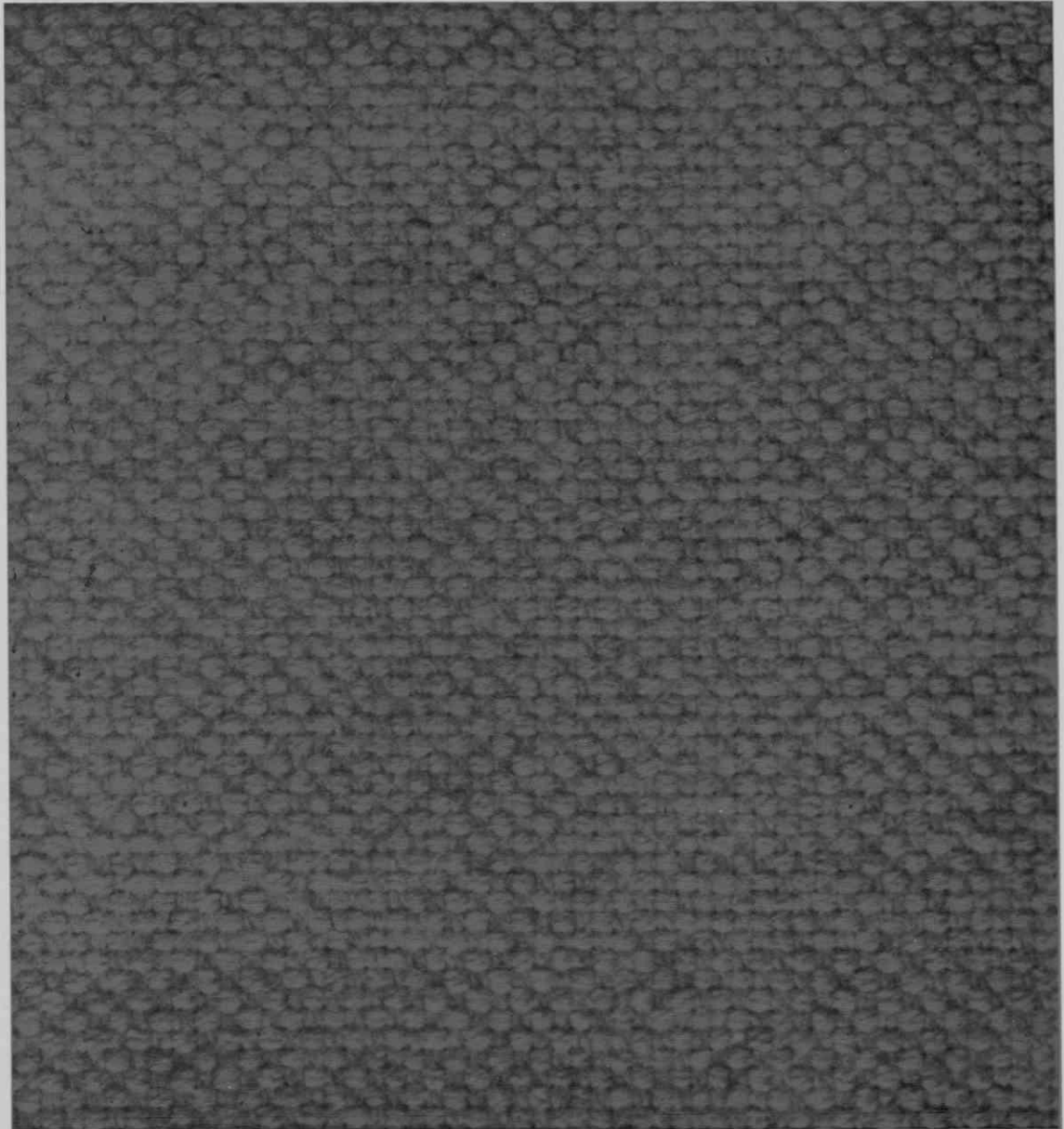
Na ovitku

Pečat velikega grofa Urha ali Orlika-Konfederativnega Celjskega iz leta 1443 (Hrani Staatsarchiv na Dunaju)

Ureja uredniški odbor

Glavni urednik dr. Pavle Blaznik
Odgovorni urednik dr. Jože Šorn

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za občo in narodno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK podružnica 501-8-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 25 din, posamezna številka 10 din

dekorativna

ZA VAŠE UDOBJE IN DOBRO RAZPOLOŽENJE
SODOBNE STILNE POHIŠTVENE TKANINE
EVROPSKE KVALITETE

TOVARNA DEKORATIVNIH TKANIN LJUBLJANA
Ljubljana, Celovška cesta 280 — Telefon 51 866
Telex 31-305 yu dekor

POGLAVITNE POTEZE SLOVENSKEGA ZGODOVINSKEGA RAZVOJA IN POLOŽAJA

BOGO GRAFENAUER

II. MESTO KMEČKIH UPOROV V SLOVENSKI ZGODOVINI*

Ob petstoti obletnici prve »kmečke zveze« slovenskih kmetov (1474) in ob štiristoti obletnici hrvatskoslovenskega kmečkega upora (1573).

Z naslovom našega prispevka se postavlja dvojno vprašanje: z ene strani je to vprašanje zavesti o dejstvih slovenske preteklosti, kot se izraža v zgodovinopisju, z druge strani vprašanje o dejstvih samih, seveda zopet, kot se nam vidijo po njihovem današnjem poznanju in presoji njihovega medsebojnega učinkovanja. Oboje je tesno povezano med seboj, kajti pogled na kmečke upore je najbistvenejše odvisen od širine in metodološke usmerjenosti zgodovinopisja. Za zgodovinopisje, usmerjeno predvsem v politično zgodovino, so bili kmečki upori sicer opazni dogodki, toda le kot slučajnost, ki ni bila povezana s poglavitnim tokom življenja. Za zgodovinopisje, usmerjeno predvsem v gospodarsko in družbeno zgodovino, pa so kmečki upori najožje povezani s temeljnim zgodovinskim dogajanjem kot najizrazitejša in najostrejša oblika družbenih nasprotij, ki tudi sicer v fevdalnem redu nikdar ne prenehajo, marveč vplivajo s svojim močnejšim ali slabšim pritiskom na obstoječe družbene strukture v marsičem na celotno zgodovinsko dogajanje. Dalje: dokler se je zgodovinopisje opiralo v prvi vrsti na vire z značajem »poročil« o dogodkih (bodisi v obliki zgodovinopisnih virov, bodisi v obliki »poročil« v aktih ali pismih itd.), je bilo neizogibno odvisno tudi od pogledov njihovih avtorjev na dogodke, o katerih so poročali (ne le zaradi naravnosti izraženih sodb, marveč že zaradi njihovega »izbiranja« dogodkov pri pisanju, določenega po teh sodbah); šele s postavitvijo dokumentarnih »preostankov« življenja na prvo mesto med viri se je zgodovinar — kolikor so mu takšni viri v zadostni meri na razpolago — res osvobodil vsaj neposredne odvisnosti pri presojanju dogodkov od svojih »poročevalcev«.

* Prim. Kroniko XVI/1968, str. 129—136.

I.

Ves ta razvoj se kaže tudi v počasnem spoznavanju mesta kmečkih uporov v slovenski zavesti, izraženi v zgodovinopisju. Razumljivo je, da so zgodovinopisci, ki so živeli za časa uporov, upornike obsojali bodisi zaradi prepričanja o božjem izvoru vsake oblasti (duhovniki) bodisi, ker so bili sami graščaki (plemiški pisci). Na takšno stališče do upornikov ne naletimo le pri ljudeh, zoper katere so bili neposredno namerjeni kaki kmečki upori (kot npr. pri vetrinjskem opatu Janezu v zvezi z uporom 1482 ali pri Žigi Zoisu v zvezi z upiranjem kmetov gosposčine Brdo pri Kranju 1781-1783), marveč tudi pri takšnih podeželskih župnikih, ki so bili s kmečkim prebivalstvom v tako ozkem vsakdanjem stiku kot župnik pri Št. Martinu na Dholici Jakob Unrest, ki je uporabljal kot najpomembnejši vir za opisovanje dogodkov v naših deželah v zadnjih treh desetletjih 15. stol. »splošno govorico« (gemeine Sage). Tudi on pa ni le opisoval upora 1478 na Koroškem kot ponazorilo, »koliko zlobne zvijače in nezvestobe je skrite v srcih hudobnih kmetov«, marveč je hvalil boga, ko so se uporniki razpršili zaradi turškega vpada, češ da je njegova pomoč »kaznovala kmečko nezvestobo z nevernimi Turki...«, da ne bi nezvesti uporniki prelivali krščanske krvi. Tudi pri najkrajših zapiskih sodobnikov (npr. pri Juriju Spalatinu, pri Žigi Herbersteinu, v dodatkih Celjski kroniki, v Vramčevi kroniki ali v Dietrichsteinovi rodbinski kroniki) je mogoče čutiti obsojanje uporniškega ravnanja in vsaj popolno neprizetost pri okrutnem maščevanju gospode nad njimi. Značilno je, da je celo Primož Trubar, sam kmečki sin in človek, ki ga je brez dvoma navdajala iskrena in močna »ljubezen« do slovenskega ljudstva (izražena že v psevdonimu na njegovi prvi slovenski knjigi: »Philopatridus Illiricus« — »Peryatil vseh Slouenzou«) in ki je gotovo obsojal graščinsko nasilnost nad podložniki, kmečke upore obsojal in jih krščanskim vernikom prepove-

doval kot »druje grehe«, od katerih »obeden prez štrajfinge ne ostane«, kar je ob neki priložnosti ponazoril s kmečkimi upori na Slovenskem (1515, 1528, 1573), ki »so per tim hud konec vzeli, so bili pobijeni, obešeni inu na špice vtaknjeni«. Kolikor obsežnejši so taki opisi, toliko izrazitejše je obsojanje upornikov. To se kaže tako pri žolnirski pesmi o bitki pri Celju 1515, kot pri zgodovinarjih 17. stol. (npr. Istvanffy, Megiser, Valvasor itd.) in 18. stol. Kot primer naj navedem le Valvasorja, čigar zgodovinsko pisanje skuša biti navadno sorazmerno nepristransko, ob tej priložnosti pa ni le označil puntarje za »pobesnelo družino«, »krvoločneže« z »razprtimi morilskimi kremplji« in »ničvredne podpihivalce nemirov«, marveč je opisal dogodke na Mehovem 1515 celo drugače, kot jih opisujejo viri, ki jih je zagotovo imel v rokah.

Dokler se je opiralo zgodovino pisje v prvi vrsti na to vrsto virov, se je seveda težko otreslo njihovih sodb o uporih. To ne velja le za Antona Kremlja (Dogodivšine Štajerske zemle, 1845, 158, 164), mrveč tudi za prvo dokončano Zgodovino slovenskega naroda, ki je je napisal gotovo liberalno usmerjeni Janez Trdina (rokopis 1848—1851, izšlo 1866). Ves njegov opis se lomi med obsojanjem graščinskega nasilja in upoštevanjem kmečkih težav z ene strani ter med končno obsodbo z druge strani: »Da se s puntarijo malo doseže, pokazalo se je, v teh kmečkih vstajah. Kdor se ne zmeni več za postavbo, proti temu se obrne postavba, in ne bo nikdar odšel zasluženi kazni« (89). Miha Verné v prvi »Občni povestnici ... narodu slovenskemu« (1863) kmečkih uporov niti omenil ni. V slovenski književnosti se je že od Prešernovega Sonetnega venca naprej — »od tód samó kervávi púnt poznámo, boj Vítovca in rópanje Turčíje« — uveljavilo prepričanje, da spadajo kmečki upori med redke pomembne dogodke slovenske zgodovine, kar je pozneje še ostreje izrazil Ivan Cankar: »Vsaka ped svobode, ki si jo pribori ljudstvo, je korak naprej v kulturi. Tisti obupani, v svojem obupu do blaznosti pogumni kmetje, ki so požigali graščine in ki so se upirali cesarski vojski s kosami, cepci in vilami, tisti kmetje, ki so obešali valpte in gnali graščake pred plug, niso bili manjši delavci na polju slovenske kulture nego Trubar in Dalmatin ... Trubar in Dalmatin sta zapisala v knjigo spomenik slavnega svojega dela, puntarski kmetje so ga zapisali v kamenito slovensko zemljo s svojo vročo krvjo ... Zakaj doletela jih je tista usoda, ki je usoda velike večine kulturnih delavcev: poginili so v sramoti, njih delo pa so pokončali z ognjem in mečem« (ZS XI, 332 sl.). Podobno prepričanje se kaže tudi v delih Simona Jenka, Josipa Jurčiča, Antona Aškercar, Ivana Preglja, Franceta Bevka, Bratka Krefta in Jožeta Pa-

horja, pa še različnih manj pomembnih pisateljev, v delih, ki skušajo oživiti podobo posameznih kmečkih uporov. Čeprav je po virih dostopna resnična podoba teh uporov še mnogo dramatičnejša kot te drame in mnogo bolj napeta in polna kot ti romani, vendar so se podobna spoznanja o pravem pomenu kmečke uporniške misli in bojov prebijala v zgodovino pisju počasneje kot v literaturi, pa tudi z manjšo jasnostjo presojanja. Za »damnatio memoriae« kmečkih uporov med ljudstvom (vsaj po koncu 16. stol., ko je spomin na velike kmečke upore še mogoče dokazati) je značilno razmerje med pomenom turških vpadov in kmečkih uporov v ljudskem pripovednem izročilu: o turških vpadih so se ohranile ljudske pesmi in pripovedke, o kmečkih uporih oboje molčijo.

Večjo težo kmečkim uporom so pripisovali zgodovinarji, ki niso samo izvirali iz kmečkega rodu, kot skoraj vsi slovenski izobraženci še v drugi polovici 19. stol., marveč so bili zvezani s kmečkim ljudstvom bodisi po vsakdanjem življenju, bodisi po političnem delovanju in usmerjenosti, bodisi po obojem. Požeželski župnik Janez Parapat, ki je kot prvi slovenski zgodovinar podrobneje pisal o kmečkih uporih (LMS 1869), je vzporejal graščake kot »sovražnike ... tlačenega in zatiranega kmeta« s »krutimi Turčini«. Pri tej spremenjeni oceni uporništva so brez dvoma veliko tehtali viri o Tahiju in o njegovem ravnanju s podložniki, zlasti s podložnimi ženami in dekleti, ki so opravičevali upor tudi na ravni katoliške moralke. Prav leto poprej jih je objavil Fr. Krones v eni izmed publikacij, v katerih so med 1868 in 1883 zlasti on, Franjo Rački in Franz Martin Mayer s objavo prejšnjega dela arhivskih virov postavili znanje o uporih 16. stol. na nove temelje in skušali v svojih razpravah na novo razčistiti tudi vnanjo — »dogodkovno« — stran uporov 1515 in 1573. Na njihovih dognanjih je v glavnem slonelo prikazovanje in presojanje kmečkih uporov v slovenskem zgodovino pisju — z redkimi izjemami — prav do let pred drugo svetovno vojno. Najobsežnejši prikaz kmečkih uporov po teh in poznejših rezultatih raziskovanja je v slovenskih delih uvrstil v svojo Zgodovino slovenskega naroda Josip Gruden (441—449, 753—766, 883—894), opravičujoč jih s »tedanjimi nevzdržnimi razmerami, ki jih je bilo le s silo spremeniti« (758), vendar tudi z omiljujočo trditvijo, da se »socialni boji slovenskih kmetov ob koncu srednjega veka še niso bojevali za osvoboditev kmečkega stanu, ampak so imeli le namen, olajšati mu neznosno breme« (442). Kljub obsežnejšim virom in boljšemu znanju o poteku uporov pa je šlo v teh ali drugih delih (npr. v različnih deželnih zgodovinah ipd.) le za opisovanje dogodkov in njihovih neposrednih

povodov (kot Tahijevega postopanja na njegovih treh gosposčinah), ki seveda za ves koncept gledanja na upore pri katoliških konservativnih zgodovinarjih niso bili brez posebnega pomena (v enostranskem obravnavanju teh sestavin poti v upore in v zanemarjanju splošnejših in širših potez krize fevdalne družbe v tem času se včasih čuti dediščina tega zgodovinarstva prav do našega časa). Liberalno in socialno-demokratsko usmerjeno zgodovinarstvo je skušalo poudariti pomen teh dogodkov posredno, v njihovem povezovanju z drugimi sodobnimi, po njihovi zgodovinski koncepciji pomembnejšimi gibanji. Najpogostnejše je bilo takšno domnevno povezovanje — postavljano le z uporabo splošnih obravnav uporov v deželnih zgodovinah in drugi literaturi, pa brez vnovičnega lastnega pregledovanja virov — usmerjeno v vplive reformacije na kmečke upore, pri čemer so brez dvoma vplivala razmerja te vrste v nemški kmečki vojski 1524—1526 (Prepeluh, Prijatelj, Lončar), včasih tudi v zvezi z moderniziranjem reformacije v smislu liberalnih idej 19. in 20. stoletja (Ilešič) in z njimi zvezano trditvijo, da je mogel prineesti kmetu rešitev »edino miren gospodarski in socialni razvoj evropskega ljudstva« (Pivko, podčrtal on sam), s čimer se zanika vsak širši zgodovinski pomen kmečkih uporov.

Do časa neposredno pred drugo svetovno vojno je ostalo omejeno znanje o uporih slovenskega kmeta v glavnem na podobo, podano pri Grudnu; ne tako redke obravnave v knjižni obliki (Erjavec, Zalaznik, Mravljak, itd.) in še pogostnejše v različnih razpravah ter člankih pa so skušale povezovati to znanje v različnih variantah z domnevami in sodbami liberalnega in socialno-demokratskega zgodovinarstva ali publicistike. Le dva zgodovinarja sta skušala brez posebnih teoretičnih konceptov in le s podrobnim raziskovanjem domačega razvoja dognati širši okvir družbenega in gospodarskega položaja kmeta na Slovenskem, v katerega se uvrščajo veliki kmečki upori 16. stoletja kot njegov bistveni sestavni del in ne le kot zanimivi osamljeni dogodki. Anton Kaspret, prvi slovenski zgodovinar, ki je posvetil vse svoje delo skoraj samo zgodovini slovenskega kmeta, je razkril ob aktih iz arhiva blejske gosposčine predzgodovino slovenskega kmečkega upora 1515 na Gorenjskem z razpravo, ki je na široko obravnavala tedanji kmečki položaj (MMK 1889) ter posledice tega upora za vaško samoupravo (ČZN 1907), v več razpravah pa je pokazal ob uporabi aktov štajerskega deželnega arhiva uvod v upor 1572/73 na Štatenbergu (ČZN 1909, gl. tudi ČZN 1911) ter opozoril na prisilno uvažanje kupnega prava ob izdatnem plačilu kmečkih podložnikov zanj na deželnoknežjih gosposčinah v notranjeavstrijskih deželah

okrog 1570, kar je prav tako budilo kmečko nezadovoljstvo z novo dajatveno zahtevo (1903). Prav tu je zastavil Janko Polec (ZZR 13, 1937), ki je iskal širše družbene premike, ki so vodili v upor 1572/73, prav v širših nemirih med kmeti, ki jih je povzročila ta prisilna prevedba njihovega hasnovalnega prava do zemljišča ter dajatev zanj. Kratko zatem je podprl to mnenje še Stanko Jug v zvezi s tedanjim razvojem davčnega sistema (posebej v zvezi z vinskim dacom za vinogradnike 1570, GMS 1942), medtem ko je Kaspretovo preiskovanje gospodarskih in družbenih razmer v radovljiškem kotu do upora 1515 razširil in dopolnil njegov nekdanji zasebni učenec v zgodovinskem delu, Ljudmil Hauptmann (ZČ 1952/1953) v eni izmed svojih zadnjih vzornih razprav. Moja študentska razprava o uporih 1515 in 1573 (ČZN 1939) je bila obratno posvečena le poteku »dogodkov«, vendar pa je pomenila pol stoletja po Mayerjevi obravnavi dokaz, da je tudi v tem pogledu treba celo za pglavitne poteze te strani uporov vnovič pregledati vse vire in poiskati k njim še nove.

Druga smer, ki je skušala povezati kmečke upore v širši družbeni okvir, se je opirala na eni strani na znanje o njih po dotedanji literaturi (zlasti po Grudnu), z druge strani pa na dognanja o kmečkih uporih v evropski zgodovini, posebej ob Engelsovem delu o nemški kmečki vojski. Ta način dela — značilen zlasti za študije Bratka Krefta, Vita Kraigherja in Borisa Zihlerla (1937—1939) — je imel težišče na splošnih potezih družbenega in gospodarskega razvoja, v katerem so bili uporabljeni podatki o naših uporih predvsem kot ponazorila in primeri, tako da gre tu bolj za teze in slutnje, ki bi jih mogla dokazati šele vnovična podrobna obravnava uporov, ki jo je Bratko Kreft po pravici od zgodovinarjev s poudarkom tudi zahteval. Spričo tega so tudi v prvi izdaji Speransa (1939), v kateri je prikazan družbeni pretres 16. stol. pri Slovencih v prvi vrsti v zvezi z reformacijo, obravnavani kmečki upori sicer z vsem poudarkom kot »težišče revolucionarne energije slovenskega ljudstva« (v 17. in 18. stol.), pa vendar preveč v okviru reformacije kot njena priprava in nadaljevanje, predvsem kot posamezni »nešteti upori«, ki »so se razkropili po krvavih spontanijah brez jasnega cilja«, oz. kot »vrsta lokalnih revolucionarnih akcij z zelo omejenimi cilji, ki so le redko segale preko meja reform v okviru fevdalne družbe«. Tudi v tem se izraža pač dejstvo, da zgodovinarstvo dotlej še ni spoznalo povezanosti notranjega dozorevanja kmečkega uporniškega gibanja med 1478 in 1573, vzporednega z reformacijo in neodvisnega od nje, ter radikalnosti programa zlasti obeh največjih kmečkih uporov 1515 in 1572/73, ki je v ostrem nasprotju z družbenimi nazori in te-

danjimi političnimi težnjami temeljne smeri reformacije v slovenskih deželah.

Prelom v smeri raziskovanja je pomenila v resnici moja disertacija, posvečena »slovenskemu« kmečkemu uporu 1515 (tako ga imenujejo že tedanji viri; Boj za staro pravdo, 1944), v kateri sta bila že jasno izražena drugačna teza in program dela: »Kmečki upori niso le osamljeni dogodki v kmečkem življenju, marveč izraz splošnega družbenega in gospodarskega položaja in razvoja kmečkega stanu na Slovenskem, najožje povezani z njima in le v zvezi z njima razumljivi. Marsikaterega vprašanja glede položaja srednjeveškega kmeta sicer najbrže ne bo nikoli mogoče rešiti (mnóžina pridelkov, odstotek dajatev, obseg zadolžitve, vprašanje trga). Pa tudi sicer bo mogla popolno rešitev nakazanega problema podati šele celotna zgodovina slovenskega kmeta v poznem srednjem veku in v začetku novega veka, ta pa bo zahtevala še mnogo zamudnega dela«. Po skoraj dveh desetletjih obravnavanja teh vprašanj v manjših in časovno omejenih razpravah sem skušal zgornjo tezo pokazati in dokazati — kolikor to dopuščajo že znani viri — v knjigi, ki je posvečena celotnemu vprašanju »kmečkih uporov na Slovenskem« v fevdalni dobi do 1848 (1962). V Zgodovini slovenskega naroda (3—5, 1956—1961) in v drugi knjigi Zgodovine narodov Jugoslavije (1959) je dopolnjena teza o notranji sklenjenosti kmečkih uporov (posebej v njihovi klasični dobi v 15. in 16. stol.) še z drugo, da sta namreč vsaj v dobi velikih kmečkih uporov — in enako v revolucijskem letu 1848/49, v manjši meri pa v 17. in 18. stol. — prav v kmečkih uporih izražena družbena borba in kmečki odpor zoper fevdalne omejitve tako v gospodarstvu kot v družbenem pogledu tedanji temeljni zgodovinski proces, ki je v marsičem odločal o vseh drugih zgodovinskih procesih »kratkotrajnejšega« značaja in o zgodovinskih »dogodkih« (po Braudelovi zgodovinski terminologiji), ne le o reformaciji, marveč tudi o priklonitvi plemstva pod oblast deželnega kneza v 17. stoletju ter celo o meri, v kateri kljub politični zmagi reakcije ni bilo mogoče umakniti zmage revolucije 1848, izražene z odpravo fevdalnega režima zemljiškega gospostva, ki je bila za »revolucijo« vendar najbistvenejši del. V obliki teze v zvezi z analizo celotne slovenske zgodovine so bili poleg tega kmečki upori postavljeni že 1945 (Slovenski zbornik 1945) in vnovič ob petindvajseti obletnici Osvobodilne fronte (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966) kot prva korenina revolucionarne misli in gibanja, ki se je končalo med drugo svetovno vojno z narodno osvobodilnim gibanjem in socialistično revolucijo, hkrati pa kot edino gibanje, ki ga je mogoče skoraj v vseh pogledih

vzporejati z narodnoosvobodilnim bojem, širino udeležbe slovenskega ljudstva v njej in tveganjem, zvezanim s tem za vsakega posameznika, ki se je odločil za boj za socialno svobodo.

Navedene teze so dopolnjevale in dograjevale razprave, ki so jih posvečali naši zgodovinarji v zadnjih desetletjih gospodarskemu in družbenemu razvoju na Slovenskem med 14. in 17. stoletjem. Ferdo Gestrin je pokazal v svojih obravnavah družbene podlage reformacije ter v številnih delih o neagrarnem gospodarstvu, posebej o trgovini na dolge razdalje, Josip Žontar pa v podrobnem obravnavanju podeželske trgovine v 16. stol. in borb za njeno pravno omejitev in ureditev, kako so v gospodarskem pogledu naraščali vplivi, ki so bili izvzeti iz vplivov zemljiških gospodov in slabili moč graščine. Pavle Blaznik je pokazal na primeru loškega gospostva prav v 16. stoletju velik skok kajžarjev (razmerje med gruntarji in kajžarji 1501 12:1, 1590 pa 3:2), torej sloja, ki je s svojim preživljanjem navezan v dobršni meri na zaslužek iz neagrarne dejavnosti. Sergij Vilfan je prispeval k družbenemu ozadju velikih kmečkih uporov morda najpomembnejše spoznanje, namreč da je oblast zemljiškega gospostva nad podložniki močno oslabela, kar se izraža v samovoljnem odhajanju kmečkih sinov s področja zemljiškega gospostva ter v možnosti odkupa izpod oblasti zemljiškega gospostva (»svobodniki«); moč graščine se je obnovila šele po njeni zvezi z okrepljeno oblastjo deželnega kneza v 17. stol. Končno so različni zgodovinarji podrobneje preučevali tudi posamezne kmečke upore (Blaznik, Vilfan, Jože Šorn, Jože Žontar), posebej pa je treba poudariti, da se je razširilo delo te vrste tudi v proučevanju hrvatskoslovenskega upora, kjer so se pokazale podobne širše poteze ozadja upiranja hrvatskih kmetov, kot so se kazale že v naštetih slovenskih delih (npr. Rudolf Bičanić, Nada Klaić, zlasti pa Julijan Bromlej in Josip Adamček). Že sredi tega preiskovanja je Sperans-Kardelj v drugi izdaji (1957, 3. izd. 1970) Razvoja slovenskega narodnega vprašanja v smislu novih raziskav bistveno razširil in tudi spremenil stališča o mestu kmečkih uporov in oblikovanju slovenskega naroda. Končno je prav letos prvi del Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev (Zgodovina agrarnih panog, Prvi zvezek: Agrarno gospodarstvo) vnovič v marsičem razjasnil procese, ki stoje v ozadju uporov. Kratek očrt, v katerem bom skušal podati dognanja slovenskega zgodovinopisja o mestu kmečkih uporov v slovenski zgodovini, pa se opira delno tudi na že pripravljene rokopise za drugi zvezek tega kolektivnega dela, ki bo posvečen družbenim razmerjem v agrarni proizvodnji.

II.

Angleški historik Lovett Edwards je sklenil kratko označbo slovenske zgodovine (1954) z besedami: »Resnično, najbolj čudovito pri Slovencih je, da obstoje kot narod po tolikih stoletjih tuje oblasti«, to je po izgubi politične svobode (Karantanija 745 oz. 820 z odpravo domačih knezov, 874 s propadom Kocljeve Spodnje Panonije) in po uveljavljanju frankovsko-nemške oblike fevdalnega reda (od 9. do 11. stol.), v čigar vladajočem plemiškem družbenem sloju je mogel slovenski del uveljaviti svoje težnje in tradicije le še do konca 9. stoletja, od okrog 1000 naprej nastajajoče deželno plemstvo pa ima kot družbeni sloj nemški oz. v delu Primorja tudi romanski značaj. Danes sicer vemo, da do 16. stoletja to ne izključuje pri plemstvu znanja slovenskega jezika (zaradi občevanja s podložniki) in da so v mestih, ki so nastajala na slovenskih tleh od okrog 1100 naprej, razen v primorskih mestih z močno romansko večino, med prebivalstvom številčno gotovo prevladovali Slovenci, nemška pa je bila povsod le mestna pisarna. Kljub temu pa to ne spremeni dejstva, da je od konca 11. stoletja naprej izrazito slovenski del prebivalstva v slovenskih deželah le vaško kmečko prebivalstvo, ki je bilo — posebej zaradi prevlade tujega jezika med plemstvom in v vseh odločujočih meščanskih krogih v 17. in 18. stoletju — pravo izhodišče izoblikovanja slovenskega naroda od srede 18. stoletja naprej.

Zato pomenijo kmečki upori konec 15. in v 16. stoletju v resnici eno izmed temeljnih prelomnic v slovenski zgodovini. Z njimi se je pojavilo slovensko ljudstvo po šestih stoletjih tihega življenja pod oblastjo deželnega plemstva prvič kot pomemben aktivni politični dejavnik na svojih tleh. Po dolgih stoletjih zatišja so se s svojimi upori vključili slovenski kmetje v zgodovinski razvoj obnem kot zatirani družbeni sloj in kot predstavniki slovenskega ljudstva, ki je odtlej naprej postajalo vse razločnejši usmerjevalec razvoja na teh tleh. Tako se kažejo veliki kmečki upori konec 15. in v 16. stoletju kot prvi korak do rezultata slovenskega nacionalnega prebujenja v 19. stoletju in narodno-osvobodilnega boja sredi našega stoletja. Prav ker je prvi korak v takšnih dolgih zgodovinskih procesih najbolj presenetljiv in neredko tudi najtežji, se postavlja vprašanje poti, ki je pripeljala prav tedaj do tega izbruha silovitega podložniškega boja zoper fevdalni družbeni red.

Kolikor danes že moremo domnevati o kmečkem gospodarskem računu — razmerju donosa kmetije, bremen in stroškov za preživljanje (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I/1, 1970, 625—629) — se zdi, da

je bilo ob velikosti kmetij in tedanji agrarni tehniki poljskih pridelkov premalo za preživljanje; kmetje so si morali v veliki meri pomagati z živinorejo. Obojega pa je bilo dovolj le za oddajanje dajatev graščini do 1/3 pridelka ob odštetem semenu) in zelo skromno preživljanje, tako da so si kmetje vsaj od 13. stoletja naprej iskali zaslužek tudi zunaj zemljiškosposposkih razmerij, v podeželski trgovini. Izhodišče je bila naturalna menjava žita za sol v istrskih mestih, ki je v drugi polovici 15. stoletja dosegla letno v obe smeri skupno do 200.000 tovorov (okrog 34.000 ton). Na Kranjskem je bilo kmetom že konec 15. stoletja dovoljeno tudi v trgovini na večje razdalje izvažati kisl vina iz dežele na sever in uvažati boljša južna vina. Prav tako jim je bilo dovoljeno uvažati železo, svobodna je bila zanje trgovina s soljo in izvoz žita v Italijo, uvoz živine z vzhoda in njeno prodajanje. Tudi živino, platno, sir in mast, kar so sami pridelali, so smeli izvažati v Italijo. Po meščanskih pritožbah so v 16. stoletju tovorili nepretrgoma s 4000—6000 konji, trgovali s soljo in žitom na Kranjskem, Štajerskem, Slavoniji in drugod, pa tudi s suknom, žebli, železom, platnom, s krdeli ogrskih volov, s prašiči in drobnico. Na Koroškem so smeli kmetje kupovati v podeželju žito in ga voziti na trg v mesta in trge, pač pa so smeli gospodje svoj pridelek izvažati zunaj dežele, in v tej obliki se je vselej mogla skriti tudi kmečka trgovina, ki so jo opravljali podložniki hkrati s tisto za gospode. Štajerski kmetje so bili v tem pogledu precej bolj omejeni po svojih pravicah ali možnostih. Druga povezava z neagrarnim gospodarstvom je bilo delo (žganje oglja) in tovarništvo za potrebe fužin; ponekod pa se je začelo uveljavljati tudi založniško razmerje z velikimi trgovci, ki so organizirali podeželsko obrtno proizvodnjo (npr. v 17. stoletju platnarstvo na loškem ozemlju). Le s tem razvojem je mogoče razložiti sunkovit dvig kajžarskega prebivalstva v 16. stoletju. Vse to pa pomeni v gospodarstvu na vasi napredovanje tistih oblik, ki so bile zunaj graščinskih razmerij in so pospeševale težnje po osvoboditvi iz vezi graščinske oblasti.

Naj navedem Vilfanove rezultate o družbenih izrazih tega razvoja: »Zgodnji kapitalizem je načenjal v bistvenih temeljih fevdalno družbo in deloval na osebni položaj (podložnikov) v smislu sprostitev. Fevdalna družba pa je imela še toliko moči, da je v reakciji proti temu uveljavljala tudi nasprotno tendence, skušala oživiti stare plemiške privilegije in preprečevati prostost gibanja kmetov. Močnejše kot prej so se s pomočjo uporov in latentno upornostjo uveljavljali tudi kmetje kot aktivni razvojni faktor.

Glede na prevlado ene ali druge izmed obeh nasprotujočih si silnic razpada doba med 15. in 18. stoletjem v dve razdobji; razlika med njima se kaže v prostosti gibanja kmeta in njegovih potomcev kot glavnem merilu za omejitev prostosti. Proti koncu 15. stoletja je pod prvim navalom zgodnjega kapitalizma in njegove potrebe po prosti delovni sili nastopila neka nestalnost in negotovost v osebnem položaju, ki je trajala nekako do druge polovice 16. stoletja.

Gospodarske razmere so praktično nudile mnogo možnosti za premik podložnikov. Posebno tovarništvo je čedalje bolj odpiralo podložnikom in njihovim sinovom vrata v poslovno življenje in v svet, kamor ni segala moč njihovih zemljiških gospodov. Tudi kolikor so sinovi ostali v domačih krajih, so nekateri postali kajzarji ali gostači in jih zemljiški gospodje očetove domačije niso mogli pripraviti do tega, da bi služili njim. Kranjski stanovi so 1570 zahtevali, naj bi smel podložnikov sin stopiti v tuje službe samo tedaj, če njegov gospod ne bi imel sam potrebe po delovni sili. Iz tega izhaja, da so še tedaj podložniški sinovi dejansko odhajali, kamor so hoteli, da po odhodu gospodje niso imeli praktično nikakega vpliva nanje. (Podobni so podatki tudi glede Štajerske v istem obdobju).

Vsaj že v 15. stoletju so se kazale posledice dejstva, da na gorskih zemljiščih ni nastala osebna odvisnost njihovega hasnovalca. Podložnik, ki se je naselil na njih, je postal svoboden imetnik zemlje; zato so se začeli prebega na taka zemljišča množiti... Posebno v bližini beneške meje pa podložniku tudi ni bilo težko prestopiti na beneško stran, kjer so zaradi še trajajoče kolonizacije veljali razmeroma ugodni zajmi. Zato je osebna odvisnost med kmeti na habsburški strani meje praktično malo pomenila, kolikor se je pravno sploh še vzdrževala (iz rokopisa za 2. zvezek Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Zgodovina agrarnih panog).

Gospodarski razvoj in njegovi družbeni izrazi so torej težili v družbeno osvoboditev kmečkega sloja. Vprašanje, zakaj so se začeli kmečki upori prav konec 15. stoletja, je razloženo delno že s tem, delno pa odgovarjajo nanj še drugi in drugačni premiki. Najkasneje v 15. stoletju je število odraslega moškega vaškega prebivalstva že preseglo število kmečkih gospodarstev. Gospodom se ni bilo treba več ozirati na kmeta (kot v prejšnjem obdobju kolonizacije, ko so morali vabiti kmete s posebnimi ugodnostmi), ker so imeli za izpraznjeno kmetijo takoj na razpolago nove obdelovalce. Nastanek sorazmerno enotnega podložniškega sloja (z izenačenjem dajatev in njihovih oblik) je do 15. stoletja razmerje med gospodi in podložniki zelo poeno-

stavil in posplošil, ker so odpadle družbene razlike med skupinami vaškega prebivalstva. Položaj kmetov pa se je prav tedaj občutno poslabšal tako zaradi turških vpadov in v 15. stoletju pogostnih bojov med fevdalci, posebej pa zaradi nastajanja nove državne in vojaške organizacije ter potreb obrambe zoper vnanje nevarnosti (turški vpadi, vojna z Ogri, v začetku 16. stoletja vojna z Benečani), zaradi česar se je graščinskim dajatvam pridružilo še breme deželnih davkov in občasno tudi vojaška dolžnost za del podložnikov pri deželni obrambi. Vse to je delovalo kot sprožilo in delno celo kot napotek za kmečko vojaško organizacijo pri velikih kmečkih uporih.

Od 1478 do začetka 18. stoletja se je zvrstilo pet velikih kmečkih uporov, ki naj jih — brez opisovanja njihovega poteka — označim le glede njihovih dimenzij: Koroški kmečki upor 1478 je zajel preko 2000 km² in je trajal pet mesecev, vendar upornost mimo odpovedi dajatev in prevzemanja oblasti v podeželju ni pripeljala do oboroženega obračuna s fevdalci. Slovenski kmečki upor 1515 je zajel preko 20.000 km² veliko ozemlje in menda ob višku v uporniških oddelkih do 80.000 upornikov; upor je trajal pet mesecev. Hrvaško-slovenski kmečki upor 1572/73 je zajel z glavnimi boji okrog 5000 km², z odmevi vred pa blizu 20.000 km²; v osrednjem delu upora se je udeležilo bojov okrog 12.000 upornikov, nekajkrat večje število pa so zajele priprave ali samostojne akcije, s katerimi so začeli kmetje na vzpodbudo izbruha upora; široki upor je trajal le dva tedna, predigra zanj in krajevno upiranje pa skoraj leto dni. Slovenski kmečki upor 1635 je zajel okrog 15.000 km² in je trajal dva meseca, podatka o številu upornikov nimamo. Tolminski kmečki upor 1713 je zajel okrog 2500 km² (720 kmečkih sosesk) in je trajal dva meseca. S temi upori bi v nekaterih pogledih mogli primerjati še uporniško gibanje 1848, ki je zajelo okrog 20.000 km² in je trajalo pet mesecev, vendar se je povzpelo do kmečkega oboroženega nastopa le v posameznih krajih. Poleg teh velikih uporov je znanih doslej do 1848 še preko 100 uporov srednjega obsega ali lokalnega značaja (v 14. stoletju 1, v 15. stoletju 16, v 16. stoletju 24, v 17. stoletju 45, v 18. stoletju 15 in v 19. stoletju 12). Tudi ta pogostnost upiranja kaže moč, s katero so ta gibanja zajela slovensko kmečko prebivalstvo.

Za presojo kmečkih uporov je posebno pomenben še razvoj uporniškega programa pri velikih uporih 15. in 16. stoletja, v katerem srečamo v resnici postopen dvig njihove družbene dozorelosti. Že načrti koroških upornikov 1478 pomenijo v svoji končni obliki obračun s fevdalno oblastjo nasploh. Uporniki so mesec dni po začetku upora od-

rekli pokorščino zemljiškim gospodom, pol-drug mesec za tem pa so ustvarili enotno uporniško organizacijo, z vodstvom, v katerem so bili predstavljeni po svojih zastopnikih uporniki iz vseh deželskih sodišč, ki so se pridružila upor. Kmečka zveza je združevala kmete, podeželske obrtnike in rudarje, zahtevala je pravico do odločanja o davkih in njihovem pobiranju, pravico do višjega in nižjega sodstva in do odločanja o tem, kateri duhovnik naj bo župnik v kakem kraju. Poleg tega je organizirala svojo vojsko. V upor 1515 se je že pred začetkom odprtega upora z orožjem pojavila zahteva, da mora odločati o deželnih davkih namesto deželnih stanov kmečka zveza. Organizacija je imela tokrat podoben ustroj, kot se je izoblikoval proti koncu koroškega upora 1478, le da ponekod (spet na Koroškem) z nekoliko bolj poudarjenim vojaškim značajem in s to razliko, da je imela vsaka dežela svoje vodstvo upora. Obračun s fevdalno gospodo pa je prišel sedaj že nekaj mesecev po začetku upora (maja in junija) do bistveno močnejšega in kakovostno višjega izraza: uporniki so na ozemlju, ki ga je zajel upor, uničevali graščine, prevzemali »cesarske pravice, mitnice, carine, duhovska in svetna sodišča« (zadnje pomeni sodišča v rokah cerkvenih in posvetnih fevdalcev), osvajali gradove v svojem in cesarskem imenu in gnali koroške deželne stanove vzdolž velikega dela dežele od Velikovca mimo Šentvida do Beljaka ter od tega mesta zahtevali izključitev stanov iz mesta, da bi jih mogli pregnati ali uničiti. Ostala pa je še vedno za fevdalne razmere značilna omejitev organizacije kmečke zveze na posamezne dežele. Upor leta 1573 zopet začenja že z načrtom, kakršnega so imeli uporniki 1515 šele ob koncu svojega upora, delno ga pa celo presega. Predvsem je tokrat odpadla omejitev uporniške organizacije ter vojaškega načrta po pokrajinah, zahteva po svobodnem trgovanju pa je bila, če že ne popolnoma nova, vsaj bistveno bolj jasno postavljena. Že od začetka so mislili kmetje na kmečko cesarsko namestništvo v Zagrebu, ki naj bi odločalo o davkih in skrbelo za njihovo pobiranje, prav tako tudi za obrambo zoper Turke. Zopet se pojavlja kmečka zahteva o odločanju o župnikih. Upor je združeval v svojih načrtih hrvaško ozemlje s slovenskimi pokrajinami »do morja«. Prav notranja povezanost pri postopnem notranjem razvoju uporniškega programa dovolj jasno dokazuje, da je živelo v 16. stoletju v slovenskih deželah precej trdno in samostojno izročilo kmečkih puntov in puntarskih namer, ki se je spreminjalo in dopolnjevalo predvsem pod težo udarcev in pritiskom teženj samega kmečkega življenja (poseg podložnikov v trgovino, neposredna pritegnitev podložnikov v vojsko,

težnja po družbeni osvoboditvi, ki jo je podpiral gospodarski razvoj), ne kaže pa v svojih programih od začetka (1478) naprej nobenih bistvenih vsebinskih vplivov, ki bi jih zanesla vanj druga sodobna gibanja (npr. protestantizem). Vsekakor pa ni slučajno, da nasprotniki kmečkega uporniškega gibanja (Vrančič, Trubar, freisinški škof Vid Adam) in uporniki sami (Šterc) povezujejo v širšo celoto skoraj vse upore, katerih vpliv je mogoče zaslediti v programu njihovega najvišjega vzpoda 1573.

Za presojo mesta kmečkih uporov v slovenski zgodovini velja pregledati še njihov »uspeh« in jih končno primerjati z najzrelejšim revolucionarnim gibanjem v slovenski zgodovini, z Osvobodilno fronto in narodno-osvobodilnim bojem. Neposrednega uspeha kmečki upori dolgo niso dosegli. Zmeraj so bili puntarji pobiti, upori zadušeni. Samo pri majhnih lokalnih uporih vidimo včasih tudi delne uspehe. Vendar je osvoboditev kmeta — najprej odprava osebne nesvobode (v reformnem obdobju 18. stol.) in nato zemljiška odveza (1848) — tako slovenskega kmeta kot tudi kmeta v drugih avstrijskih deželah v svojem bistvu pravzaprav uspeh tega velikega kmečkega uporništva, boja za družbeno in gospodarsko svobodo, ki se ga je po pričevanju virov slovenski kmet udeleževal bolj intenzivno kakor kmetje v drugih avstrijskih deželah. Prav te spremembe pa so bile pogoj za izoblikovanje drugih slovenskih družbenih slojev in s tem za dozorev slovenskega naroda.

Med vsemi širokimi ljudskimi gibanji v preteklosti, ki jih je mogoče pri Slovencih predstaviti kot historične predhodnike Osvobodilne fronte pri uresničevanju uporniške misli, je gotovo Osvobodilni fronti najbližje veliko revolucionarno gibanje slovenskih kmetov v 15. in 16. stoletju, čeprav je res, da je bil puntarski program omejen samo na gospodarska in družbena vprašanja. Na politična področja je segal le posredno z vprašanjem oblasti kmečke zveze v slovenskih pokrajinah, na nacionalna prav tako le posredno s konceptom o ustvaritvi posebne hrvatsko-slovenske politične enote. Ta je bila le izraz povezanosti teh dežel zaradi skupne obrambe zoper turško nevarnost in skupnega trgovanja, ki je seglo od Hrvatov do morja in naprej. Sicer pa se kažejo vzporednice z Osvobodilno fronto v celi vrsti potez. Tako glede obsega: dva največja upora (1515 in 1573) sta zajela dejansko skoraj vse slovensko ozemlje. Glede intenzivnosti gibanja je dovolj spomniti na število upornikov 1515 — do 80.000 na ozemlju, ki je tedaj štel le okrog 500.000 prebivalcev. Glede organizacije »države v državi« (čeprav je prevzem oblasti v pogojih lokalne »samouprave« v fevdalni družbi pač lažji kot ob moderni državni organizaciji): kmečka

zveza je prevzemala vso oblast glede sodstva, pobiranja davkov itd., torej celo vrsto pravic, ki so pripadale državni organizaciji in ki jih je ta do upora tudi izvajala bodisi po svojih neposrednih zastopnikih bodisi po fevdalcih kot svojih posrednih predstavnikih. Končno so bili glede revolucionarnosti kmečki upori edino širše gibanje v naši preteklosti, ki je šlo v revolucionarni zavzetosti tako daleč kot

Osvobodilna fronta, namreč, da so bili kmečki uporniki pripravljeni žrtvovati za tisto, kar so hoteli osvojiti, tudi glavo in življenje.

Prav to vzporejanje nemara najjasneje pokaže, kako blizu sta si v marsičem prvi in zadnji korak v boju za zagotovitev življenja slovenskega naroda, vseskozi zvezanem ne le z revolucionarno mislijo, marveč tudi z bojem za njeno uresničenje.

CELJSKO-AVSTRIJSKA VOJNA OD LETA 1438 DO 1443 ALI VOJNA ZA LJUBLJANO IN ISTRO

(Odlomek iz rokopisa I. knjige: Državnostni kneževini Celjanov in Goriških ter podeželski
punti)

VLADO HABJAN

Majhen uvod v opis celjsko-avstrijske vojne je potreben že zaradi habsburške hiše leopoldinske vrste. Vojvoda Ernest Železni je potem, ko so mu Švicarji ubili očeta Leopolda II., »vladal« deželam jugovzhodno od Alp, torej tudi na širšem Slovenskem. Ernest je bil dvakrat poročen s »Slavankama«, drugič s kneginjo Cimburško-Mazovsko (Piašt). Ob Ernestovi smrti (1424) je bil njegov starejši sin Friderik šele deset let star. Zato je imel stric Friderik IV. Tirolski nad njim varstvo do 1435. Prvorojenca Friderika V. (šele kot cesar je bil III.) so z dopolnjenim dvajsetim letom hkrati z mlajšim bratom Albrehtom VI. razglasili za polnoletnega. Prišlo je do »delilne« pogodbe. Albreht VI. je imel *le tisto oblast, ki mu jo je podelil starejši brat*. S tem se je Albreht čutil oškodovanega. Prikrajšani je zato kmalu prišel s Friderikom v spor. Albreht VI. je dobil zaveznike v Celjanih. To se ni zgodilo naključno: en vzrok za to je bila še ne obvladana širša Slovenija. Friderik se je naselil v svojem glavnem mestu Gradcu. Iz Gradca je želel predvsem obvladati Štajersko, Koroško, Kranjsko in Istro, saj je bil po delilni pogodbi »šef« navedenih dežel. »Šef« je bil zelo pogojno, kajti tu sta bili tudi posesti *dveh neodvisnih državnostnih kneževin*: Goriških in Celjanov, če o drugih delno odvisnih gospostvih sploh ne govorimo.

Za obvladovanje širše Slovenije se je vojvoda Friderik Avstrijski opiral na del senjsko-modruških Frankopanov, zlasti na Štefana II. (ustanovitelj ozaljske veje, ki je umrl 1480.) V strahu proti Celjskim je Avstrijec postavil Štefana II. za kranjskega deželnega glavarja. Kar zabavno: Frankopan sili na Kranjsko, Celjski pa brišejo »rimsko« mejo proti Sloveniji (Slavoniji) in podkolpski Hrvaški. Štefan II. je bil od 1433 do 1437 ban Hrvatske in Dalmacije. Tačas je bil v hudih sporih s Celjani, povsem neomejenimi gospodarji Gornje Slavonije, od Samobora do Štrigove. Del Frankopanov jim je bil še vedno zelo sovražen. Tako je Štefan obljubil Habsburžanom za boj proti Celjanom pomoč 1000 obožencev. Seveda le obljubil. Saj — po Klaiću — vsi Frankopani »ob koncu Sigismundove vlade še niso zmogli banderija s petsto vojaki...«

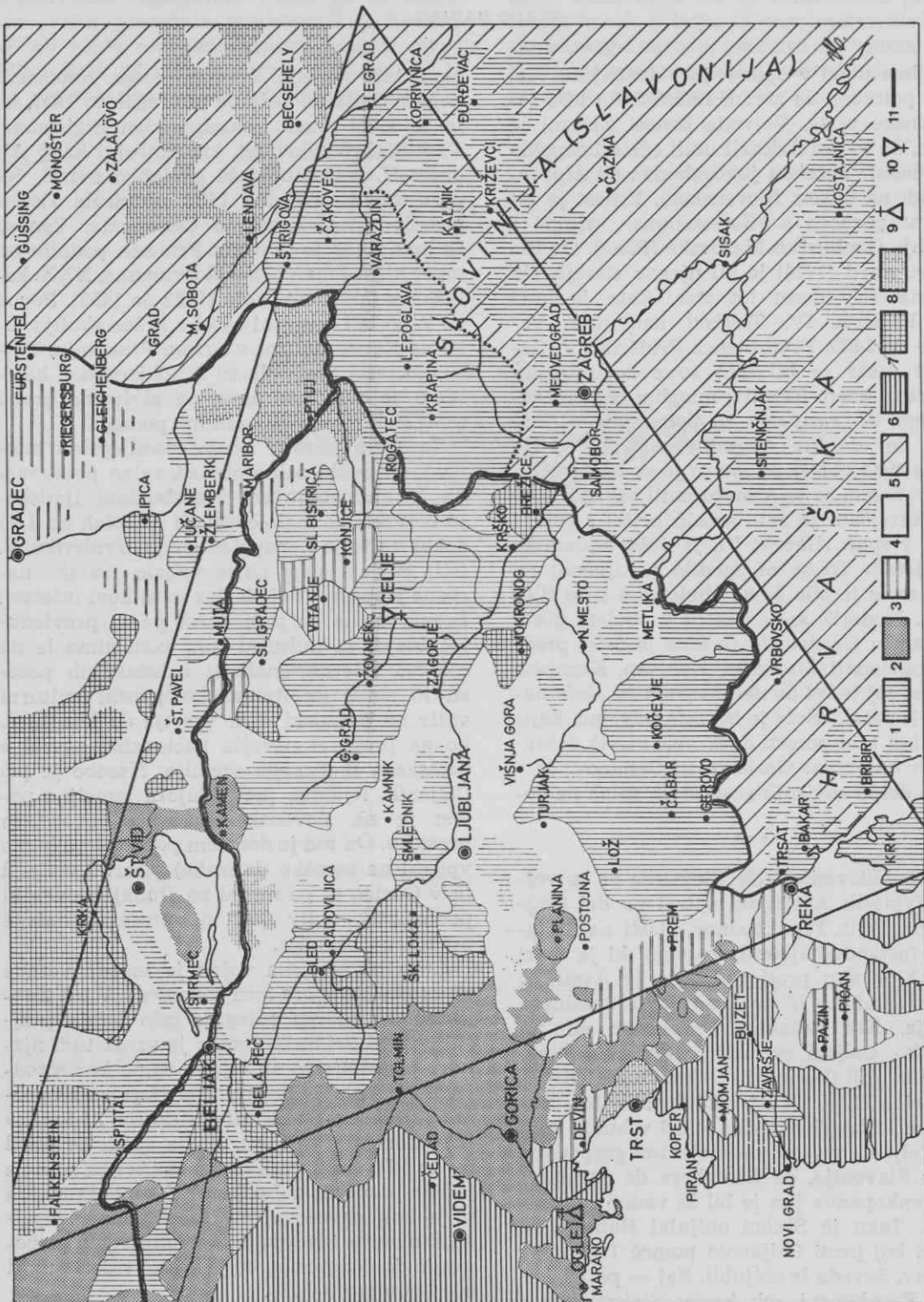
Leto 1439 je zelo važno za nadaljnji razvoj na širšem Slovenskem. Vojvoda Friderik je

okoli 1439 postajal »rimski« cesar. Neposrednega napada na Celjane ni tvegala do 1437, ko je še živel cesar Luksemburžan Sigismund. Tudi Sigismundov zet, kratkotrajni kralj Albreht V. Habsburški bi ga lahko oviral, čeprav sta 1. majnika 1438 podpisala »kompromis« proti knežjima Celjanoma. Vendar že pred 1439 je vojvoda Friderik podpihoval zoper njiju Johanna Scholdermanna, XXX. koroškega (krškega) škofa (1432 do 1453). Povod za to so bili posestni spori s krško škofijo tako na Koroškem kot v širšem Posavinju. Vojsko je začel škof Johann Scholdermann, kateremu je avstrijski knez na skrivoma poslal proti Celjanom vojsko in mu pomagal...¹

Za vsem tem se skriva zemljepisno interesno in meddeželno obvladovalno povezovanje. To kaže, da so tudi Habsburžani ljudskojezikovno zelo malo čutili ali pa sploh ne. Lep dokaz za to je v »napol Slovanu« Frideriku V. (III). Slej ko prej pa je veljalo pravilo: narodna pripadnost vladarjev so njihovi interesi! Brez pomena za prihodnost pa ni prevladujoč idejni in kulturni tok: pomislimo le na splošno internacionalnost habsburških posesti in zlasti na italijansko-španski kulturni vpliv na dunajski dvor vse tja do leta 1848, ko ga preplavi novejša nacionalna zavest z nemškega matičnega ozemlja. Narobe je pri Celjanih. Njihova prevladujoča temeljna posest je na slovensko-kajkavsko govorečem prostoru. Od tod je domačin potencialno lahko vplival na nemško (latinsko) pisarno v Celju in v Gorici, ni pa mogel na Dunaj. Slovenski potencialni vpliv pač ni presegal našega matičnega ozemlja.

Avstrijsko-celjska vojna je seveda vezana na zgodnejše spore med rodovima. V teh trenjih se avstrijstvu odteguje celo zadnji ptujski gospod Friderik, čemur je vzrok tudi njegovo prijateljstvo s Celjani, če ne kar sorodstvo?... Leta 1433 je »stric Herman-Mogočni« (pridevek po listini patriarha Antonizsa II.) pomagal Ptujčanu, da je sploh še dobil fevde od Salzburga. Ptujčanova sestra Ana pa je bila poročena z Jurijem Schaunbergom. Ta se je bolj navezoval na Habsburžane leopoldinske vrste. Slednje je Schaunbergom pripomoglo do dedovanja, ko je svak Friderik umrl brez potomcev 1438.

Izumrtje Ptujskih je ogrozilo celjsko pot v Štrigovo pa vse Medžimurje in dalje na Ogrsko, kjer se je naglo uveljavil Urh ali Orlik-Konfederativni (pridevek zaradi številnih knežjih konfederacij). S štrigovskega

Poskus približne posestno-politične razmejitve na širšem Slovenskem, Gornji Sловинiji (Slovanija) in Hrvaški med leti 1420 in 1456 oziroma do miru v Požarnici (pusarniz) 1460 (po vojni za celjsko dediščino)

Legenda:

mostišča se leta 1440 ne veže s sovražnim Štefanom Banffijem, temveč s Pavlom Banffijem iz Lendave. Ta Banffi je bil pomemben posestnik v Prekmurju, v vsej zalski županiji in zahodni Ogrski. Ključna točka na tej smeri je gospostvo Ptuj. Po letu 1438 je to gospostvo nekaj časa brez pravega gospodarja, a ščitili so ga Celjani (posebno v vojni proti ogrskim Hunyadijem v letih 1441 do 1446).

Dolgotrajno tesno sodelovanje gospodov Ptujskih z gospodi Walseejsko-Devinskimi in obojih s Celjani zahteva še eno stransko pot. Hugon VI. (zadnji) Devinski je bil od leta 1373 poročen z Ano Walsee. Najmogočnejši Walseečan (Ens) Reinpreht II. (1364—1422) je bil trikrat poročen. V tretje je šel 1406 v zakon s Katarino, eno izmed hčera Hugona Devinskega. Zato lahko govorimo o Walseejsko-Devinskih.

Doin, Duin, Dovin, Dvin itd. so imena, ki označujejo devinske gospode. Uveljavili so se predvsem na devinski skali. Do leta 1362 so bili vazali oglejskih patriarhov in Goričanov. Po letu 1362 so samo *na pol* vazali habsburški; upirajo se jim ob pomoči drugih velikih podomačenih fevdalcev. In tako so do izumrtja domala neodvisni, tudi v celinskih posestih in fevdih, kot sta bila na primer Slovenj Gradec in Maribor.

Tudi devinski gospodje pobijajo teorije, da nismo imeli podomačenih fevdalcev. Najprej — malce nezanesljiv — vendar zanimiv podatek. Gre za naravno oblikovano stožčasto skalo pod devinskim gradom, ki ji pravijo tudi »kip devinske nune«. Po ljudskem pripovedovanju naj bi to bila s pajčolanom prekrita grajska Elizabeta Devinska, sestra Hugona Devinskega, kdo ve kdaj razglašena kot najlepša v vsej deželi. Legenda ob »kipu« nad morjem je spletla prav bogata dopolnila. Zde se čudno v sorodu z našo narodno pesmijo:

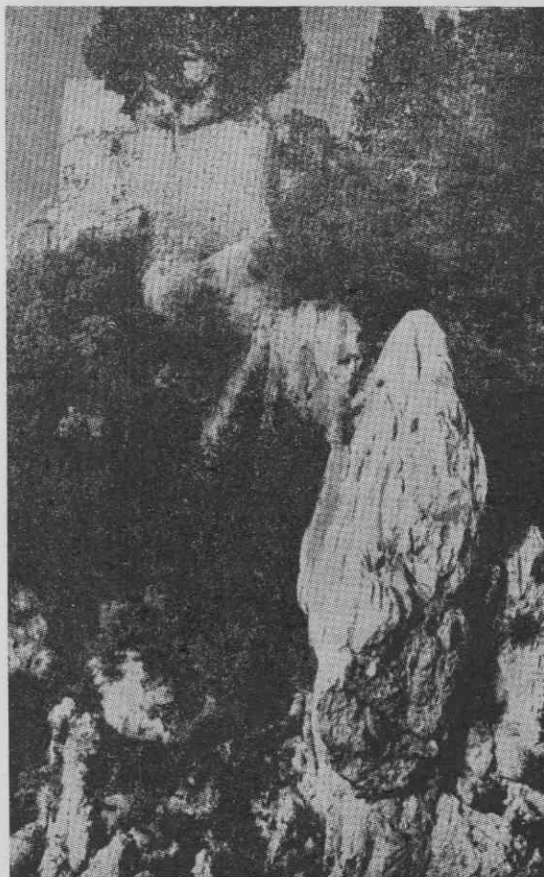
Lepa Vida je pri morju stala
tam na produ si plenice prala...

Legenda nazorno pripoveduje, kako so se devinski gospodje v skalnati »Lepi Vidi« (ne glede na tuje vplive v pesmi) povsem vrasli v slovansko preteklost. Dodajmo podatek, ki ga je lažje preveriti. Pred XVI. stoletjem se je na željo teh graščakov ustalilo nekaj slovenskih podložnikov ob grajskem zidu. Nastalo je prvotno naselje Devin. Pridružil se je še bolj južni vasi Štivan, ki je bila do XVI. stoletja mali »emporij« goriških knezov. Tako sta Štivan in Devin skupaj s podomačenimi fevdalci zakoličila ogelni mejnik na slovenskem narodnostnem jugozahodu. Poroka Ka-

tarine, ene izmed hčera Hugona VI. (zadnjega) Devinskega z Reinprehtom II. Walseejskim je napravila Walseejske (Ens) za nekake na pol domače plemiče. Posestveno — čeprav razdrobljeno — so segali od Češkega gozda do Reke v Kvarneru. Gospodarske posebnosti širše Slovenije pa tudi »prepihna« lega in vse drugo jih dela za vedno hujše separatiste. Tiha zaslomba pri sorodnikih Ptujskih, Celjanih in Luksemburžanih povzroči spopad med Habsburžani in Walseejsko-Devinskimi že v letih od 1411 do 1417.

Paolo Santonino nam 1487 za nazaj poroča o tej vojni in o gradu s tremi zaporednimi vhodi in petogelnim stolpom v Konjicah. »Po lepoti prekaša vse druge gradove v pokrajini Savniji...; postavljen je na nezavzetno točko in zelo utrjen... Neki avstrijski vojvoda (Ernest Železni, op. V. H.) ga je svoj čas z močno vojsko polni dve leti oblegal, vendar branilcev ni mogel z ničemer pregovoriti ne premagati...«²

Sovražnosti od 1411 do 1417 med Walseejci in Habsburžani tudi celjske fevdalne posesti Slovenske Bistrice ne puščajo ob strani: saj jo je ogrožal vojvoda Ernest. Walseejci so bili celjski sorodniki in štajerski področni zavez-

»Kip devinske nune« pod razvalino devinskega gradu. Pečina naj bi bila po ljudskem pripovedovanju iz XIV. stoletja

niki. Važni so zlasti zato, ker so imeli v trajnem fevdu Pazinsko grofijo v Istri. Dve dovolj pomembni enklavi pa tudi v beneški Istri. Prva je Momjan pri Bujah, druga pa Završje (Piemonte). Završje ob reki Mirni so Walseejsko-Devinski v desetletjih po teh sovražnostih prepustili Celjanom.³

Walseejsko-Devinski so državnostno neodvisni gospodje v pristaniškem mestu Reki in v več drugih krajih Kvarnera. Prav tako v območju jadransko-kraškega Devina... Iz trdnjavskih Konjic se uveljavljajo kot trajni fevdniki posesti Slovenj Gradec in zlasti Maribora.

Nastanek Maribora sega v X. stoletje, ko je rimsko-nemški cesar Oton I. ukazal utrjevati državo zlasti proti Ogrom. Poleg grofij na vzhodni meji so na pomembnih točkah zrasli utrjeni gradovi, med drugimi tudi na Krčevinskem hribu, novejša Piramida. V listinah je utrdba prvič omenjena leta 1164 pod imenom »castrum Marchburg«, grad v Marki. Rast selišča, ki se je razvilo v mesto Maribor, so za Selško-Breškimi pospešili koroški Španhajmi.

Že leta 1243 je naveden mestni sodnik, a 1257 se izrecno navaja »civitas«. Pod gradom je torej nastalo mesto in prevzelo ime utrdbe na griču March-Maribor. Grad so do leta 1378 upravljali gospodje Mariborski. Ko je rod izumrl, je grad prevzel kranjski plemič Viljem Ostrovrhar. Leta 1386 ga je dobil v fevd Hugon VI. Devinski. Za njim je posest prevzel v fevd zet Reinpreht II. Walseejsko-Devinski. Rod novih gospodarjev je utrdbo obnovil v protihabsburško in se pri tem hudo zadolžil. Po izumrtju 1466 in po cesarjevi zakupniški politiki je utrdba 1469 prešla v upravo plemičev Graben iz Gradca. Za Walseejci gradu ni menda nihče več popravljaj. Zapisnik neke komisije iz leta 1611 poroča: »Grad je pust in gol in leze na kup. Glavni zidovi in oboki so tako na široko razpokani, da jih je treba podreti do tal, če naj se postavi nov zid. Vhod in vrata so brez ključavnic, peči in okna so razbita. Zidovje je ceniti največ na 25 tisoč goldinarjev. Tudi pristava je docela pusta; razklano zidovje je kvečjemu 300 goldinarjev vredno.

Walseejci so kajpada veliko *manj* zasidrani v širši Sloveniji kot Žovneško-Celjski ali Goričani. Ne glede na to je vendar bilo treba pokazati nanje. Bolje se vidi, koliko so bili ustaljeni fevdalci mnogostransko in tudi družbeno razvojno povezani z deželo. Za večjo osamosvojitve pa so seveda Walseejci izrabljali *nasprotja* med češkimi Luksemburžani in avstrijskimi Habsburžani.

Nasprotja med avstrijsko in češko hišo so bila še posebno živa za vlade Sigismunda. Sigismundov starejši brat Vaclav je leta 1395 podelil Ortenburžanom (Radovljiškim) deželno-knežjo pravico do krvnega sodstva na vseh njihovih posestvih, kar 1420 v celoti dedujejo Celjani. S pravico do krvnega sodstva je Sigismund 1434 ustregel tudi Devinsko-Walseejskim. A ti so, kot že rečeno, od 1411 do 1417 in naprej ob podpori Luksenburžanov uhajali habsburški vojvodski nadoblasti na Srednjem in Slovenskem Štajerskem. Sovražnosti so se odvijale zlasti okoli konjiškega gradu, torej na poti proti morju in Istri.

Brž ko so Walseejsko-Devinski prišli da posesti na širšem Slovenskem (Devin, Kras, Pazinska knežija z Završjem-Piemontom ob Mirni), se kaže pri njih želja, da se po celjskem vzgledu povzpnejo med prave kneze. Dokaz za to je zlasti njihova nova cerkvena politika. V srednjem veku niso vladar-knez, če niso zaščitnik vrsti far, samostanov in če le mogoče tudi škofij, ali celo patriarhije, kakor so bili celjski knezi prehodno Ogleju in Zagrebu.

V Avstriji so imeli Walseejsko-Devinski spore s salzburško nadškofijo, ki je bila habsburška varovanka. Še bolj zanimiv je primer s pičansko škofijo v Istri. Reinpreht II. si v primerjavi s predniki ni lastil samo far na posestih na Primorskem, temveč je hotel vplivati tudi na škofijski sedež (od 524) v Pičanu — Novem Ptuj. Pičan je bil v (pazinski) knežiji, ki jo ima v trajnem fevdu. Na 12. februarja 1417 je imenoval Štajerca brata Pavla, avguštinskega meniha z Reke (mesto je last Devinsko-Walseejskih) za škofa v Pičanu. Pavel je bil »detto Styrius«. (Iz tega moremo ugibati, če ni morda govoril slovensko?) Izbor je, kot kaže, naletel na ugovor pri papeškem stolu. Leta 1418 je sedel brat Pavel še vedno kot episcopus electus doma v reškem samostanu. Vendar v letih 1423-26 je Pavel generalni vikar patriarha Ludvika II. (Tecka), ki je imel zlasti do 1431 svoj emigrantski sedež v Celju. A v Pičanu stoluje Gregor Korošec (Gregorius de Carintia), ki je hkrati Teckov namestnik za širšo Slovenijo. Gregor Korošec je »1425 postavil elegantno gotsko kapelo v Gračišču« med Pičanom in Pazinom. Umrl je pri celjskih varovancih v samostanu Bistra pri Vrhniki. Tu je imel — patriarhov namestnik — poleg Gornjega gradu nekaj pomožen sedež, kadar ni bil v Pičanu.

Leta 1430 ali 1436 pa se zdi, da se je brat Pavel vendarle polastil škofije v Pičanu kakor tudi podružnic v samostanu Bistri pri Vrhniki in pri benediktincih v Gornjem gradu.

Škofijski dogodek iz leta 1417 se ne more samo naključno ujemati s tem, da Celjan in Ortenburžan postavita 1412 sorodnika Ludvika Tecka za oglejskega patriarha. Vseh šest istrskih škofij spada pod Oglej, po letu 1420 pa pravzaprav pod Celje. Saj tu stoluje pregnani Teck. Od tod Walseejcem vzorec, ko postavljajo svojega človeka za škofa v Pičanu.

Krog je jasen: Celjan Herman Mogočni je v letih 1411-1432 očitno delal na tem, da pride do večjih posesti na Primorskem in v Istri. K dokazom, ki so že bili zapisani, bomo navedli še pogodbo Hermanovega vnuka Urha ali Orlika-Konfederativnega v dvostranski oporoki s Habsburžani. Od njih si je izgovoril v primeru, da prej izumrjejo kot Celjani, (kar se seveda ni zgodilo) Postojno in Pazinsko knežijo. Od Walseejsko-Devinskih pa še posebej Reko.

Poblisk naprej je bil potreben, če hočemo imeti boljši pregled nad Walseejsko-Habsburškimi sovražnostmi od 1411. do 1417. leta. Upor Walseejskih je privedel do kompromisa 1417 in večanja walseejske moči. Z letom 1434 so bili z luksenburško pomočjo izvzeti od habsburške deželno knežje oblasti. Ponosno se hitro zatem med drugim naslavlja »Gospodje Devina in Krasa (della Carsia)«. Ustanove tudi svoje deželne urade. Poroki obeh otrok iz zakona s Katarino Devinsko sta izrazito proti Habsburški. Sin Rainprechta VI. se je oženil s Katarino Rosemberg (1418-55), hčerjo Henrika. Katarina je bila iz rodu južnočeških Rožemberških, spet mnogostransko povezanih z Urhom-Konfederativnim Celjskim.⁴

Takšno odtegotanje Walseejsko-Devinskih je docela ogrozilo habsburško naprežanje po letu 1335 na širšem Slovenskem. Saj so Walseejsko-Devinski sorodstveno vezani na Ptujске, Goričane in še posebno na Žovneško-Celjske. K starejšim sorodstvom sodi novejše. Katarina Devinska (vdova Walsee) je imela tudi hčer Barbaro, po Doblingerju je dobila to ime iz hvaležnosti do celjske Barbare. Mlada Devinka je 1428 šla v zakon z Orlikom, bratrancom in vazalom Nikolajem Frankopanom. Doto 9000 zlatnikov ji je 15. septembra 1438 vpisal na posesti Basan in Ribnik na Hrvaškem. Ob tej poroki in ob dejstvu, da Frankopani vrnejo Celjanom kvarnerske posesti leta 1435, je že vidna nova zveza Orlika z delom frankopanskih bratrancev, saj delno postanejo njihovi vazali. Sovražen ostane v glavnem le Štefan s svojo tako imenovano ozaljsko vejo. Sovraštvo ni toliko zvezano na stari spor kot na »kranjski zalogaj«. Dišal je tako Ozalčanu kot Orliku-Konfederativnemu.

Proti Frideriku Habsburžanu so šli vsi državnostni fevdalci na širšem Slovenskem in Istri. Avstrijec res ni smel več čakati, kakor hitro je umrl Sigismund. Pogajanja v letu 1438 ne prinesejo soglasja. Tako je krški škof Johann Scholderman moral po kostanj v žerjavico.

Prvi del dolgotrajne celjsko avstrijske vojne je prinašal Celjanom številne nove posesti, zlasti v Posavinju in na Dolenjskem. Istrani in Postojnčani, ki so spadali pod Avstrijca, so morali nad Lož, na celjski poti v Istro! Ložani so jih zapodili v beg. Velik del so jih polovili in pobili. Ko je vojska Avstrijca spet prodrla proti Ložu, ga je zasedla in požgala, a je utrpela veliko škodo. Enega izmed poveljnikov, Krištofa Smledniškega je potolkel neki (loški) čevljar. Edino osvojitev pa mora Avstrijec kmalu vrniti.

Med vojno je prišel v celjsko službo »neki Čeh« Jan Vitovec. Ta je iz Krapine udaril proti Mokronogu in premagal (škofa) Krčana in Avstrijca, kjer se je v Vitovčevem odredu izkazal neki Bosanec.

Dogodki v Slavoniji in na Ogrskem se značilno ujemajo, saj je v letih 1441 do 1446 divjala tudi prava celjsko-ogrska vojna. Celjski vazal Jošt Fürteneg je napadel trdnjavo Ozalj pod Kolpo. Pripadala je tačasemu kranjskemu deželnemu glavarju Štefanu Frankopan-Ozaljskemu. V tiem boju za Kranjsko je Avstrijec dovolj spretno podtaknil Savinčjanom frankopansko zavoro. Po zapisu iz 8. februarja 1439 se Frankopan maščuje. Štefanove ... »sile so sovražno napadle celjskim knezom pripadajoče mesto in grad Zagreb in njim podrejene vasi in pristave, od koder so odvlekli meščane, kmete, živino in cele črede ...«⁵

Celjani so 1425 oblegali bamberški Beljak in Wolfsparg v Labotski dolini. Zaradi vmešavanja Habsburžanov ju niso mogli zavzeti. Dobili pa so velike posestne zamenjave v dolini Drave med Pohorjem in Kobanskim. Torej kamen k želji obvladati Dravo od Legerada do Dravograda in Ortenburga pri Špitalu. V V Labotski dolini tli že star spor Celjanov s šentpavelskim samostanom. Prerekali so se za davne pravice za izumrlimi sorodniki Vovberžani in grofi (Peccah) Pfannbergi. Šlo je za Guštanj — Ravne na Koroškem, Falo itd. pa tudi zaradi plemičev Rabensteinerjev. (Kraj Rabštajn je ročno onstran avstrijsko-slovenske meje in je v drugi polovici XIX. stoletja še povsem slovenski). Grof Herman Celjski je leta 1399 razsodil proti samostanu.

Ob ponovnem sporu je bilo ukazano, da »v trgu (Šentpavlu) opatovi ljudje ne smejo nositi kopij, pa tudi Rabensteiner ne. Samo opatov oskrbnik s svojimi hlapci jih sme po starih običajih nositi v trgu — z izjemo teh pa nihče, naj bo kdorkoli. Iz tega smemo pre-

vidno domnevati, da so bili tržani upravičeni nositi in imeti orožje...» Tako dovoljenje pravic tržanom bržčas ni bilo pogodu Celjanom. V gornjem delu Labotske doline so prodali do 1436 važno prehodiščno posest oziroma trdnjavo Valdenstein. Grad je obvladoval prehod iz Labotske doline čez prelaz Viere Töre na Srednje Štajersko.

Po drugih kupninah, perspektivnih dedovalnih pogodbah in konkretnih zavojevanjih vidimo, da so opuščali postojanke v povsem nemškem govornem ozemlju in se osredotočili na zaokroževanje svoje državnosti južno od porečja Drave. Prostrano posest grad Muto, mitnico in trg je z letom 1425 pridobil že veliki grof Herman. Sočasno vemo po Fresacherju, da je Celjan 1425 oblegal bamberski Beljak in Wolfsparg. S tem in še s čem je prisilil dva zaporedna bamberska škofa, da sta obupana predajala, (čeprav ne prodala) vse posesti na Štajerskem, Koroškem in tista pod goriškimi grofi.

Državnostno zaokroževanje kneževine se pod Urhom nadaljuje. Seveda se na tem višjem nivoju spušča tudi v velike poteze *knežje konfederativnih zvez* v Podonavju, Balkanu in celo Gornji Italiji.

Naglašali smo že, da delujejo Habsburžani s salzburško in bambersko cerkveno dopolnitvijo. Celjani pa nasprotno z drobečo se oglejsko cerkveno ureditvijo. V zvezi z benediktinskim samostanom v Šentpavlu v Labotski dolini na vzhodnem Koroškem je važen še tale citat:

»Kasnejši cesar Friderik III. (1440—1493) se je prepiral s celjskimi grofi na Štajerskem. Johann (I. Poschenbenter, opat 1432—1446, op. V. H.) je bil najbrže prisilno na strani deželnega kneza. S tem si je nakopal sovraštvo grofov Friderika in Urha Celjskega. Po viru: De fundatione opata Hieronymasa so prišle njune čete 31. majnika 1439 v Labotsko dolino, ki so trg (Šentpavel), farno cerkev Šent-erharda in posesti v okolici zažgale.«

Premoč celjskih vojaških sil je očitna. Čez dobro leto po opisanem dogodku je prišlo v Hainburgu do premirja od 23. avgusta 1440 do 1. aprila 1442 (Po Celjski kroniki in drugih virih vemo, da okoli 1440 vzplamti tudi celjsko-ogrska vojna, v kateri je »celjski knez« 1. marca 1441 pri Samoboru pod Gornjanci povsem potolkel Ogre.).

Šentpavelski menihi pa kljub temu niso dolgo uživali obljubljenega premirja. Že 1442 so odredi celjskih grofov še enkrat pridrli, da so oplenili in v drugič zažgali trg na dan 3. oktobra tega leta.⁶

Trg Šentpavel je v letih 1440-50 premogel slabih petdeset, šestdeset hišnih posestnikov. Po dvakratnem uničenju si je razmeroma naglo opomogel. Opati in menihi so izvirali iz južne Nemčije; iz Hirsaua na Wüttemberškem

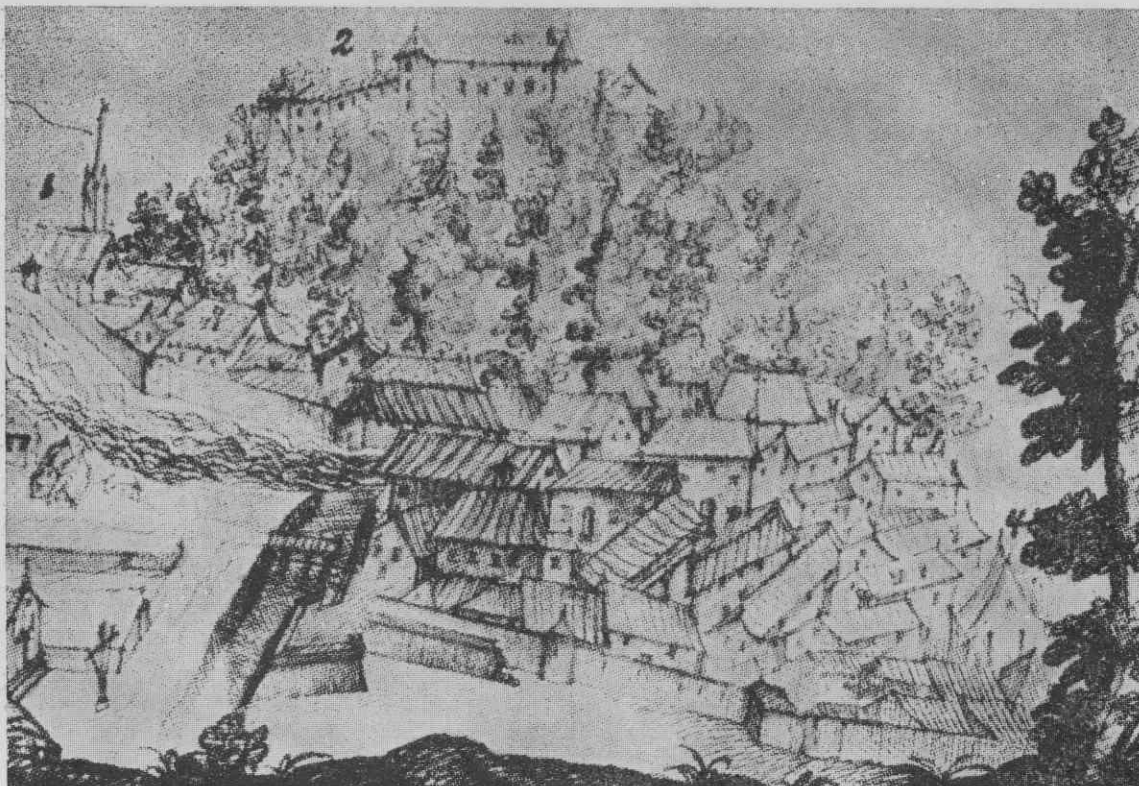
in posebno iz Švabske. Iz svoje domovine so pridno priseljevali obrtnike, uradnike itd. Navzlic temu je po takratnih virih še veliko slovenskih imen pri tržanih kot v krajevnih oznakah. Nič pa tu ne zremo o celjskih pravicah do trga. Bržčas so jim pripadale kot dedičem za izumrlimi sorodniki po ženski plati za grofi Pfannbergi (Prvotno so se pisali »Bekah«, »Peccah« in »Peggau«. Izvirali so še s karantanskega obdobja). Tudi Pfanbergi so si kot advokati lastili velike pravice do Šentpavla.⁷

Kakor so stvari Celjanom dobro kazale, niso Avstrijcu. V širšem Podonavju se od začetka avstrijsko-celjske vojne splete vrsta neugodnih okoliščin za Friderika. Predvsem je tu rojstvo Ladislava Posmrtnika 22. februarja 1440. Rojstvo je načelo vprašanje okoli posesti, ki so mu pripadale v Dolnji in Gornji Avstriji, Ogrski in Češki. Novi momenti so Frideriku Habsburžanu in obema Celjanoma narekovali predah.

»... Premirje je veljalo od že omenjenega 24. junija 1441 do Mihaelovega. A na deželnem zboru v St. Pöltnu je bilo podaljšano od 1. novembra do aprila naslednjega leta 1442«. V torek po Mihaelovem 1442 je škof iz Krke (začetnik vojne), Johann Scholdermann, izročil grofu Frideriku II. Celjskemu *grad Rogatec*, potem druge gradove v grofiji Celje, tako: *Pilštanj, Podčetrtek, Bizeljsko in Mokronog kot vojno odškodnino*. Kljub premirju je Celjan preganjal vazale Auerja, Steinerja in Lambergerja, ki so se zatekli k vojvodu (Frideriku).⁸

Bogata vojna odškodnina priča o zmagovalcu v tej vojni. Postojanke domala v »Pragozdu« so knezi že tako imeli v trajnih fevdih. Ti trajni fevdi so tudi bili glavni kamen spotike s škofom v Krki, sufraganom Salzburga. Prenos plena pa moti drugo poročilo: v letih »... 1441—1445 je prepustil škof (krški) svoja tri (manjša) spodnještajerska gospostva deželnemu knezu (Frideriku). Delno je to storil zaradi vojne proti celjskim grofom, delno zaradi vdorov z Ogrske...«⁹.

Poznavalec zgodovine že ve, da je večina obravnavanih trajnih fevdov del nekdanjih Heminih — državnostnih — posesti med Dravo in Savo, ki jih deduje škofija Krka. To se pravi, da so po letu 1442 vse ključne postojanke širšega Posavinja v rokah knezov. Tako so trajni fevdi od cerkvene gosposke sčasoma povsod prešli v posvetne roke. Iz politike dajanja posesti v zakup je zelo razvidno bistvo sporov. Kažejo se v zavezništvu Salzburg-Krka s Habsburžani zoper Oglej. Oglej je bil za patriarha Tecka (umrl 1439) povsem vezan na Celje. Uspešno povezovanje posavinskega zaledja s kajkavskim Zagorjem je kneza spodbudilo še za Ljubljano, avstrijski *tujek* med velikima celjskima posestvoma

Ljubljana od zahodne strani, kakor jo je Pieroni upodobil okoli 1650, torej 200 let po celjskem obleganju

Radovljico in Kočevjem (z Gerovim), dalje pa Trsat in Krk (v lasti samo pol otoka).

Ljubljano so Avstrijci po Celjskem obleganju Beljaka leta 1425 ukazali še bolj utrditi. Še posebno so jo utrdili 1448, že po obravnavani vojni. Zakaj, bo kmalu jasno; zanesljivo tega niso delali proti Bošnjakom, ki do 1469 niso bili nevarni. Zoper Friderika V. (III) je tudi mlajši na pol »Slovan« vojvoda Albreht VI. A šentpavelsko premirje je poteklo 1. aprila 1442. Albreht VI. Habsburžan in Celjan sta hitro po omenjenem premoru, torej že aprila ali maja zbrala »...precej veliko vojsko in prodirala proti Kranjski. V tej deželi sta se bojevala za mesto Ljubljana. Dolgo sta jo oblegala in napadala s topovi in samokresnimi puškami in sta hotela mesto prisiliti k predaji. Ker pa jima naklep ni uspel, sta se odpravila spet nazaj po deželi...«¹⁰

Kar neverjetno: ravno Ljubljana je bila pretrd oreh za dokončno oblikovanje srednjeveške knežje državnosti na slovensko-kajkavskem in le delno nemškem jezikovnem prostoru južno in vzhodno od Alp. Ob habsburško zvesti Ljubljani nas prešine spoznanje: osrednji in najbolj revni del Kranjske ni nikoli premogel deželno državnostnih fevdalcev. Zato barjanska Kranjska ni nikoli dala nobenih antirimskonemških cepilcev. Te so vedno dajala bogatejša obrobja. Prepričali se bo-

mo in če začnemo pri Španhajmih, Vovberžanih, Walsejsko-Devinskih Celjanih, Goriških tja do Baumkircherja. Celo pri Erazmu Tattenbachu (rodbina se je skozi več stoletij zelo podomačila) in goriškemu grofu Thurn-Walsassina 1670 ni drugače. Pa tudi pri ljudskih uporih je v bistvu isto, doma so na bogatejših obrobjih. Puntarska središča pri starejših in mlajših podeželskih puntih so domala bila zunaj poljedelsko revne Kranjske. Zlasti v njenem središču, na Ljubljanskem barju z obrobji, res ni bogastva.

In dogodki leta 1442? Po sredi je bilo več okoliščin od obrambne učinkovitosti Ljubljančanov do napadalne neuspešnosti Celjana in Albrehta, da sta na kresni večer ob dnevu sv. Janeza Krstnika (24. junija) preusmerila operacije proti Novemu mestu, potem ko sta uničila stolp v poznejšem Tivoliju. Stolp je bil last poveljnika ljubljanske obrambe po imenu Jurija Apfaltrerja. Ta kranjski plemič (doma severozahodno od Litije) je čez čas postal mogočni dvorni upravnik (predsednik vlade) pri Celjanih.

(Potopisec Santonino le nekaj desetletij pozneje poroča (1487) o vnukinji ali nečakinji Jurija Apfaltrerja (hči Volfanga), ko govori o lepi Amaliji, poročeni z gradnikom na Majšperku, Hermanom Horneggom (Hollenegg). Gradnik je »s svojimi hlapci prepeval

nekaj pesmi v svoji materinščini. Santonino tu ni dovolj jasen: gre za slovenščino ali nemščino? Vendar je mogoče iz konteksta domnevati, da ima v mislih slovenščino. Še posebno, ker je Amalija, rojena Apfaltrer, »enako dobro govorila nemško kakor slovensko.« Italijan Santonino ni znal nobenega od teh dveh jezikov. Svoje ugotovitve je lahko preverjal le po zagotovilih prisotnih in razlikah ob križno dvojezičnem govorjenju.)¹¹

Okoli Ljubljane so se vojskovali od *aprila ali maja do 24. junija*. Cel mesec obleganj jasno govori, da ni samo Herman Mogočni z vojaškimi posegi skušal povezati svojih ozemelj južno od Alp, temveč sta to počela naslednika Friderik in Orlik še v večji meri.

Čas je bil ugoden, ker je bil Friderik Habsburžan »odšel iz Gradca v gornje kraje, kjer navadno kronajo (nemške) kralje...« Voljeni so namreč bili v Frankfurtu ob Mainu, kronani pa v Aachenu. Ob taki priložnosti, ki je pomenila daljšo odsotnost, bi bilo tako za Albrehta, kakor za Celjana bolj logično, da bi napadla »prestolni« Gradec, zlasti, če bi bil Albrehtov vpliv močnejši. Ker ni bil, so šli nad Ljubljano in Novo mesto, zadnji resni oviri za *celjsko oblast* od Drave do Istre. Sovražnosti bi se lahko imenovali: celjsko vojskovanje za Ljubljano in za Avstrijčeve dele Istre, Kranjske in Koroške. Prinesla je že omenjene zaokrožitve v Posavju z »večnimi« fevdi od škofije Krka v »Urvaldu« in Mokronoga na Dolenjskem, čeprav Novega mesta Albreht VI. in Celjan nista mogla zavzeti. Potem ko je bil Avstrijec že kronan za kralja, je zveste Ljubljančane svojevrstno nagradil. Dodelil jim je pravico, da so uporabljali rdeč vosek pri pečatenju in izdajanju meščanskih pisem. Slično formalno »priznanje« so za privrženost Avstrijcu dobili tudi Novomeščani.

Neuspeha okoli Ljubljane in Novega mesta sta nekatere zgodovinarje navdahnili, da so zmanjševali težo nekaterih drugih celjskih uspehov, predvsem pa prezrli slovensko sredotežni pomen teh akcij. Hkrati so taki obnavljalci povečevali pomen zaveznika Albrehta VI. Da je bil delež tega Habsburžana obroben, nam bo pokazal že sam nadaljni razvoj dogodkov. Trdovratno naprežanje Celjanov za Ljubljano je prisotno še naprej, neposredno že v tem, da slabe ljubljansko obrambo. Saj kmalu narede vodjo za svojega »mogočnega dvornega upravnika«. Misel na Ljubljano je očitna v programskih pogodbah za Istro, Postojno in Vipavo. Prisotna je v enklavnih »vaseh in srenjah« Komen (in Štjak na Krasu). Kmalu pa tudi v novo pridobljeni državnostni enklavi Završje (Piemonte) ob Mirni v Istri. Na Kras je bila najlažja pot skozi ljubljansko vrata. Do posesti v Kvarneru je bila tudi najpreprostejša pot skozi Ljubljano na Lož in čez Čabar na Trsat, Vinodol in Krk.

Preden zaključimo sodbo o vojni Celjanov proti Habsburžanom, ki jo bijejo predvsem za Ljubljano in Istro, pogledjmo še na Koroško. Posebno s tem, kar se je dogajalo v boju s šentpavelskim samostanom in še čem se je rojevala pozno srednjeveška celjska »nacionalnost«. Kakor povsod v tem času, je to v bistvu zaokroževalna vojna. Ustvarjala je občutek pripadnosti določeni oblasti, ki skozi stoletja prerašča v deželo, narod — državo. Dokaz je celjski kronist. Habsburžani so, ne glede, za katero med seboj sprto stran gre, zanj Avstrijci! Narobe so celjske sile, celjske, naše, domače! Pojem: Nemčija, na Nemškem, mu je širši in blizu ideje o vesoljnem »rimskem« cesarstvu, kjer so tudi nenemška Belgija, Češka, ostaline v Italiji itd.

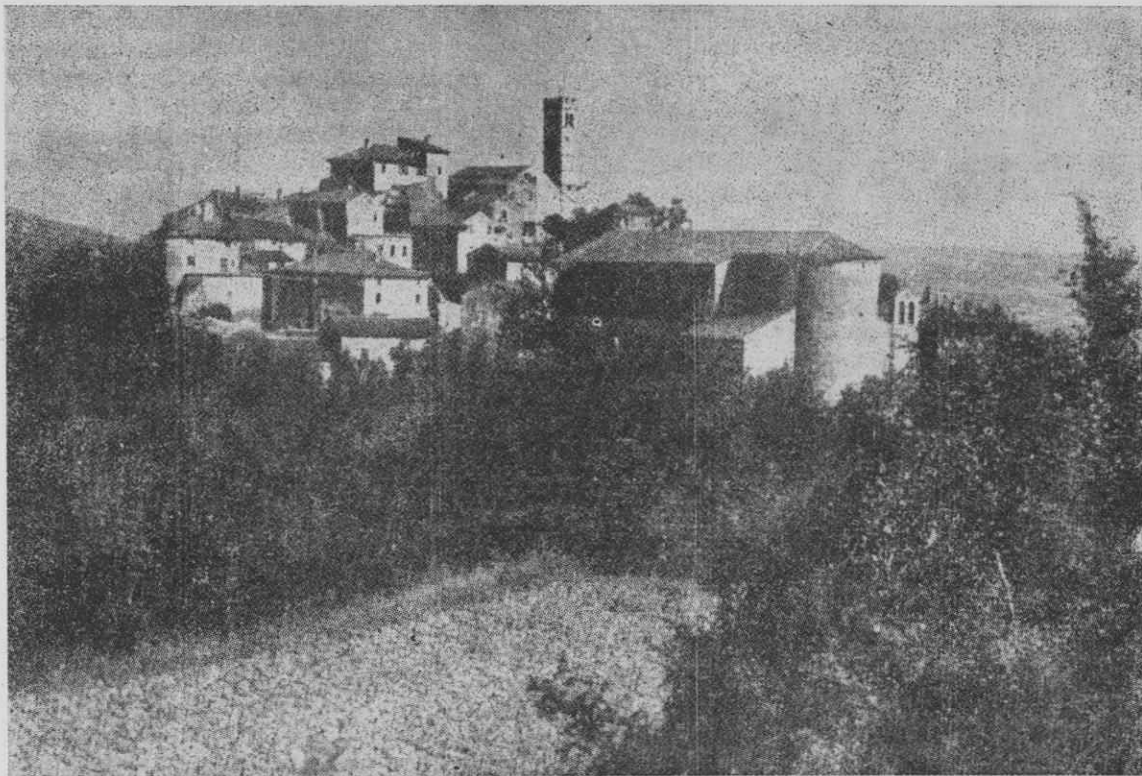
Celjani kot Avstrijci so v letu 1442—1443 zasledovali mnogostrane uresničitve. Zato je prišlo 16. avgusta 1443 v Dunajskem Novem mestu do premirja s Friderikom III. in *medsebojne dedovalne pogodbe*. Dan za tem sta vojvoda Albreht in Sigismund, kneza iz Avstrije, skupaj z »rimskim kraljem« Friderikom priznala pokneženemu grofu Frideriku, Urhu Celjskemu in potomcem naslov: *državni knez*.

Z naslovom *državni knez* je postala kneževina Celjanov enakovredna Avstriji, Češki, Bavarski, Švici, Firencam, itd. Še bolj jasno: postajala je *zgodovinska dežela*. (Torej: državnostna izoblikovanost, ki jo pozneje tako pogrešamo! Retrospektivno se le lahko vprašamo, ali nam Celjska in Goriška državnost 1848- pa tudi 1918 in 1945 res ne bi nič koristili, če bi ju znali prav pojasniti mejnim komisijam...?)

Poseben dodatek k državnemu kneštvu je »*večna zveza*« 21. septembra 1443 v Gradcu, kar je dejansko *konfederacija*! Konfederacija dobršnega dela širše *Slovenije z Avstrijo*...

Dedovalna pogodba med Avstrijci in Celjani je pomenila cel političen *zaokroževalni* program. V primeru, da bi prej izumrli Habsburžani, bi Celjani dopolnili svoja ozemlja s habsburškimi posestmi. V ta seznam je spadala »knežija Pazin z vsem, kar pripada habsburški hiši v Istri. Dalje knežija Metlika (torej Bela Krajina z Žumberkom in Vivodino, op. V. H.) z gradom Mehovo, Novo mesto v Slovenski marki, Kostanjevica, Laško, Vojnik, Postojna in Vipava.«¹²

Posesti, kot so Mehovo, Kostanjevica, Laško, Vojnik in Žalec, so že tako bile v trajnem celjskem fevdu. Metlika in Postojna pa le delno. Večino Postojne in Vipavo je Herman sporazumno vrnil okoli leta 1432; ohranil je le neke prostorno neopredeljene »vase in srenje (Suppen) imenovane Comoyne«. (Verjetno Komen ali kaj v smeri poznejše Čičarije). Nepretrganost celjske posestne politike se kaže zlasti pri Pazinski knežiji.

Završje (Piemonte) ob Mirni v Istri. (Enklavna posest Celjanov v beneški Istri, ki je šele 1535 priključena Benetkam.)

Albert IV. Goriško-Pazinski, ki je vladal od 1342 do 1374, je bil nazadnje poročen s Celjanko Katarino, ki mu ni dala potomcev. Spričo dedovalne pogodbe s Habsburžani vzamejo Avstrijci pred nosom Celjanom dediščino. Pazinska izguba je proti koncu XIV. stoletja ohladila habsburško-celjsko sodelovalno »ljubezen«. Zdaj — 1443 —, skoraj po sto letih, so Celjani znova segali po Istri. Delno v pogodbi s Habsburžani. Za Reko, Kastav itd. se potegujejo 1451 v pogodbi z Walsejsko-Devinskimi. Od teh tudi dobe enklavno posest Zavrsje (Piemonte) ob Mirni v beneški Istri.

Poseg v Istro nas navaja, da se ozremo po nekaterih kulturnopolitičnih posebnostih v tej deželi. V odlomku »Istrskega razvoda«, ki ga bomo takoj citirali, zasledimo letnico 1195. To naj bi bil čas, ko naj bi nastala — domnevna — najstarejša osnova za zapise »Razvodov«, ki so jih našli okoli 1850. Jezik v odlomku je bolj težko opredeljiv za hrvaški. Kvečjemu je na pol hrvaški, na pol slovenski — pač istrski! Oblike, kot na primer: »niže imenovan« in še kaj, je dobesečen prevod nemške fraze v slovenščino. Primer:

»I ondi gospodin Menart sluga naprid sta i pokaza listi prave v keh se udržahu zapisani razvodi i kunfini meu Sovinjakom z Vrhom

i Blzetom, ki bihu pisani na let Božih 1195. ke listi ondi pred nas trih nodari postaviše, keh ta gospoda izbira: jednoga latinskoga, a drugoga nimškoga, a tretoga hrvackoga, da imamo vsaki na svoj oriinal pisat, poimeno od mesta do mesta, kako se niže udrži po vsi deželi. I tako mi niže imenovani nodari preda vsu tu gospodu pročtesmo, kako se v nih udrži, i tako onde obe strane se sjediniše i kuntentaše, i kordaše i razvodi svojimi zlameni postaviše, i jednoj i drugoj strani pisaše listi jezikom latinskim i hrvackim, a gospoda sebe shraniše jezikom nemškim.« (Podčrtal V. H.)¹³

V odlomku preseneča izrazito poudarjanje dosledno enakopravne trojezičnosti: *latinski, nemški, hrvaški*! Poimenovanje Hrvat se v Istri do pomladi narodov (1848) malo uporablja. Natančnejše študije bodo morale dokončno odgovoriti, ali je »Razvodu« verjeti. Potem bo tudi jasneje, ali je »hrvat« v Istri XV. stoletja pomenil živinorejca. V prejšnjih poglavjih smo n drobneje navajali možen izvor in prvotni pomen besede Hrvat iz poklica pastirja, varovalca čred. Izključeno pa tudi ni, da je »jezik hrvački« v »Razvodu« le oznaka za glagolsko pisavo. Saj so Lahi in zlasti Nemci do nedavna na gosto označevali vse, kar je bilo južno od Karavank in Kobanskega, a so slabo poznali, s preprosto poenostavitveno oznako: hrvaško!

Vrnimo se v obdobje okoli 1195. V Ogleju, ki je Istri takrat vladal, je patriarh Peregrin II. Zanj gospodujeta v Gorici in Pazinu Majnhart III. (1183—1232), ki je oženjen z Adelajdo (rojeno Tirolsko), in Engelbert III. (1197—1221). Ta se je poročil z Matildo-Pazinsko, hčerjo Bertolda Andeškega s Kamnika, ki je bil tudi mejni grof Istrski. Zgodovinarji in slavisti omenjajo še 5. majnik 1325, ko naj bi nastala možna osnova za poznejši prepis (?) leta 1546. V letu 1325 gospodari Henrik II. (Areh) Goriški in njegov brat Janez Albert (1327-32). Patriarh je Bertold Andeški iz kranjsko-istrskega plemstva, kar terjaja še posebno preučitev.

Ponovimo: 1195, 1275 in 5. majnika 1325 naj bi torej zapisovali — domnevne — osnutke za obnovo »Razvoda« v letu 1546. Nujno je primerjati še letnice, ko se pojavijo prvi goriški urbarji. Od 1299—1304 je nastal temeljni primerek. Tako imenovani mlajši goriški urbar je bil sestavljen v letih 1380—1381.¹⁴

Primerjava z letnicami dovolj nazorno odgovori: Istrski razvod ni običajna fevdalna obveznost, zapisana v urbarju. Saj jih okoli 1195 na širšem Slovenskem še ne poznamo. Po tem takem pri Istrskem razvodu ne moremo govoriti o nekaki zgodnji urbarialni listini, temveč o možni *mednarodni politični listini*. Zakaj možni? Pač zato, ker je še zaslediti nekatere dvome. Listina še ni, lahko bi rekli, kaj več jezikovno raziskana. Vendar ker je *možna*, je jasno, da ni bila mogoča brez državnostnih Goričanov, kar pa jih osvetljuje s sentimentno zamolčane strani v slovenskem zgodovinoslovju. Nikakor namreč ne gre sumničiti ostalo glagolsko dejavnost, zlasti cerkveno. Ta spet ni bila mogoča brez *patronov* (zaščitnikov) zlasti Goriških, tudi Celjanov in Walsejsko-Devinskih. Zveze so menda jasne. Kljub temu bomo še malo ponavljali iz II. poglavja. Glagolica kot pisava je nastala v IX. stoletju v Bizancu oziroma v Bolgariji. Kmalu jo spodirva mlajša in prikladnejša cirilica, razen v Dalmaciji in na Slovenskem.

V dosedanjih poglavjih smo pretresali novo mnenje Maksa Miklavčiča. Po njegovem se glagolica ni širila le iz Dalmacije v Istro, temveč je šla tudi v obratni smeri (celo iz Benetk). Mimo Istre je bila zelo doma na Krasu, Vipavi in celo med furlanskimi (beneškimi) Slovenci, če ne ponavljamo, da so jo vsaj delno uporabljali vse do Drave. Konec XIII. stoletja zaznamuje velik vzpon glagolice. Svoj procvit doseže v XV. stoletju (recimo Traščičev psalter po naročilu duhovnika Matija iz Kubeda, 1463, ki je ohranjen na Dunaju).

Temeljno središče najde glagolica v goriški knežiji Pazin, drugo jedro je v slovensko-

kajkavskem Buzetu. Tudi tu imajo Goričani oglejske fevde. Na teh posestvih naj bi nastal tako imenovani »Istrski razvod«, v predelih med »Sovinjakom z Vrhom i Blzetom (Buzetom)«, kjer so Goriški in Devinski advokati oglejske patriarhije do 1420. Čeprav Istran Božo Milanović ne pozna nove razlage Maksa Miklavčiča, jo po svoje potrjuje, ko pravi: glagolaški središči v Pazinu in Buzetu »segata v Trst in prodirata do Gorice. Tako je bilo v srednjem veku vse zemljepisno področje slovenske Istre v jeziku in pisavi enotno...«, ne oziraje se na krajevne naglase...«

Neprikladna glagolska pisava je kljub nespornem vzponu v XV. stoletju slaba perspektiva za prihodnje obdobje. Ni bila sposobna za boj v pogojih nastopajoče renesanse in izumom tiska (1440). To bodo dokazale že knjige iz Trubarjevega reformatorskega kroga.

Tisk, zlasti latinske črke so pomenile dejanski propad glagolice, tako rokopisa kot kurzivne prilagoditve. Tiskanje knjig v glagolici je bilo preprosto predrago za izolirana jedra s svojo izolirano in pretežavno pisavo. Koraka z latinico ni mogla zdržati. Preblizu je bila modernim renesančnim tokovom z lahkotno latinico. Kljub temu se je glagolica brez podpore političnih oblasti in škofij še lep čas upirala odmiranju nekako tja do 1848. Vsekakor zanimiv primer brezupnega boja, ki je bil kljub 60 knjigam, (tiskanim tudi v Benetkah), že vnaprej izgubljen, ker glagoljaši niso pravočasno prešli k latinizaciji pisave. Prav tako slabo pa je bilo, da niso prešli k resnični ljudski govorici, temveč so delali večje ali manjše kompromise z nekako »staro slovanščino«, ki je ni nihče govoril.

Ob bežnem opisu razvoja glagoljaštva je jasno, da ni moglo še bolj vplivati na podomačen oblastniški in kulturni tok. Ta je s propadom Celjske in Goriške državnosti v požarniškem miru (1460) vedno mogočnejše prihajal s centralističnega Dunaja in Gradca, oziroma na zahodno Istro iz Benetk. Vendar najpreprostejša kemija nas primerjalno pouči. Razvoj pri istrski glagolici je šel tako pot, ker so bili splošni vplivi na okoliščine take, kakršne so bile. Dovolj ugodne pod Oglejem, Goriškimi in celo Walsejsko-Devinskimi do 1466. Manj znane, a dovoje pomembne so ostaline na posestvih Celjanov. Glagolico so očitno dopuščali na državnostno enklavni posesti Završje (Piemonte), kjer je v bližini znameniti Oprtalj, Čepič in Predloka ob enklavi Rožar ter v »vaseh in srenjah Komen«. Miklavčič navaja številne brevije z nekdanjih celjskih posesti na Gorenjskem, dalje v Beli Krajini, a 1447 uvedejo glagoljaše celo v medžimursko Štri-

govo. Tako so ravnali knezi s širše Slovenije, povsem drugače pa dunajski Habsburžani. Zanje je bila celjska in goriška državnostna ostalina po usodnem miru v Požarnici leta 1460 le zakupniška provinca, od koder je center izmozgaval presežno vrednost.

(Na »neke progresivne elemente« knezov v družbenem pomenu je opozoril že Edvard Kardelj-Sperans, čeprav ni natančno obdelal važne razlike med »čistim« fevdalizmom Celjskih (Goriških) — in Habsburžani ki so z zakupništvom »izvažali« kapital s širše Slovenije v Avstrijo.)

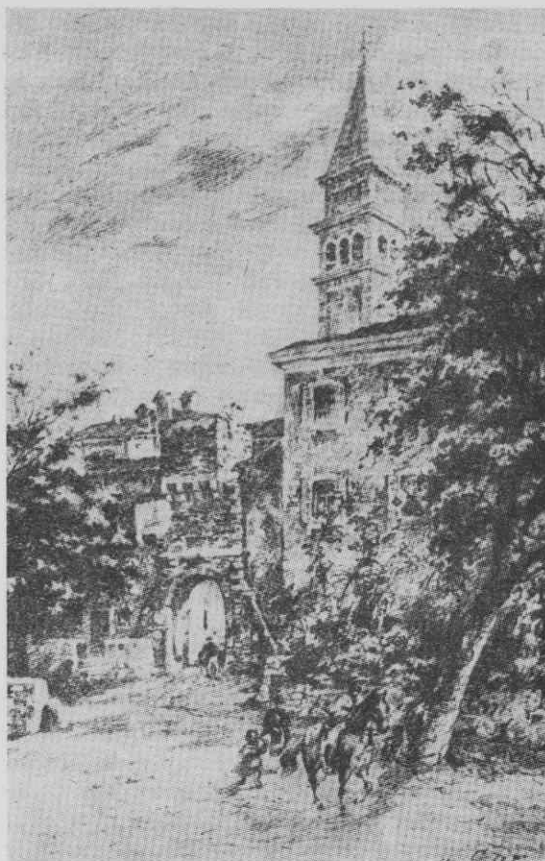
Še ena važna stvar je v Istri, ki jo je treba posebej naglasiti. To je Pičan (Novi Ptuj) s škofijskim središčem od leta 524.

Leta 1420 Benetke zasedejo ostaline državnostne patriarhije Oglej. V oglejski Istri si podvržejo vse od Buzeta do Raspa v Čičariji z izjemo enklav Završje (Piemonte) in Mornjan pri Piranu. Zatem Pičan versko upravlja skoraj vso Slovenijo južno od Drave. (To stanje traja za dobršen del Slovenije do ustanovitve Goriške škofije 1749. Pičanska škofija je ukinjena 1788, a 1791 je priključena Trstu. Leta 1830 je podrejena »ilirski cerkveni provinci« z nadškofijskim sedežem v Gorici.) Tako je bil Pičan dolgo mali slovenski Rim. Gruden in drugi so dovolj obdelali ta več stoletni vpliv na številne fare na širšem Slovenskem... Tri leta po celjsko-avstrijski dedovalni pogodbi ali 1446 dobi patronstvo nad škofijo Friderik III. Zato je še bolj razumljivo, zakaj bi mu Celjan rad iztrgal mali slovenski Rim; saj je rod že skoraj sto let segal po vzhodni Istri.

Po vseh obrobnihih osvetlitvah se lahko vprašamo: Ali je bila dedovalna pogodba s Habsburžani res tako naključna in nenačrtna? Ali je bila delana brez proučitve širšega zemljevida in brez upoštevanja glagolice? Brez upoštevanja temeljnega pogovornega jezika in brezbrizno do človeka, ki ga je govoril? Ne, ker je v pogodbi zaobjeto vse tisto, kar sta drugje rodili renesansa in reformacija, namreč: nacija, narod, državnost! Knezi ne iščejo posesti v izrazito nemških krajih. Zanje se Habsburžan ni nič bolj bal, kakor za ozemlje ki so mu zapirala pot do morja. Pogodba

3 HUFUM GI V DE CRVBV

HOC, FECIT, MAGISTER — (klesarski znak) DECRABURG — ali znak in podpis »Mojstra s Kranja«, ki je zidal Jurjevo farno cerkev v Opatlju ob enklavni posesti Završje ob Mirni v Istri

Škofijski sedež Pičan nad Čepiškim poljem v vzhodni Istri — mestna vrata. Meje škofije so se domala ujemale z osrednjim ozemljem pazinske knežije. Zaradi vpliva škofov na slovenski del Ogleja je bil Pičan »naš mali Rim« od srednjega veka — tja do 1749

jasno kaže celjansko obvladano željo: od Drave čez Savo, dol do Bakra v Kvarneru in do Pazina je ali mora biti vse naše! Izjema bi ostala le Ljubljana in njena prehodna kotlina. S celjanskim Polhovim Gradcem, Igom, Smlednikom, Ihanom in drugimi posestmi na Gorenjskem in širšem Kočevskem je Ljubljana že bila v obroču... Ali pogodba je tudi določala: v primeru, da prej izumre moška linija Celjanov — kakor se je zgodilo — dobi sopodpisnik vse posesti, ležeče v območju »rimskega« cesarstva.

Dolgotrajne politično zaokroževalne name-ne z Goričani dokazujeta nevesti Katarina in Elizabeta Celjski. Za njima sestrična Katarina Gorjansko-Celjska, ki je pomagala do dedne pogodbe z Goričani iz 1437. Uresničitev nadaljnjih pogodb je bila velikega pomena. Da ne bi nič ušlo, so mladega »koroškega palatina« Janeza kar deset let vzgajali na Žovneku. Na 15. aprila 1453 je v Varaždinu podpisal: Urhu Celjskemu pripada vse, kar mu je zapisal njegov (ostareli in alkoholu vdani) oče Henrik IV.¹⁵

Toliko o pogodbah s Habsburžani in Goriškimi. Za Urha ali Orlika Konfederativnega

je segala po širši Sloveniji še obojestranska dedovalna pogodba leta 1451 z Walsejsko-Devinskimi. Poleg Dravograda, Konjic, Ivnice in Štatenberga na Slovenskem Štajerskem bi jim prepustili mesto Reko z vsem, kar mu pripada v primeru, če bi brata Wolfgang in Reinprecht Walsee po moški plati izumrla. Izumiranje se je začelo res kmalu: leta 1466. Vendar že deset let za Celjanom. Tako so namesto Celjanov dedovali Habsburžani Walsejsko-Devinske posesti: Devin, Senožeče, Prem in Gotnik na Krasu pa mesto Reko, Kastav in Veprinac ter Moščenice v Kvarneru. Vse to je bilo »rimskemu« cesarstvu skoraj neposredno podrejeno. In prav zato še toliko več vredno za osamosvojitvev. Pazinska knežija, trajni fevd Walsejsko-Devinskih, je bila na Celjskem perspektivnem traku že v omenjeni dedovalni pogodbi s Habsburžani v letu 1443.

Za vsemi pogodbami je čutiti jasno idejo zavestnih oblikovalcev državnostne dežele (če dvomimo v obnovo nekdanje Karantanije). Težili so za neoviranim gospodvom vsega zaledja nad severnim Jadranom in do besede pri škofijah na tem prostoru. Dokazi so tu, ne glede na to, da je smrt izigrala načrte... Knežji Celjani (zadnji trije) so vsak za svoje obdobje z navedenimi prežanji in pogodbami izpovedali svoje zaokroževalne nagibe. Za temi nagibi ne smemo pozabiti ozemeljske in jezikovne povezanosti onkraj, predvsem formalne, ne pa toliko dejanske »rimske« meje proti kajkavskemu Zagorju in Varaždinu. Isto velja za podgorjanski Samobor in vse ozemlje tja do Trsta in kvarnerskega Bakra. Prezrli niso takorekoč nič z usodno izjemo slabe točke v tekmi s Habsburžani: *na otroke!*

Zastran otrok so bili Avstrijski veliko na boljšem. Celjski hiši je devet let po dedovalni pogodbi s Habsburžani, se pravi 30. julija leta 1452 pobrala smrt dvanajstletnega Hermana

IV (Jermana). Leta 1455 umre petnajstletna Elizabeta. Tako je bila Frideriku III. Habsburžanu pot do Jadrana še pred Orlikovo smrtjo »odprta«, pa čeprav so bili odredi knežjih Celjanov dejanski zmagovalci v vojni z Avstrijci. Prav tako so bili zmagovalci v sovpadajoči vojni z ogrskimi Hunyadi (1441-46). V vsej tisočletni zgodovini Slovencev so bili Celjani domala edina domača *sredotežna* sila, ki je uspešno branila izvor svoje moči, svojo deželo. Branili so jo lahko, ker *sredotežnost* ni pomenila deželno osamitev, ampak *temelj* za Urhove konfederacije.

Do razpleta konfederativnih povezav pa je samo še nekaj let in vmesnih dogodkov.

OPOMBE

1. Celjska kronika v prevodu L. M. Golie, rokopis; in H. H. St. Wien. — Rep. XXXIV. — 97.
- 2. Paolo Santonino: Die Reisetagebücher 1485-1487, Celovec 1947, str. 139, 169.
- 3. A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 153.
- 4. Primerjaj: M. Doblinger: Die Herren von Wallsee. Archiv für Österreichische Geschichte, Dunaj 1906, 95. zvezek, II. str. 395, 425, 429, 442, 443, 501, 566; in Camillo de Franceschi: Storia... di Pisinno, Atti e Memorie, Benetke 1949, str. 227, 326 itd.
- 5. H. H. St. Wien, Rep. XXXIV. — 539, 97.
- 6. W. Fresacher: Geschichte des Marktes St. Paul in Lavanthal, Celovec 1961, str. 19, 20, 63.
- 7. H. Pirchegger: Landesfürst... in Steiermark, Gradec 1951, XII/I, str. 131, 135.
- 8. A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, str. 122.
- 9. H. Pirchegger: Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 49. Band, Celovec 1956, str. 18.
- 10. Celjska kronika v prevodu L. M. Golie, rokopis.
- 11. Primerjaj: J. Koropec: Srednjeveški Majšperk, Časopis za zg. in nar. Mar. 1970-6/1.
- 12. H. H. St. Wien Rep. XXXIV. — 109, 110, 111, 112, 113, 114.
- 13. Knjiga o Istri, Pazin, 1969, str. 136.
- 14. E. Klebel: Die Grafen von Görz... Carinthia 1935/1, str. 245.
- 15. H. H. St. Wien, Rep. XXXIV. — 128, 129, 130.

VLOGA IN POMEN PTUJA V MEDNARODNI TRGOVINI POZNEGA SREDNJEGA IN ZGODNJEGA NOVEGA VEKA

JOSIP ZONTAR

Zadnja leta je naraslo zanimanje za zgodovino Ptuja in njegovega okoliša. Objavljena je bila vrsta tehničnih razprav iz naselbinske, gospodarske, politične in umetnostno-zgodovinske preteklosti Ptuja¹. Deloma je dalo za to povod slavljenje tisočdevetstoletnice prve omembe tega mesta. Iz gospodarske zgodovine je orisal Ignac Vojè trgovske stike Dubrovnika s slovenskimi kraji v drugi polovici 15. in v začetku 16. stoletja². Posebno važna je študija Ferda Gestrina. Ob edinstvenem poznavanju italijanskih virov je opozoril na usodni vpliv tujih, nemških in italijanskih trgovcev, na gospodarski položaj slovenskih mest in trgov v 16. stoletju.³

Zdi se mi primerno in potrebno, da povežem ugotovitve naših zgodovinarjev z raziskovanji inozemskih (nemških, avstrijskih in madžarskih) historikov. Tako utegne postati vloga in pomen Ptuja v mednarodni trgovini obravnavane dobe jasnejša. Rihard Klier (Nürnberg) je prikazal stike Nürnberga s Ptujem v 15. stoletju⁴. Skrbno zbrani podatki potrjujejo njegovo ugotovitev, da je bil Ptuj ob koncu srednjega veka eno najznamenitejših mest jugovzhodne Srednje Evrope v trgovini na daljavo. Ta pomen je obdržal Ptuj še v 16. stoletju kljub svoji legi ob meji, ki so jo ogrožali Turki.

Ptujske meščane je bogatila predvsem trgovina z ogrskimi voli in volovskimi kožami. V Benetke so gonili na leto 20.000 do 25.000 ogrskih volov po »pravi« cesti preko Ptuja—Celja—Vranskega—Ljubljane in Gorice. V manjši meri so jih spravljali preko Križevcev—Zagreba—Novega mesta—Postojne in Gorice. Poskusi Benečanov, da bi jim dobavljali turški trgovci iz Temešvara in Pečuja vole v Zader, so se izjalovili zaradi težav pri krmljenju živine na Krasu in v Zadru, pa tudi zaradi nevarnega pomorskega prevoza iz Zadra v Benetke. Po isti poti Ptuj—Ljubljana je šlo tudi 10.000 tovorov volovskih kož na Reko, v Trst in Benetke. V nasprotni smeri pa je prenesla živina enako število tovorov raznega trgovskega blaga iz Neaplja, rimske Marke in Benetk preko Ljubljane in Ptuja na Ogrsko. Turška okupacija večjega dela Ogrske nikakor ni ovirala izvoza volov in volovskih kož preko Ptuja.⁵

Dosedanje mnenje, da meščani Ptuja in nekaterih drugih mest Notranje Avstrije po svojem premoženju in obsegu trgovskih poslov niso bili kos eliti gornjenemških in italijanskih veletrgovcev, je treba docela opustiti. Po Klieru naj navedem le dva primera. Leta 1472 se je preselil iz Ptuja

v Nürnberg trgovec Janž Thumer. S svojim premoženjem 100.000 gold. je štel med najbogatejše meščane tega državnega mesta. Njegova hči Ehrentraud se je poročila leta 1493 z znamenitim Jakobom Welserjem. Posebno zanimivo je slediti rod ptujskega trgovca Ladislava Swetkowitza (najbrž Cvetkoviča). V Nürnbergu in Regensburgu je naložil del svojega premoženja (27.000 gold.) v »večne rente«.⁶ Njegova sinova Adam star. in Janž sta posodila Maksimilijanu I. večje vsote denarja. Vladar jima je zastavil vrsto deželno-knežjih gospostev in uradov na Štajerskem. Adamov nagrobnik se hrani v levem stranskem koru dunajske stolnice sv. Štefana.⁷ Njegov sin Adam ml. se je udeleževal v dvorski službi. Bil je komornik Ferdinanda I. in nadvojvode Maksimilijana. Leta 1558 so mu zastavili pazinsko grofijo za 45.000 gold. Prejel je plemstvo, leta 1561 postal svetnik dolnjeavstrijske komore, po smrti Žige Herbersteina leta 1566 njen predsednik. Poročil se je s Katarino, vdovo hrvatskega bana Franca Batthyánija. Maksimilijan II. ga je poslal leta 1565 na Angleško, da sporoči smrt Ferdinanda I. in vrne insignije reda podveze. V zaupnih pogovorih je moral obravnavati delikatno zadevo: načrt poroke angleške kraljice Elizabete I. z nadvojvodom Karlom Notranjeavstrijskim. V teku poslaništva, ki je trajalo od maja do avgusta 1565, so prišle do izraza številne Elizabetine zahteve in pogoji, ki bi dali bodočemu soprogu precej poniževalni položaj in bi mu tudi v verskem pogledu ne dajale svoboščin. Zato Adamova diplomatska misija ni dala končnega uspeha in Maksimilijan II. je zavzel odklonilno stališče.⁸

Pri obeh ptujskih rodbinah (Thumer in Swetkowitz) srečamo splošno znani pojav. Bogati meščanski trgovci nalože v trgovini pridobljeno premoženje v zemljiško posest. Nato bolj in bolj opuščajo trgovsko udeleževanje, se umaknejo na svoja zemljiška gospostva in preidejo v plemstvo. S tem pa je izgubilo meščanstvo svoje najsposobnejše zastopnike, obenem tudi znatne kapitale.

Še globlje je segel v gospodarsko zgodovino Ptuja Otmar Pickl (Gradec) s številnimi študijami.⁹ Posebnega pomena je njegov spis o »borbi Ptuja za svojo skladiščno pravico (1520—1535)«.¹⁰ Kakor je znano, je imela »skladiščna ali skladalna pravica« (Niederlags-, Stapelrecht) kakega mesta troje komponent: obveznost tujcev, da prodajajo pripeljano blago meščanom, intenziviranje tržnega prometa in prenočevanje tujcev, ki

so prisiljeni dlje časa bivati v mestu; to pa je pospeševalo gostinsko in živilsko obrt. Že člena 53 in 54 ptujskega mestnega prava iz leta 1376 sta vsebovala določbo, da smejo tuji trgovci samo ob torkih (tedenskem tržnem dnevu) kupčevati med seboj, sicer pa le s ptujskimi meščani.¹¹ Proti koncu 15. stoletja je prešel salzburški Ptuj pod dejansko oblast Habsburžanov. Tedaj zvemo prvič o večjem sporu med Ptujčani in trgovci iz Ljubljane ter Kranjske sploh (rokopis B 527 = Böhm, Supl. 416, fol. 37^v -40, drž. arhiv, Dunaj).

Ljubljančani so se pritožili pri Maksimilijanu I., da jim meščani Ptuja ne dovolijo po starem običaju kupčevati vsak teden z drugimi tujci, marveč jih hočejo omejiti na letne sejme, tj. o binkošti, sv. Ožbaltu (5. avgusta) in sv. Katarini (25. novembra). Štajerski vice-dom je razpisal narok, ki se ga naj bi udeležili zastopniki Ptuja in kranjskih trgovcev. Prišli so pa samo Ptujčani in izjavili, da so ustanovili trgovci Ljubljane trgovsko družbo in se nočejo držati predpisov ptujskega mestnega prava. Posebno važna se mi zdi njihova trditev, da so se povezali trgovci Székesfehérvára s trgovci Ljubljane, da sklepajo velike kupčije za blago v vrednosti okoli 20.000 gold. Tega Ptujčani niso dovolili in so ustavili meščanom Székesfehérvára z arestnim postopkom prevoz ogrskega blaga (1499, dec. 19.; 1500, april 8.) Kranjski komisariji so sporočili prošnjo, naj odgodi vladar obravnavo. Meščani Ptuja so zahtevali, da vladar ne pusti tujim trgovcem kršiti starih mestnih pravic.

Maksimilijan I. je ugodil Ptujčanom in 14. avgusta 1503 odobril mestu obsežnejši skladiščni privilegij. Vsi tuji trgovci, ki pripeljejo blago z Ogrskega, ga morajo tu shraniti in ga smejo prodajati drugim tujcem šele ob naslednjem letnem sejmu. Le s ptujskimi meščani smejo stalno kupčevati. Ako bi se bila ta svoboščina v celoti uveljavila, bi pridobili meščani Ptuja monopolni položaj za prekupčevanje v trgovini z Ogrskega v Italijo podobno, kot so ga uživali nekaj časa Dunajčani¹².

Salzburški škof je odkupil mesto Ptuj nazaj in leta 1513 potrdil ter reformiral mestne pravice. Želel je ohraniti trgovski monopol meščanom, tako da bi smeli tujci le ob torkih kupčevati med seboj, ostale dni pa le z meščani trgovati. Nadalje je prepovedal Ptujčanom, da bi sklepali trgovske družbe s tujci in jim tako omogočili, da obidejo omenjene predpise. Trgovci Ljubljane, Trsta in Reke pa niso mirovali. Leta 1519 so ponudili mestu Ptuj znatno vsoto denarja, ako jim dovoli ne le ob torkih, marveč vsak dan opravljati trgovske posle s tujci. Peščica ptujskih veletrgovcev je dosegla proti volji preprostih meščanov, da je bila ponudba odklonjena. To

pa je moralo zaostri razmerje do navedenih deželnoknežjih mest.

Komaj je zavladal Ferdinand I., so potožili meščani Ljubljane, Trsta in Reke, da so se dotlej ukvarjali vsak dan v Ptuj s trgovskimi opravili in ne le ob tedenskem tržnem dnevu. Sedaj pa jim tega nočejo več dovoliti. Ako jim ne omogočijo rednega kupčevanja, bo prešel trgovski promet, ki poteka sedaj preko Ptuja, na Hrvatsko in na dalmatinsko obalo. To pa bo močno škodovalo deželnoknežjim financam. Dejansko te nevarnosti ni bilo. Trgovska pot z Ogrskega preko Zagreba v Senj in Bakar je bila kmalu močno ogrožena po Turkih. Zato se je trgovski promet bolj in bolj strnil na varnejši cesti iz Ptuja v Gorico. To je olajšalo ptujskim veletrgovcem, da so izločili nekaj velikih italijanskih tekmecev (Bartolottija iz Benetk, Pira Pittija iz Florence in Baptista Manatija iz Pesara), ki so imeli dotlej trgovino z Ogrskega preko Hrvatske v Italijo v rokah.

Ptuj ni več užival prejšnje zaslombe pri vladarju. Zato je ugodil dolnjeavstrijski regiment leta 1523 meščanom Ljubljane, Trsta in Reke, češ da gre za dnevno trgovino na debelo. Monopol prekupčevanja meščanov Ptuja je bil s tem zlomljen. Na pritožbo Ptujčanov je potrdil kralj Ferdinand I. leta 1535 obstoječe stanje: tu—in inozemski trgovci smejo v Ptuj vsak dan zunaj letnih in tedenskih sejmov kupčevati le na debelo, trgovina na drobno pa je pridržana ptujskim meščanom¹³.

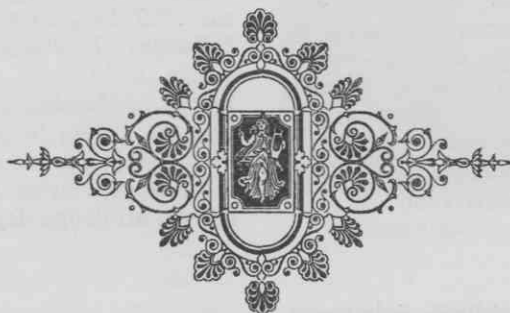
Kljub turškim ofenzivam v letih 1529 in 1532 je naraščal trgovski promet na cesti iz Ptuja v Gorico. Trgovsko-politični pomen Ptuja je še rasel. Mesto je obdržalo svoj izredni položaj kot prekladalništvo za Ogrsko in italijansko blago. V mestu so se naseljevali zastopniki tujih trgovcev in trgovskih družb, pridobivali meščanstvo, postali s tem deležni posebnih trgovskih pravic ter izpodirvali domačine, kakor je to prikazal Ferdo Gestrin³.

OPOMBE

1. Npr. B. Grafenauer, Ptuj v srednjem veku, Zgodov. časopis XXIV (1970) 157—175; M. Kos, Meja proti Ogrski in Hrv. v štajerskem Podravju Poetovio-Ptuj 69—1969, Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici, Maribor 1969, 83—91; B. Saria, Pettau Entstehung und Entwicklung einer Siedlung im deutsch-slowenischen Grenzraum, Zeitschrift d. histor. Vereins f. Steiermark, Sonderband 10, Graz 1965. — 2. Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. 5 (Bašev zbornik), Maribor 1969, 221—227. — 3. Prispevek k gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja, ravnotam, 228—235. — 4. R. Klier, Beziehungen Nürnbergs zu Pettau im fünfzehnten Jahrhundert, Südostdeutsches Archiv X. Bd. (1967) 83—101. B. Saria je dodal: Die wirtschaftliche Bedeutung Pettaus im 15. Jahrhundert im Spiegel der erhaltenen Denkmäler, ravnotam, 102—107. — 5. Zsig-

mond Pál Pach, The role of east-central Europe in international trade, 16th and 17th centuries, *Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae* 70, Budapest 1970, zlasti 220. — 6. O rodbini Swetkowitz gl. poleg študije R. Kliera še O. Pickl, Geadelte Kaufherren, Blätter für Heimatkunde 44, Graz 1970, 20 sl. — 7. Slika gl. Österreichische Kunsttopographie Bd. 23. Wien 1931, 477. — 8. K. Diemer, Die Heiratsverhandlungen zwischen Königin Elisabeth von England und Erzherzog Karl von Innerösterreich 1558—1570, disertacija Tübingen 1969. — 9. Die Memminger Handelsgesellschaft Funck und ihr Handel mit dem Südosten, *Südostdeutsches Archiv* X. (1967) 108—131, Handel und Wandel am »Hofzaun des Reiches« um 1550. Beiträge zur Handels- und Wirtschaftsgeschichte von Leibnitz, Radkersburg und Pettau, Zeitschrift d. hist. Vereins f. Steiermark, Sonderband 16 (1968) 172—187, Die bürgerlichen

Vermögen steirischer Städte und Märkte im 16. Jahrhundert, *Joannea* 3. Bd. Innerösterreich 1564—1619, Graz 1969, 371—408. Die Auswirkungen der Türkengefahr auf den Handel am Hofzaun des Reiches, Bericht über den 10. österr. Historikertag in Graz, Wien 1970, 183—198. — 10. Pettaus Kampf um sein Niederlagsrecht (1520—1535), ein Beitrag zur Handelspolitik Ferdinands I., *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung* LXXVIII. Bd. 1970, 432—443. — 11. F. Bischoff Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376, Sitzungsberichte der k. Akademie der Wiss., philos. histor. Klasse 113. Bd. Wien 1887, 711. — 12. O tem prim. T. Mayer, Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter, *Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs*, Heft 6, Innsbruck 1909, — 13. Prim. tudi F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, 64 sl.

GOSPODARSKA IN POKLICNA STRUKTURA KRAKOVSKEGA PREBIVALSTVA

VLADO VALENCIČ

I.

Urbar nemškega viteškega reda v Ljubljani iz leta 1490 navaja v Krakovem 38 podložnikov z domci in vrtovi.¹ Kot priimki so pri nekaterih označbe, ki kažejo njihovo gospodarsko dejavnost oziroma njihov poklic. Pet Krakovčanov je bilo označenih za ribiče (Vischer), šesta je bila verjetno vdova po ribiču (Vischerinn). Po eden je bil naveden kot lončar (Hafner), tesar (Zimerman), kramar (Cramer) ter krznarica (Kursnerinn), najbrž krznarjeva vdova. Mogoče so kakšno določeno dejavnost predstavljali tudi trije »Ziecher« (vlačilci čolnov?). Seveda je možno, da je bila ena ali druga navedenih označb pravi priimek in ne gospodarska dejavnost, vendar bi bilo to izjema v času, ko so priimki šele nastajali.

Po podatkih urbarja je bilo za gospodarsko usmerjenost Krakovega tedaj značilno vrtnarstvo; z vsakim domcem je bil združen vrt. Kot druga posebnost v poklicni strukturi pa se pojavlja ribištvo. Posamezni Krakovčani so se ukvarjali tudi z rokodelstvom.

II.

Popolnejši podatki o poklicni dejavnosti krakovskih prebivalcev so iz 18. stoletja. Viri za njen prikaz so davčni sezname, popis prebivalstva in sezname hišnih posestnikov. Seznam zavezancev mesnega krajcarja od 31. maja 1706 navaja v Krakovem 100 družinskih poglavarjev ali poglavarjev gospodinjstev, ki so jih popisali zaradi odmere te davščine.² Pri večini je naveden poklic. Po teh navedbah je bilo v Krakovem 33 ribičev, 15 velikih čolnarjev, 2 voznika, 13 raznih obrtnikov, 3 dninarji ter po en gostilničar, kmetovalec, trgovec in deželni uslužbenec. Nadalje je v seznamu omenjenih 10 gostačev in gostačk, 2 ženi plemiških uslužbencev, 9 vdov in 9 oseb brez označbe dejavnosti ali socialnega položaja. Po seznamu iz leta 1706 je bilo v vsej Ljubljani 34 ribičev, razen enega, ki je bil v Trnovem, so vsi živeli v Krakovem. Čolnarjev je bilo tedaj v Ljubljani 45, v Krakovem tretjina, drugi v Trnovem. Leta 1737 je v Krakovem plačalo mestu obrtni davek razen ribičev še pet čevljarjev, trije krojači, po en tkalec, mizar, sitar, mesar in pek ter sedem vinotočev.³ Ob prvem ljudskem štetju leta 1754 so našteali v Krakovem 81 družin in 634 oseb.⁴ Pri 172 osebah je bil naveden poklic ali kakšna druga označba, ki kaže na njihov družbeni položaj. Med njimi je bilo 47 ribičev, 20 čolnarjev, 37 rokodelcev, 9 dninarjev, 2 stolonoši, 10 gostačev in gostačk, 42 služkinj ter

po en hlapec, kočijaž, komendski uslužbenec, invalid ter beračica. Med rokodelci je bilo 17 zidarjev, 6 čevljarjev, 4 krojači, 3 mesarji, 2 tkalca in še posamezni drugi obrtniki. Leta 1754 so bili vsi ljubljanski ribiči šteti v Krakovem, poleg krakovskih je bilo še 59 čolnarjev v Trnovem. Leta 1789 je bilo v Krakovem 45 ribičev, 7 čevljarjev, 7 zidarjev, 4 krojači, po trije vlačilci čolnov, gostilničarji, tesarji in vozniki, po en stolonoša, starinar, stražnik, sel, mesar, dežnikar, mizar, paznik, tovarniški delavec ter dva navadna delavca.⁵ Ti podatki pa niso popolni, saj se čolnarji ne omenjajo, dasi so predstavljali eno izmed močnejših poklicnih skupin.

Seznami hišnih posestnikov omenjajo v letih 1782 do 1798 v Krakovem 26 ribičev, 21 čolnarjev, 7 zidarjev, 5 krojačev, po tri krčmarje in dninarje, dva voznika ter po enega lovca, prodajalca soli, tesarja in tkalca.⁶ Ti podatki kažejo le poklicno strukturo 71 hišnih posestnikov ne pa vseh oseb, ki so živele v Krakovem in se ukvarjale s kakšno gospodarsko ali drugo dejavnostjo.

III.

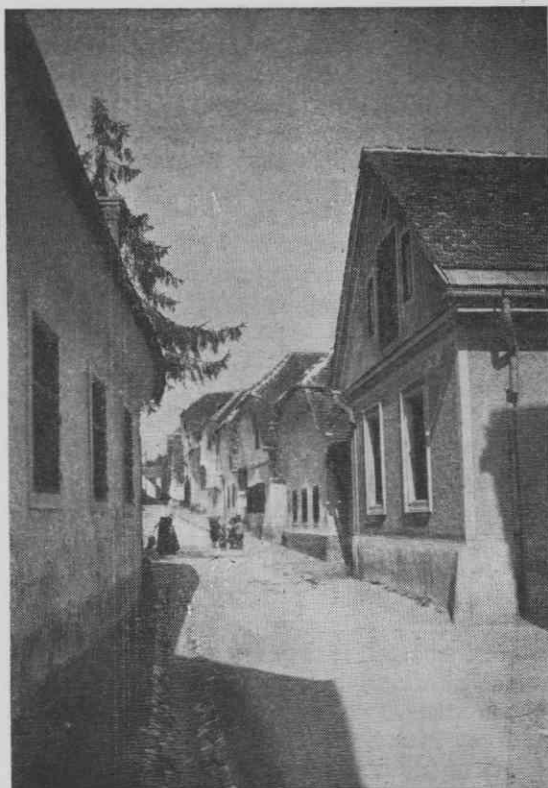
Veliko število ribičev in sorazmerno številni čolnarji pričajo, da je Ljubljana tedaj še odločilno usmerjala poklicno dejavnost krakovskega prebivalstva. Z nalovljenimi ribami so krakovski ribiči zalagali ljubljanski trg. Potrošnja rib je bila zaradi številnih postnih dni velika, zato je mogel ribolov zaposlovati večje število oseb. Zasluzek je dajala Ljubljana tudi s svojim tedaj zelo velikim prometom, ki so pri njem dobili zaposlitev čolnarji in nakladalci ter razkladalci blaga v pristanu. V prvi polovici prejšnjega stoletja je v tem pogledu prišlo do znatnih sprememb. Po osušitvi Barja, ki se je pričela z Gruberjevim prekopom, se je spremenilo vodno stanje Ljubljane ter njenih pritokov, vodna gladina se je znižala. Nove vodne razmere niso več dopuščale prejšnjega ribjega bogastva, ribolov je začel pešati.

Nemška viteška komenda, ki je imela pravico do ribolova na Ljubljani in njenih pritokih, je bila upravičena za izkoriščanje te pravice imeti 44 ribičev. Po davčnem registru iz leta 1815 jih je bilo v Krakovem 36; od konca 18. stoletja se je njihovo število zmanjšalo. Za dosmrtno ribolovno pravico so krakovski ribiči plačevali komendi letno 8 glđ 22 1/2 kr. Zaradi poslabšanja ribolovnih razmer v zvezi z osuševalnimi deli na Barju v dvajsetih letih se Krakovčani niso več pote-

govali za ribolov in komenda ni mogla oddati vseh ribiških mest. Tedaj je imela le 15 do 18 ribičev. Leta 1831 se je s svojimi krakovskimi ribiči dogovorila, da jim ribolova ne bo več oddajala dosmrtno, marveč samo za eno leto za staro dajatev.⁷ Ribiči so ponovno prosili nemški viteški red za znižanje zakupnine na polovico; mestni magistrat je njihovo prošnjo priporočal, ker so se dohodki iz ribolova občutno skrčili.⁸ Uspeha te prošnje niso imele, komenda ni pristala na znižanje dajatve za ribolovne pravice. Po naročilu križevniškega vodstva se je komendsko upraviteljstvo leta 1834 obrnilo na magistrat z zahtevo, naj komisija za osuševanje Barja plača odškodnino za zmanjšano komendsko ribolovno rento. Osuševalna dela so bila vzrok, da sta se na Barju leta 1826 pogreznili oba bregova Ljubljance, podsula sta velike množine rib in za vedno so bila uničena ribja vališča in prostor, kjer so se ribe zadrževale. Stari jarki, ki so bili polni rib, so bili delno izsušeni, delno je voda v njih dobila pri iztoku tako močan padec, da ribe niso mogle več vanje. Prej je bilo na Barju mnogo za ribolov zelo izdatnih mlak, tudi te so bile izsušene. Za ribolov ni več zanimanja, mladi ljudje se za zakup ribolova ne potegujejo, ker se ne morejo več z njim preživljati. Ko bodo stari ribiči pomrli, bo ta do tedaj pomemben dohodek zaradi osušitve Barja za komendo popolnoma usahnil. Pred osuševanjem je ta prejemale od 44 ribičev na zakupnini 368 gld 30 kr, v začetku tridesetih let je prejemale od 17 ribičev 147 gld 15 kr, torej 221 gld 15 kr manj. Poleg te zakupnine je komenda prejemale še zakupnino od gospodstvu pridržanih vod, ki jih je od časa do časa dajala v zakup. Tudi ta zakupnina se je zmanjšala za 30 do 40 gld, tako da je ribolovna renta za 250 do 260 gld letno manjša, kot je bila pred osušitvijo. Komenda sicer priznava, da je bila osušitev izvedena v splošno korist, toda ne zdi se ji pravilno, da bi se bremena le enostransko razdelila. Križevniški red je že tako bil obremenjen s prispevki za osuševalna dela, poleg tega pa mora trpeti, da so njegova zemljišča prekopana z jarki. S temi razlogi je utemeljeval svojo prošnjo za letno odškodnino, ki naj bi prvo leto znašala 250 gld, v bodoče pa bi se določila konec vsakega leta.⁹ V svojem odgovoru komendi je magistrat priznaval, da so bile z osuševanjem občutno prizadete njene vrhovne lastninske pravice in koristi, izjavil pa je, da magistrat ni organ osuševalne komisije in ni upravičen, da bi se dogovarjal glede odškodnine.¹⁰

IV.

Kot za ribištvo so se poslabšali pogoji tudi za drugo v Krakovem pomembno, na Ljubljano navezано gospodarsko panogo, za čol-

Krakovska ulica s Krakovskega nasipa
(iz fototeke MALj)

narstvo. Prevoz s čolni ter nakladanje in razkladanje blaga v pristanu na Ljubljani je bila pravica Krakovčanov in Trnovčanov. V teh poslih so bili podrejeni mitniškemu, pozneje carinskemu uradu, ki je zanje vodil poseben urbar. Enotni čolnarski ceh se je okrog leta 1708 razdelil na ceh malih in ceh velikih čolnarjev. Veliki čolnarji so prevažali kernalno in trgovsko blago na velikih državnih ladjah, mali čolnarji pa so imeli manjše čolne in so oskrbovali prevoze za dnevne potrebe meščanov.¹¹ Krakovci so bili, kot je pokazal seznam zavezancev mesnega krajcarja, veliki čolnarji. V prvih desetletjih osemnajstega stoletja urejena tržaška cesta je pritegnila nase del prometa, ki je prej šel po Ljubljani. Za čolnarje je bil to prvi udarec, začutili so, da je njihov gospodarski obstoj ogrožen. Najbrž iz tega razloga so si mali čolnarji zaželeli zaščite; na njihovo prošnjo so bili privilegiji velikih razširjeni tudi na male čolnarje, ki naj bi jih bilo 30 v Ljubljani. Na podlagi privilegijev so čolnarji hoteli uveljaviti svoj monopol in so branili zunaj mesta živečim podložnikom, da bi s svojimi čolni dovažali les, seno in druge pridelke v mesto.¹² Leta 1756 so bili privilegiji in čolnarski red na novo potrjeni. V Ljubljani je smelo biti 40 velikih čolnarjev na štirih velikih ladjah; privilegij iz leta 1535 je dovoljeval deset ladij. Veliki čolnarji naj bi opravljali nakladanje, razkla-

danje ter prevoz blaga. Čolnarski red je naročal višjemu mitniškemu uradu, naj v primeru smrti čolnarja sprejme njegovega sina, ki je vešč čolnarjenja, in ga vpiše v urbar; v primeru, da takega ni, pa najstarejšega čolnarskega hlapca.¹³ Po seznamu mesnega kraljarja je začetek 18. stoletja živelo v Krakovem 15 velikih čolnarjev. Ob štetju leta 1754 so našli 16 čolnarjev med hišnimi posestniki ter štiri med drugimi stanovalci. Ni povedano, kakšni čolnarji so to bili, toda, ker je ta poklic prehajal od očeta na sina, jih smemo uvrstiti med velike čolnarje, kakor so bili izkazani nekaj desetletij prej.

Čolnarska organizacija, ki je imela izključno pravico do prevažanja trgovskega blaga in je nalagala svojim članom razne omejitve glede čolnarjenja v posameznih okoliših, je sčasoma postala ovira za promet in trgovino. Zato jo je Jožef II. odpravil in velikim čolnarjem ni potrdil cehovskih pravic.¹⁴ Nekdanja institucija velikih čolnarjev je prenehala, veliki čolnarji so ostali le carinski nakladalci in razkladalci (fakini) blaga v pristanu. Določena je bila tarifa, ki so po njej smeli zahtevati od trgovcev in drugih strank plačilo za svoje delo.¹⁵ S to preureditvijo je bil Krakovcem kot nekdanjim velikim čolnarjem odvzet njihov delež pri prometu na Ljubljani. Ko so mali čolnarji, ki so še nadalje opravljali prevoze s čolni, hoteli pod zaščito svojega ceha zvišati prevozne cene, jim je kresija to preprečila. Odredila je, da sme vsak čolnar prevažati po dotedanji ali tudi nižji tarifi ter da sme vsakdo uporabljati za prevoz izvencehovske čolnarje ali pa sam imeti čoln in s svojimi hlapci prevažati blago na vodi. To je pomenilo ukinitve čolnarskih predprav; čolnarji so popustili ter s trgovci leta 1789 sklenili sporazum glede prevoznih pogojev in prevozne tarife. Trgovci in prevozniki so se zavezali, da bodo prevoz blaga za Vrhniko prepustili čolnarjem. Po sklenjenem sporazumu, ki je nanj pristalo 37 čolnarjev, so ti prevzeli solidarno jamstvo za vso morebitno pri prevozu nastalo škodo.¹⁶ Tako se je dejansko ohranila še naprej čolnarska cehovska organizacija, čeprav njeni privilegiji niso bili več potrjeni. Zdi se, da se trgovci niso več držali sklenjenega sporazuma, potem ko je preteklo nekaj let. Leta 1802 so mali čolnarji prosili magistrat, naj trgovcem prepove imeti čolne za prevoz blaga. Magistrat je menil, da od Marije Terezije izdani čolnarski privilegiji še vedno veljajo. Po teh privilegijih nihče razen privilegiranih čolnarjev ne sme imeti čolnov in najemati čolnarje. Vse Trnovo in velik del Krakovega živi od čolnarstva, nihče ni upravičen, da odvzame tem čolnarjem njihov zaslužek. Ni mogoče govoriti o monopolu, kajti vsakdo mora za prevoz blaga izbrati tistega čolnarja, ki mu zagotovi pravilno oprav-

ljeno delo. Ne more pa se zameriti čolnarjem, da zvišujejo prevozne cene in s tem svoj zaslužek, od katerega je pri naraščajoči dražnji odvisno njihovo preživljanje. Za čolnarje govorijo njihovi privilegiji, ki sicer res niso potrjeni, toda trgovci ne morejo dokazati, da smejo imeti čolne in prevažati spedijsko blago. Kresija je soglašala z magistratovo argumentacijo in ni priznala trgovcem pravice, imeti čolne in prevažati blago.¹⁷ Pri tem ni dolgo ostalo, cehovskih pravic ni bilo mogoče uskladiti z gospodarskim razvojem. Z dvornim dekretom od 21. septembra 1804 je bilo čolnarstvo na Ljubljani proglašeno za prosto in ceh malih čolnarjev ukinjen. Magistratu je bilo naročeno, naj po nalogu deželne vlade razglasi, da čolnarske pravice za vse čolne podeljuje glavni carinski urad, ki se mu je treba prijaviti ter plačati bankalni čolnarski ter obrtni davek. Brez dovoljenja deželne vlade ni smel carinski urad nobene prijave zavrniti. Da so se preprečile nezgode, so morali lastniki čolnov imeti izvežbane čolnarje. Organizacija čolnarjev pa kljub razpustu ni zamrla, magistrat je še naprej dajal dovoljenja za včlanjenje v čolnarsko družbo.¹⁸

V času francoskega medvladja je prenehala institucija fakinov, čolnarstvo pa je postalo navadna prosta obrt, neodvisna od carinskega urada. Promet na Ljubljani je ostal živahen tudi v tej dobi. Dnevno je prihajalo v Ljubljano v najslabšem času vsaj 6 čolnov z Vrhnike, pozimi ko je bil promet močnejši, je pristajalo na Bregu od 16 do 20 pa tudi do 24 čolnov.¹⁹ Po avstrijski reokupaciji so nekdanji fakini zopet prevzeli svoje posle pri carinskem uradu, ne da bi bila vzpostavljena prejšnja organizacija. Tedaj jih je bilo 11 iz Krakovega in 2 iz Trnovega. Šele leta 1823 je bil izdelan načrt reda za nakladalce; predvideval je v Ljubljani 60 fakinov, ki bi volili svojega predstojnika in dva odbornika. Nakladalske posle so morali opravljati osebno in ne po najetih hlapcih; izjema je bila dovoljena le vdovam fakinov, katerih sinovi za fakinske posle še niso bili fizično sposobni. Ta določba je bila le malo časa v veljavi, na prošnjo fakinov so jim po nekaj letih dovolili, da so smeli imeti hlapce, ki so namesto njih opravljali delo.²⁰ V času svobodnega čolnarjenja so si nekateri trgovci nabavili čolne in z njimi prevažali svoje in spedijsko blago. Za pravico čolnarjenja so se potegovali fakini (nekdanji veliki čolnarji). Da jih ne bi kakšna konkurenca oškodovala v gospodarskem obstoju, so si čolnarji prizadevali za obnovitev starih privilegijev z izključno pravico za prevoz blaga.²¹ Tega niso dosegli, čolnarski red, napravljen obenem z redom za nakladalce, je imel čolnarstvo za prosto policijsko obrt, ki ni zanjo potrebno nobeno posebno dovoljenje. Plovba po Ljubljani je bila svobodna, vsak

je smel imeti čolne in prevažati trgovsko in drugo blago od Ljubljane do Vrhnike in nazaj. Moral se je le prijaviti svoji okrajni gosposki in plačevati predpisani davek ter dokazati, da je več čolnarjenja ali pa imeti v tem poslu večjega hlapca. Čolnarji v Ljubljani so morali izvoliti iz svoje srede predstojnika in njegovega namestnika. Manjše čolne za prevažanje tovara in za svoje gospodarske potrebe je smel imeti vsakdo, ne da bi jih bil dolžan prijaviti gosposki.²²

V primeri s sredo 18. stoletja je število čolnarjev nazadovalo, leta 1815 jih je bilo v Krakovem 6, v Trnovem 39.²³ Čolnarjem se je krčil zaslužek, zato je njihovo število kopnelo. Ko je bil leta 1824 dograjen šentjakobski most — za zgraditev so se Krakovčani in Trnovčani sicer prizadevali — so čolnarji izgubili precejšen zaslužek od prevozov čez Ljubljanico. Tudi je most s stebri sredi reke postal ovira nemotenemu čolnarjenju. Večji razvoj prometa na vodi je zavirala visoka vodna mitnina; ker so bile istočasno ukinjene nekatere pristojbine za uporabo Tržaške ceste, druge pa znižane, so prevozu blaga na cesti dajali prednost.²⁴

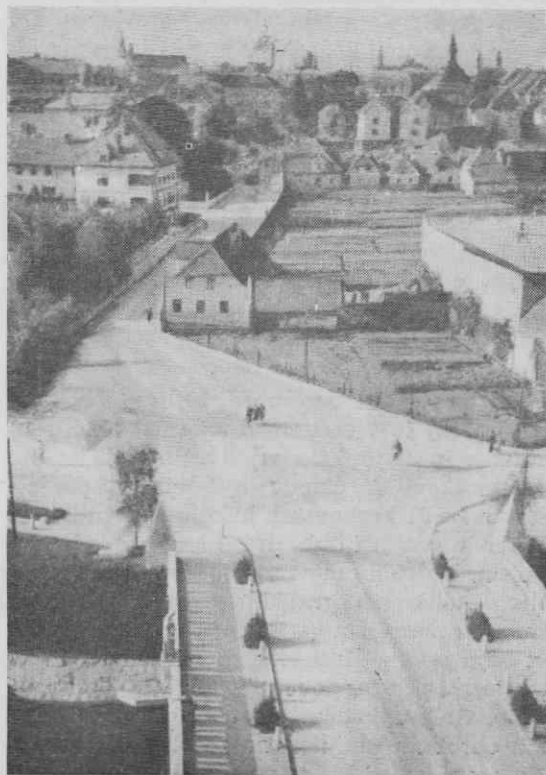
V.

V naslednjih dveh desetletjih se je število ribičev in čolnarjev naglo krčilo. V konskripcijskih polah, ki se nanašajo na razdobje od 1830 pa nekako do srede stoletja, je med prebivalci Krakovega omenjenih sicer 26 nakladalcev (fakinov), toda le 12 ribičev in trije čolnarji, naraščati pa je začelo število rokodelcev, javnih in zasebnih ulužbencev ter delavcev.²⁵ Obrtni registri iz istega časa kažejo, da je od 43 vpisanih čolnarjev iz Krakovega in Trnovega 20 črtanih, bodisi da so umrli ali pa opustili čolnarjenje.²⁶ Ljudsko štetje iz leta 1857 je ugotovilo v Krakovem še 7 ribičev, dva sta bila hišna posestnika, 24 nakladalcev oziroma fakinov, eden je bil hišni posestnik; čolnarja ni omenjenega nobena. Ribišstvo in čolnarjenje sta za Krakovčane tedaj že izgubila svoj nekdanji pomen, pri 46 krakovskih hišnih posestnikih ni bila ugotovljena nobena posebna gospodarska dejavnost. Med stanovalci Krakovega so bili številneje zastopani rokodelci in drugi obrtniki, njihovi pomočniki in vajenci ter dninarji.²⁷ Leta 1857, ko je bilo to štetje, je bila tudi dograjena in odprta železniška proga od Ljubljane do Trsta. Promet trgovskega blaga na Ljubljanici je prenehal. Večina čolnarjev je izgubila delo in zaslužek; nekdanji fakini, ki so bili zaposleni pri carinskem uradu v pristanu, so bili sprejeti v železniško službo in so se preselili na kolodvor.²⁸ Nekateri Krakovci so odšli kot železniški nakladalci v Nabrežino.²⁹ Poleg omenjenih nakladalcev je živelo v Krakovem še 5 drugih železniških

uslužbencev, ki so verjetno prišli v železniško službo kot nekdanji nakladalci.

Po podatkih štetja iz leta 1857 precejšen del takratnega prebivalstva ni bil domačega porekla, temveč se je priselil od drugod. Kot je mogoče ugotoviti, od 73 hišnih posestnikov jih 19 ni bilo iz Ljubljane; od 123 stanovalcev, največ družinskih poglavarjev, jih je 64, torej več kot polovica, bilo priseljenec. Zanimiv je primer hišnega posestnika in čevljarkega mojstra, imel je 6 pomočnikov, 3 vajence in 6 hišnih poslov, ki so vsi bili iz tujih občin. Mnogi izmed priseljenih prebivalcev so pozneje pridobili domovinstvo v Ljubljani. Rezultat tega razvoja je bil, da so priseljenci imeli vedno večji delež med prebivalstvom. Krakovo je leta 1857 štel 833 prebivalcev, to je skoraj 200 več kot sto let prej. Spreminjanje družbene strukture, ki se je pokazalo v naraščanju števila pripadnikov meščanskih poklicev, v povečanju števila priseljenega kakor tudi vsega prebivalstva, je bilo v zvezi s spremembami Krakovega do Ljubljane. Prej gospodarsko samosvoje naselje, ki je z značilnimi na Ljubljanico navezanimi dejavnostmi dopolnjevalo mestno gospodarstvo, se je spremenilo v predmestje Ljubljane, katerega prebivalstvo se je povečini vključilo v gospodarsko življenje mesta.

Pri naslednjem štetju 31. decembra 1869 je bilo vprašanje po poklicu, zaposlitvi in zna-

Krakovski vrtovi z Emonske ceste
(iz fototeke MALJ)

čaju dejavnosti določeneje postavljeno. Osebe brez določenega zaslужka so morale navesti, od česa živijo; zajeto je bilo tudi delo oseb, ki so pomagale družinskemu poglavarju pri njegovi pridobitni dejavnosti. Zato prihaja v rezultatih štetja za Krakovo v precejšnji meri do izraza vrtnarstvo, ki je tudi bilo značilna stara krakovska gospodarska panoga.³⁰ Šest krakovskih hišnih posestnikov je navedlo kmetijstvo ali poljedelstvo, pet pa vrtnarstvo kot svoj poklic; pri dveh je označeno, da živita od vrta in hiše. Hišni posestniki, pri katerih je bilo navedeno vrtnarstvo kot njihova poklicna dejavnost, so bile ženske, tudi 14 družinskih članov, ki so v vrtnarstvu pomagali družinskemu poglavarju, so bile ženske. S poljedelstvom in vrtnarstvom se je verjetno ukvarjal tudi eden ali drugi izmed 18 hišnih posestnikov, ki sicer niso navedli posebne dejavnosti. Ribiče so našli med krakovskimi hišnimi posestniki le še tri ter dva njihova sinova, med drugimi družinskimi poglavarji so bili štirje ribiči. Trije hišni posestniki in en njihov družinski član so bili nakladalci; tudi ta, najprej na promet na vodi, pozeje na železnico navezana dejavnost je med Krakovci izumirala. Zadnjo sled povezave s prometom predstavljajo železniški uslužbenci, ki jih je bilo med družinskimi poglavarji osem. Zelo se je pomnožilo število rokodelcev in drugih obrtnikov; med hišnimi posestniki jih je bilo 10, med najemniki okrog 50, ter število javnih uslužbencev. V razdobju 1857-1869 je število prebivalstva naraslo za 127 oseb, na skupaj 960. Od tega števila je odpadlo 319 oseb na družine hišnih lastnikov, 641 na družine drugih stanovalcev. Od 60 hišnih lastnikov, drugi niso živeli v Krakovem ter so v njihovih hišah stanovali le najemniki, je bilo 17 rojenih zunaj Ljubljane; hišno posest so držali domačini povečini v svojih rokah. Med najemniki so prevladovali tujci, od 140 se jih je 83 priselilo iz drugih krajev.

VI.

Ob štetju 31. decembra 1910 je živelo v Krakovem 1047 oseb, med temi 234 hišnih lastnikov in z njimi skupaj živečih oseb ter 813 najemnikov in članov njihovih gospodinjstev.³¹ Le 51 krakovskih hišnih posestnikov je živelo v svojih hišah, drugi so jih oddajali v najem. V drugi polovici prejšnjega stoletja je bilo nekoliko hiš zgrajenih, prezidanih ali nadzidanih; predvsem na Emonski cesti na Zoisovi cesti ter na Krakovskem nasipu se je stanovanjski prostor povečal. Od leta 1869 do 1910 je število prebivalcev omenjenih treh krakovskih obrobni ulic naraslo za okrog 250 oseb. Nekatero izmed hiš so postale prave najemniške kasarne z mnogimi strankami in desetina stanovalcev. Število prebivalcev v ulicah

znotraj Krakovega pa je celo nekoliko nadovalo. Jedro naselja, ki je bilo v gradbenem pogledu le malo prizadeto, ni bilo udeleženo pri splošnem naraščanju prebivalstva.

Podatki štetja leta 1910 o poklicni strukturi krakovskih hišnih posestnikov kažejo, da so nekdanje na Ljubljano navezane gospodarske dejavnosti popolnoma izumrle, ribičev in nakladalcev kot naslednikov nekdanjih čolnarjev ni bilo več. Pač pa je od 51 hišnih lastnikov deset, med njimi šest žensk navedlo kmetijstvo ali vrtnarstvo kot svoj glavni poklic. Med drugimi je bilo 10 obrtnikov, 6 branjevcev in trgovcev, 6 državnih uslužbencev, 2 železniška uslužbenca, 3 državni upokojenci, 3 delavci, 4 hišni in zemljiški posestniki, 2 izvoščka in 2 zasebnika, drugi poklici so bili zastopani le s posameznim primerom.

Za leto 1910 je ugotovljena poklicna pripadnost 543 v Krakovem štetih oseb; to so bili prebivalci, ki so opravljali kakšno gospodarsko ali drugo dejavnost, ter osebe označene kot zasebniki. Niso upoštevani družinski člani, zaposleni le v gospodinjstvu, dijaki in učenci ter otroci. Po teh ugotovitvah je bilo v Krakovem 64 javnih uslužbencev, 23 javnih upokojencev, 57 obrtnikov, 73 obrtnih pomočnikov, vajencev in pomožnih delavcev, 22 trgovcev, kramarjev, branjevcev in raznih drugih prodajalcev, 30 trgovskih pomočnikov, učencev, kontoristinj itd., 29 raznih zasebnih nameščencev, 71 delavcev, 43 dninarjev, dninaric, postrežnic itd., 22 v kmetijstvu in vrtnarstvu zaposlenih ter 38 zasebnikov. Hišnih poslov je bilo 34, 31 služkinj in dekel ter 3 hlapci. Posle so imeli predvsem v gospodinjstvih državnih in drugih javnih uslužbencev ter v gospodinjstvih, kjer so se ukvarjali z vrtnarstvom in poljedelstvom. Pripadniki drugih poklicev so bili le maloštevilni, med njimi je bil en samcat ribič, ki je bil stanovanjski najemnik, pri nekem družinskem poglavarju-zasebniku, označenem za očeta hišnega lastnika, pa je pripomba, da je bivši ribič.

Glavno zaposlitev v kmetijstvu in vrtnarstvu je imelo le malo krakovskih prebivalcev; samostojnih je bilo v tem poklicu 18, od teh je 12 obdelovalo lastna zemljišča, 6 pa zemljišča, vzeta v zakup. Pri štirih osebah je pripomba, da delajo oziroma pomagajo v kmetijstvu. V kmetijsko-vrtnarski stroki so prevladovala ženske. Statistika gotovo ni zajela vse vrtnarske dejavnosti v Krakovem, mnogokrat je ostala zakrita kot postranski poklic hišne gospodinje.

V nekaterih poklicnih panogah so imele ženske znaten delež. Tako je bilo med obrtniki ter obrtniški pomočniki in vajenci 31 šivilj. Tudi med delavstvom so bile ženske močno zastopane, v tobačni tovarni je delalo 42 delavk in 8 delavcev oziroma uslužbencev,

poleg tega sta živeli v Krakovem tedaj še dve upokojeni delavki tobačne tovarne. V tej tovarni, po številu zaposlenih največjem industrijskem podjetju v Ljubljani, je poiskala delo marsikatera Krakovčanka, toda tudi tobačne delavke, ki so se v Ljubljano priselile, so si mnogokrat našle stanovanje v bližnjem Krakovem.

Krakovski domačini so sestavljali le manjši del prebivalstva. V Ljubljani je bilo od 234 oseb v gospodinjstvih hišnih lastnikov komaj 101, od 813 oseb v gospodinjstvih stanovanjskih najemnikov pa je bilo 347 rojenih v Ljubljani.

Razvoj poklicne strukture se je v naslednji dobi nadaljeval v smeri pomeščanjenja in opuščanja posebnih poklicnih značilnosti. Ob štetju leta 1931 so v Krakovem našli 196 družinskih poglavarjev.³² Od teh je 73 bilo zaposlenih v obrti, gostinstvu in trgovini, 31 jih je bilo v javnih službah, 28 je bilo posestnikov, rentnikov in brez navedbe poklica, 22 raznih upokojencev, 20 delavcev, 6 postreškov, postrežnic in peric, 1 študent, 4 poljedelci in 1 vrtnar; ribiča in čolnarja ni bilo več nobenega. V poklicni strukturi krakovska vrtnarska in poljedelska dejavnost skoraj ne prihaja do izraza, saj jo je zastopalo komaj 5 družinskih poglavarjev. Toda tudi od 19 posestnikov se jih je nekaj ukvarjalo z vrtnarstvom, saj so v tej skupini prevladovala ženske, v katerih področje je vrtnarstvo sodilo. Med lastniki krakovskih hiš in zemljišč je bilo še 9 obrtnikov, 5 rentnikov, 4 trgovci, 4 železniški uradniki, 3 gostilničarji ter posamezni pripadniki raznih drugih poklicev. Krakovske hiše, 77 po številu, so bile tedaj v lasti 69 lastnikov. Od teh jih je 28 bilo rojenih v Ljubljani in so v Krakovem živeli; to so bili dejanski domačini, 32 jih je bilo rojenih zunaj Ljubljane, 8 lastnikov ni živelo v svojih krakovskih hišah; mestna občina je bila lastnik štirih hiš, treh starih in leta 1874 zgrajene šole na Grabnu. Ob štetju leta 1931 so našli v Krakovem — v primeri s prejšnjimi štetji niso upoštevane hiše na Emonski cesti št. 4, 6, 8 in 10 — 767 stalno in 35 začasno prisotnih oseb.

OPOMBE

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane, XII. zvezek, Ljubljana, 1968, str. 2 sl. — 2. AS, Stanovski arhiv fasc. 61; V. Valenčič, O gospodarski strukturi ljubljanskega prebivalstva v začetku XVIII. stoletja, Kronika V/1957, str. 5 sl. — 3. I. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933, str. 89 sl. — 4. Kapiteljski arhiv v Ljubljani, fasc. 128/1,6; V. Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti, Kronika II./1954, str. 191 sl. — 5. Vrhovnik, n. o. m. str. 89 sl. — 6. V. Fabjančič, Knjiga hiš, VII, del: Krakovo, tipkopis v MALj. — 7. MALj, Reg. I fasc. 308, list 597 sl. in 617 sl.; Cod. XX/3, Davčni register iz leta 1815. — 8. MALj, Reg. I fasc. 308, list 597 sl. in 623. — 9. MALj, Reg. I fasc. 308, list 597 sl. — 10. MALj, Reg. I fasc. 308, list 599. — 11. Vrhovnik, n. o. m. str. 61 sl.; S. Rutar, Zur Schiffahrt an der Laibach, MMVK V/1892, str. 68 sl.; A. Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo IX/1901, stolpec 9, 27 sl. — 12. Vrhovnik, n. o. m. str. 51; Müllner, n. o. m. stolpec 27 sl. — 13. Rutar, n. o. m. str. 79; Müllner, n. o. m. stolpec 43 sl. — 14. MALj, Reg. I fasc. 14, lista 38 in 220. — 15. MALj, Reg. I fasc. 14, list 87 sl. ter fasc. 142, list 410 sl. — 16. MALj, Reg. I fasc. 14, listi 237 in 241 sl. — 17. MALj, Reg. I fasc. 142, list 390 sl. — 18. MALj, Reg. I fasc. 142, listi 400 sl.; Vrhovnik, n. o. m. str. 62. — 19. MALj, Reg. I fasc. 165, listi 844 sl. — 20. MALj, Reg. I fasc. 181, listi 164 sl., 185 sl., 194 sl., fasc. 269, listi 142 sl.; Cod. XX/3, Davčni register iz leta 1815. — 21. MALj, Reg. I fasc. 211, listi 632 sl., 643 sl., 647 sl. — 22. MALj, Reg. I fasc. 181, listi 203 sl. — 23. MALj, Cod. XX/3, Davčni register iz leta 1815. — 24. MALj, Reg. I fasc. 236, listi 44 sl. — 25. MALj, Varia Lab. XII, Konskripcijske pole Krakovega. — 26. MALj, Cod. XX/2, fol. 121 sl. — 27. MALj, Varia Lab. XII, Ljudsko štetje 31. oktobra 1857, mapa Krakovo. Navedeni podatki tega in naslednjih štetij so zbrani in preračunani iz popisnega gradiva. — 28. Vrhovec, n. o. m. str. 69. — 29. Gl. op. 27. — 30. MALj, Varia Lab. XII, Ljudsko štetje 31. decembra 1869, Krakovo. — 31. MALj, Varia Lab. XII, Ljudsko štetje 31. decembra 1910, Zoisova cesta št. 1, 5, 9, Emonska cesta št. 4, 6, 8, 10, 11, 25, vse hiše v Gradaški, Kladezni, Krakovski ulici, na Krakovskem nasipu, v Rečni in Vrtni ulici. — 32. MALj, Varia Lab. XII, Ljudsko štetje 31. marca 1931, Zoisova cesta št. 1, 5 in 9, Emonska cesta 11 in 25 ter vse hiše v drugih krakovskih ulicah kot pod op. 31.

V slovenskem zgodovinoisju se že od vsega začetka pri raziskovalcih, ki so se ukvarjali s problematiko začetkov delavskega oziroma socialističnega gibanja na Slovenskem, pojavlja v zvezi z osebnostjo Franceta Železnikarja trditev, da je, ali prisostvoval velikim dogodkom v Parizu marca do maja 1871, ali pa celo v njih tudi sam aktivno sodeloval. Prvi, ki je o tem začel dvomiti, je bil Dušan Kermavner. Ne eni in ne drugi za to niso imeli nobenih otipljivih dokazov. Vsi so upali, da bo problem pojasnjen, ko bo pregledano gradivo procesa v Celovcu iz decembra leta 1884, ko so bili zaradi veleizdaje postavljeni pred porotno sodišče vodilni člani ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva. Med akti, ki jih je v preiskavi proti obtožencem zbralo državno pravdnštvo v Ljubljani, sem res našla nekaj uradnih dopisov, protokolov zaslišanj pri preiskovalnem sodniku in Železnikarjeve rokopisne zapiske, ki problem nekoliko bolj osvetljujejo.

Ivan Prijatelj se v svoji obširni Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848—1895 v poglavju Socialistično gibanje med Slovenci ne ukvarja veliko s Francetom Železnikarjem kot morebitnim udeležencem pariške komune, ugotavlja le na podlagi govoric, ki so zašle tudi med strani takratnih slovenskih časnikov, da je Železnikar bil navzoč pri »teh svetovno važnih dogodkih«. Ko Prijatelj piše o procesu v Celovcu, še enkrat navaja, da je bil Železnikar za časa komune v Parizu, da pa se ni udeležil bojev na barikadah v Parizu in Lyonu. Prijatelj je to svoje poročilo o poteku obravnave skoraj v celoti prepisal iz Slovenskega naroda.¹ To poročilo pa je Slovenski narod posnel po obsežnem članku v Klagenfurter Zeitung, ki je izšel v petih nadaljevanjih decembra 1884. Dopisnik Slovenskega naroda namreč omenja stroge varnostne priprave ob začetku obravnave in zaradi tega ni mogel priti v sodno dvorano. To pa je očitno bilo dovoljeno novinarju Klagenfurter Zeitung, verjetno zato, ker je pač proces bil v Celovcu in ne v Ljubljani, kot bi to bilo normalno. Poročilo v Klagenfurter Zeitung v kratkem Železnikarjevem življenjepisu v uvodu članka navaja le, da je bival v Franciji v času francosko-pruske vojne in pariške komune. Narodov podatek, da je Železnikar bil za časa komune v Parizu, je torej le samovoljna preinterpretacija njegovega dopisnika. Dosti bolj določen je Fran Erjavec s trditvijo, da se je Železnikar »bojeval za časa pariške komune na tamošnjih barikadah«², medtem ko Anton Kristan piše le, da je »oboževal na primer

pariško komuno in komunarde, revolucionarje je ljubil z vso nežnostjo nepokvarjene duše«.³ V letih 1952 in 1953 je Ferdo Gestrin objavil dve krajši razpravi, v katerih je obdelal odmeve in vplive pariške komune na Slovenskem. V sestavku, ki ga je objavil v Delavski enotnosti, poudarja močan vtis pariških dogodkov na Železnikarja, ko jim je prisostvoval v času svojega bivanja v Parizu in njihov vpliv na njegovo delovanje po vrnitvi v domovino ter ga je zato imenoval slovenski komunard.⁴ V drugem pregledu je zapisal po podatkih, ki jih je dobil od Rudija Kyovskega, da se je Železnikar »boril na barikadah in je bil v boju ranjen v levo ramo, s čimer se je ponašal pred svojimi prijatelji, kar pa je seveda zanikal na procesu proti sebi in tovarišem« ter da je Železnikar bil »v pravem smislu besede učenec pariške komune. Francija in pariška komuna sta mu pomenili višek svobode. Povsod je hvalil pariško komuno in rdeča zastava mu je bila znak poguma«.⁵ Vrsto krajših prispevkov za zgodovino začetkov delavskega gibanja je napisal tudi Rudi Kyovsky, ki je najbolj vnet in prepričan pristaš trditve, da je Železnikar aktivno deloval v borbah pariške komune.⁶

Ko je Dušan Kermavner pripravljala komentirano izdajo Prijateljeve zgodovine, se je moral poglobiti tudi v študij problematike socialističnega gibanja v Ljubljani v sedemdesetih in osemdesetih letih. Rezultat tega študija je dodatek z naslovom Socialistično gibanje med Slovenci (od začetkov do leta 1895) v opombah k Prijateljevi slovenski kulturnopolitični zgodovini V, ki jim je dal skupen naslov Slovenska politika v letih 1879 do 1895.⁷ Tu je prvič odkrito podvomil v trditve dotedanjih raziskovalcev. Premišljati mu je dalo dejstvo, da se je Železnikar vrnil iz Francije leta 1875, kot aktivnega člana ljubljanske obrtniško-demokratske skupine in ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva pa ga lahko zasledimo šele v letih 1880—1881. Dejansko se Železnikar pet let po vrnitvi iz Francije ni pozanimal za obstoje in delovanje delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani. Nadalje Kermavner ugotavlja, da »socialističnih nazorov pri Železnikarju ni opaziti nobenih, iz Francije je prinesel s seboj samo radikalni demokratizem in v okviru tega je postal duša obrtniško-demokratske skupine v Ljubljani«.⁸ Nekoliko bolj utemeljuje Kermavner to ugotovitev v polemičnem zapisu k Goulouhovim spominskim zapiskom, ko piše: »Navdušenje ga (Golouha) je tako zaneslo v »Pripisu« (str. 406—407), da

je v prvi povečevalni vročici povzdignil Franceta Železnikarja..., v člana mednarodnega revolucionarnega proticarističnega komiteja' in v borca v vrstah pariških komunardov', ki da je presadil na naša tla miselnost bakaninizma in blankizma, bojov na barikadah, stalne revolte, vso ekstremistično vsebino prvih začetkov mednarodnega socialističnega gibanja, in mu je pripisal avtorstvo Kebrovega anarhističnega letaka iz leta 1883 s parolo: 'dinamit in petrolium'. Dejansko so se takšna 'gesla' takrat sejala 'na naša tla' iz radikalnosocialističnega gibanja v sosednjih avstrijskih deželah in iz londonske Mostove »Freiheit«, medtem ko nikakor ni videti, da bi jih bil mogel prinesiti iz Francije Železnikar, ki je bil tam pristopil k nekemu republikanskemu (ne pa 'komunardskemu' ali celo anarhističnemu) slovanskemu komiteju, a je bil celo petletje po vrnitvi v Ljubljano v tem pogledu docela brezbarven!⁹

France Železnikar se je rodil 1. decembra 1843 v Ljubljani. Dve leti je obiskoval mestno ljudsko šolo. Po končani petletni učni dobi pri krojaškem mojstru Agricolu je od leta 1860 do 1868 delal v Gradcu, v Ljubljani, na Dunaju, v Mariboru in Trstu. Leta 1868 se je vrnil v Ljubljano in bil zaradi udeležbe pri pretepu z ljubljanskimi turnarji v Vevčah obsojen na 6-tedensko zaporno kazen. Leta 1869 je spet odpotoval v tujino, v Švico, v Ženevo in nato v Francijo, kjer je delal v Montluçonu Lyonu in Parizu. O njegovem bivanju v Parizu je znano le to, da je postal leta 1873 član odbora republikanskega krožka v Parizu in je podpisal letak skupno z Radochovim, Maksimoffom, Priczejem in Bouddo, naslovljen na vse Slovane, v katerem jih pozivajo, naj ne nasedejo »poskusom plačanih panslavistov, ki se hočejo pod visokim vodstvom policije v Petrogradu, Berlinu ali Dunaju polastiti javnega mnenja v slovanskih deželah« in razglašajo, da je bodočnost Slovanov v slovanski federaciji, ustvarjeni s svobodno privolitvijo svobodnih narodov.¹⁰ Na zaslišanju pri preiskovalnem sodniku Rachbachu dan po svoji aretaciji 22. aprila je Železnikar povedal, da je v Parizu bival od leta 1869 do sredine leta 1870, v času nemškega obleganja Pariza, in nato znova odšel v Lyon. Železnikarju se je tu pripetila očitna spominska napaka. Pruske čete so namreč začele oblegati Pariz šele konec oktobra 1870. Na ponovnem zaslišanju 6. maja je še enkrat ponovil, da je bil v času pariške komune v Lyonu. Ker je bila tudi v Lyonu od 22. do 25. marca ustoličena komuna, je razumljivo, zakaj je Železnikar trdil, da se ni udeležil bojov na barikadah v tem mestu. Iz dopisa avstroogrškega generalnega konzulata v Parizu z dne 8. avgusta 1884 je razvidno, da se je v Pariz povrnil leta 1872 in ga zaradi pomanjkanja dela zapustil maja

1873. Generalni konzul pa ni mogel potrditi Železnikarjeve navedbe, ki jo je dal preiskovalnemu sodniku, prav tako ni mogel dati nobenega drugega podatka o njegovem bivanju v Franciji. Ko sem letos poskušala na podlagi morebitnih ohranjenih policijskih prijavnic ugotoviti datume njegovega gibanja v posameznih krajih Francije, sem dobila iz Pariza, Lyona in Montluçonu odgovore, da v tamkajšnjih arhivih niso našli nobenih podatkov o Železnikarju, ker prijavnice bivanja iz tega obdobja niso več ohranjene. Ob tem naj opozorim še na eno dejstvo. Železnikar je bil na procesu sojen zaradi zločina veleizdaje, žaljenja cesarja in kaljenja javnega reda in miru. Obtožnica državnega pravdnštva v Ljubljani mu ne očita delovanja med njegovim bivanjem v Franciji, ker za to ni bilo mogoče zbrati trdnih dokazov, čeprav oba dopisa avstroogrškega generalnega konzulata iz Pariza in dopis ljubljanskega župana Grassellija državnemu pravdnštvu v Ljubljani iz novembra 1882, priložen zbranemu dokaznemu gradivu, v katerem Grasselli trdi, da ima Železnikar stike s Parizom in Londonom, od koder tajno dobiva prepovedane letake, dokazujejo, da se je namestnik državnega pravdnika Pajk trudil, da bi preveril tudi obtožbe te vrste.¹¹ Gotovo bi mu dokazano dejstvo, da je bil Železnikar bivši komunard, olajšalo delo pri prepričevanju porote, da je Železnikar v resnici nevaren anarhist.

Leta 1875 se je Železnikar vrnil v Ljubljano in odprl krojaško delavnico. Prvič zasledimo njegovo delovanje, ko se pojavi med sklicatelji ljudskega shoda 28. oktobra 1880 skupaj s Francem Potočnikom, Josipom Regalijem, Jakobom Škerbincem in Janezom Dolharjem, na katerem je nastopil tudi kot govornik. V ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu začne delovati, kot kažejo spisi o društvu, šele sredi leta 1881.¹² Konec leta 1881 se je Železnikar zelo aktivno udeležil priprav za ustanovitev obrtniškega društva za Kranjsko in je bil izvoljen tudi včasni odbor, ki naj bi izdelal pravila. Na ustanovnem zboru v začetku decembra pa je prišlo do razkola, zmagala je struja, ki se je zavzemala za to, da bi bilo društvo nepolitično. Železnikar si je prizadeval nato s svojimi somišljeniki ustanoviti novo politično obrtniško društvo, vendar deželna vlada pravil tega društva ni potrdila. Kljub temu porazu se obrtniškodemokratska skupina ni razbila in v letih 1883–84 je glavno oporišče svojega delovanja prenesla v ljubljansko delavsko izobraževalno društvo. To vedno uspešnejše sodelovanje je pretrgala aretacija Železnikarja aprila 1884. Obenem z njim so zaprli še čevlarskega mojstra Ferdinanda Tumo, med preiskavo pa še vrsto osumljencev. Sredi septembra je bila le-ta končana in v zaporu so

ostali le Železnikar, Tuma, krojaški mojster France Šturm, knjigoveški pomočnik Edvard Kriegl in čevljarški pomočnik France Dhü. Proces proti njim se je začel v začetku decembra 1884 pred porotnim sodiščem v Celovcu. Po 6-dnevni obravnavi je bila izrečena za obtožene Tuma, Šturma, Kriegla in Dhüja oprostilna sodba, France Železnikar pa je bil obsojen na 8-letno in pozneje po pritožbi na 10-letno težko ječo. Poslan je bil v kaznilnico Suben v Gornji Avstriji in tam odsedel 8 let, nato pa je bil na lastno prošnjo pomiloščen in v Ljubljano se je vrnil januarja leta 1893. Začel je delovati v socialnodemokratski stranki, vendar brez vidnejšega uspeha. Februarja 1903 je napravil samomor.

Mislim, da gre pri obravnavi tega problema za dve stvari: eno je vprašanje Železnikarjeve udeležbe v pariški komuni in drugo vpliv njenih idej na njegovo delovanje v Ljubljani od 1880 do 1884. Iz zbranega gradiva se da na podlagi Železnikarjevih izjav zaključiti, da ni mogel biti komunard, ker v tistem času sploh ni bil v Parizu, temveč v Lyonu. Pojavi pa se vprašanje, od kod je zašla v slovensko zgodovino pisje trditev, ki je okoli Železnikarjeve osebnosti ustvarila legendo o pariškem komunardu in borcu barikad. V gradivu za proces sem našla v zapisniku zaslišanja čevljarškega mojstra Bartola Žitnika iz Ljubljane z dne 5. maja 1884 njegovo izjavo, da mu je Železnikar sam v njegovi delavnici pripovedoval, da je bil v Parizu in da je bil takrat ranjen v levo ramo.¹³ Na obravnavi v Celovcu pa je Žitnik še povedal, da sta bila z Železnikarjem na svetovni razstavi v Parizu leta 1878 in ob tej priliki naj bi mu Železnikar pokazal ulico, »kjer so v pariški vstaji padali mojstri«.¹⁴ Ko je bila prvi dan obravnave prebrana obtožnica, je Železnikar kot glavni obtoženec nastopil prvi. Takrat je med drugim izjavil, da »ni sodeloval v barikadnih bojih v Lyonu in Parizu in tudi ni dobil nobene strelne rane; če je pa kdaj kaj takšnega pripovedoval, je bilo to le v šali in iz neumnosti«.¹⁵ Tako je priznal, da je to res razlagal, čeprav je pozneje zašel z zanikanjem Žitnikovega pričevanja, ko je trdil, da takšnih izjav nikoli ni dajal, v protislovje. Mislim, da je treba v teh dveh izjavah — Žitnikovi in Železnikarjevi — iskati razlago za dejstvo, da se je v zavesti kroga ljudi, v katerem se je gibal Železnikar, ustvarila ta predstava, se pojavlja ob prilikah političnih spopadov v časopisju in se zasidrala v slovensko zgodovino pisje. Nedvomno je res, da je imel Železnikar v svojem značaju eno potezo — bahavost, povezano z željo po družbeni uveljavitvi. Razumljiva je zato izjava Matije Kunca na sodišču, ki je Železnikarja dobro poznal, da ga ima »zaradi njegove prenapetosti in nedoslednosti za na pol norega,

ki bi bil iz samoveličja pripravljen biti tako predsednik republike kot katoliške družbe«. Železnikar se gotovo ni samo enkrat hvalil o svoji preteklosti med bivanjem v Franciji znanec in prijatelj, bodisi v ožjem krogu, bodisi za širšim gostilniškim omizjem. Na drugi strani pa je lahko kak napad po časnikih, ki je samo namigoval na to, da bi bil komunard, izzval pri njem ostro reakcijo. V Slovenskem narodu iz decembra 1881 najdemo tri članke te vrste, ki sovpadajo s sporom ob ustanavljanju obrtnega društva in s prizadevanji obrtniško-demokratske skupine po porazu na ustanovnem zboru tega društva v začetku decembra, da sama ustanovi svoje politično društvo, ki naj bi se imenovalo »Prvo kranjsko ljudsko društvo v Ljubljani«. Dne 18. decembra 1881 je v Slovenskem narodu izšel uvodnik — avtor je po Kermavnerjevi ugotovitvi dr. Ivan Tavčar —, v katerem je ostro napadel člane obrtniško-demokratske skupine in je po Kermavnerju pomenil »višek Narodove (dr. Tavčarjeve) gonje zoper obrtniške demokrate«.¹⁶ V uvodniku med drugim piše: »Brez šale, v središču Slovenske, v beli Ljubljani hotela se je zadnje čase organizirati socialnodemokratska stranka, in če smo dobro poučeni in poskušali bodo nekateri eksaltirani krojači in mizarji tudi v prihodnje, da bi ideje, katere so rodile Komunono v Parizu ter povzročile dozdej toliko krvavih pretefov mej delavci in policijo, zasejati tudi mej nas Slovence ... Narodna stranka ne bode prav nikake izgube trpela, če se za vedno otrese teh slovenskih komunardov, ki jih je nosila do zdaj s sabo.« Med Železnikarjevimi rokopisi se je ohranila »Izjava« z dne 22. decembra 1881, za katero je Kermavner pravilno ugotovil, da je to Železnikarjev odgovor na napad Slovenskega naroda, ki pa je ta list ni hotel objaviti.¹⁷ Železnikar je na zaslišanju pri preiskovalnem sodniku Ecklu 5. septembra 1884 pojasnil, ko mu je predložil ta sestavek, da se ga je »ob priliki ustanavljanja obrtnega društva lotil Slovenski Narod, ne sicer poimensko, vendar na dvoumen način« in ga »med drugim označil kot socialnega demokrata in komunarda«. Povedal je, da je zato dal sestaviti Petru pl. Radicsu to pojasnilo, da bi ga javno razglasil.¹⁸ Iz uvoda razberemo, da sta ga v tem napadu zbudili predvsem besedi socialdemokrat in komunard in piše nato dalje: »Ker v tem natolcevanju omenjajo slovenski listi neko prejšnje bivanje v Parizu in obisk Dunajskega mesta, domneva se mi, kakor bi vse to naravnost cikalo na-me, ne glede na to, da je obče znano moje stališče kranjskega obrtniškega društva sedanjim voditeljem nasproti. Ker nadalje o v listih tiskanih besedah socialdemokrat in komunard ne le jaz, temveč vsakdo, komur je natančneje znano, kako se je snovalo kranjsko obrtniško društvo, so-

čiti mora, da so neposredno napred merjena na-me in jih tudi v istini na-me obračajo, prisiljen sem tu izjaviti, da o d l o č n o zavračam od svoje osebe imena socialdemokrat ali celo komunard, zavračati jih morem, ker jaz nikdar socialdemokrat niti komunard bil nisem in nikdar ne bodem.« V oči pade tu predvsem Železnikarjeva trditev, da je ne le njemu ampak tudi drugim jasno, da sta besedi socialdemokrat in komunard namenjeni prav njemu. To potrjuje domnevo, da se je o tem po Ljubljani takrat dosti govorilo. Nato Železnikar utemeljuje še razloge za svoje delovanje in »Izjavo« zaključuje: »Jaz kot obrtnik ostanem kar sem: prijatelj delavcem in ljudstvu; socialista in komunarda pa vsi listi tega sveta iz mene stvorili ne bodo.« Železnikar je ob tem nepomirljivem napadu, ki ga je Tavčar prav krvoločno končal, da je treba »te pričetke socialnodemokratskih pričetkov mej Slovenci streti, kakor se s peto stare strupena ghalazen sredi pota«, ugotovil, da je s svojim hvalisanjem gotovo šel predaleč, prestrašil se je in zato hotel s tem odločnim zaničanjem in obrazložitvijo principov svojega delovanja odvrniti od sebe takšne obtožbe kar pa mu ni uspelo, ker pač Slovenski narod njegove izjave ni hotel objaviti. Ostala dva članka gotovo ne po naključju sovpadata z Narodovo gonjo. V dopisu iz Ljubljane z naslovom »Naši komunardi«¹⁹ je neznan pisec, ki se je podpisal »ljubljski narodni obrtnik«, napadel štiri člane obrtniške demokratične skupine, ne da bi jih imenoval. Napadi so leteli, kot je ugotovil Kermavner, na Josipa Regalija, Franceta Železnikarja, Ferdinanda Tummo in Franca Šturma.²⁰ Posebej o Železnikarju je pisec zapisal: »Kar se tiče drugih treh oznanjevalcev nove vere (to je Železnikarja, Tume in Šturma), sili se v prvo vrsto nek krojaški obrtnik, kateri misli, da je zategadelj, ker ga je slučajno zanesla sapa v domovino res prave francoske svobode, uže poklican politično modrost učiti ves slovenski narod, posebno pa ljubljanske obrtnike.« Dva dni kasneje je Slovenski narod objavil še »Poslano«, odgovor ljubljanskih obrtnikov Kunca, Žitnika in Šumija, ki jih je Železnikar napadel v Slovincu nekaj dni prej, ki ga podpisniki posmehljivo končujejo: »Furor Parisien! Mast se topi!«²¹ Značilno je tudi, da se je Železnikar konec leta 1883 spustil v tožbo zaradi razžaljenja časti proti Mihi Končarju, ker da ga je imenoval ob neki priliki komunard. Železnikar je trdil, da so komunisti le še v ječah, ker so nevarni, in po tej logiki naj bi bil tudi on nevaren. Po prvem zaslišanju pa je od obtožbe odstopil, po lastni izjavi pred sodiščem, zato ker so ga opozorili, da beseda komunist ni obrekljiva.²²

Med Železnikarjevimi rokopisnimi zapiski vzbujajo med sicer zelo neurejenimi drobci iz-

piskov z vseh vetrov v francoskem, nemškem in slovenskem jeziku, v katerih piše o delovanju inkvizicije v Španiji, Italiji, na Nizozemskem, o papeštvu, religiji, o ruskem nihilizmu, o položajih malih obrtnikov, o tajnosti pisem itd. posebno pozornost trije: kratek sestavek o Delescluzu, ki ga označuje za mučenika pariške komune, ki je »vse svoje življenje posvetil boju za zmago republike in revolucije, kraljestvo in cesarstvo sta bila zanj permanenten umor«, v nemščini napisan Testament pariške komune in revolucionarno pesem, prav tako v nemščini, z naslovom *Allons enfants de la patrie* in ta verz se ponavlja ob koncu vsake kitice. Železnikar je na zaslišanju zatrjeval, da so to prepisi in prevodi iz francoskih časopisov, ki jih je prebiral v ljubljanskem Slonu, v glavnem iz časopisa *République française*, da bi se vadil v francoščini. Na ugotovitev preiskovalnega sodnika, da je bil Testament pariške komune objavljen v 11. številki *Mostove Freiheit* leta 1882, je Železnikar odgovoril, da je tudi ta zapis sam prevedel iz nekega, ni se mogel spomniti, katerega francoskega časopisa.²³ Ker so ti rokopisi zelo neurejeni, se ne da ugotoviti, kdaj so nastali, ne kakšen je bil pri tem Železnikarjev namen, vsekakor pa osvetljujejo, kam sta bila obrnjena njegovo zanimanje in njegova pozornost. Dokazujejo, da se je Železnikarju v kasnejšem času vsekakor zbudilo zanimanje in navdušenje za pariško komuno.

OPOMBE

1. I. Prijatelj, Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina, V DZS, Ljubljana 1966, str. 384 in str. 426; Slovenski narod št. 283 z dne 9. decembra 1884 in *Klagenfurter Zeitung* št. 283 z dne 7. decembra 1884. — 2. F. Erjavec, Pregled slovenskega socialističnega gibanja med Slovenci, *Socialna misel* V/VI, 1926/27, str. 138. — 3. A. Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve JSDS (1848—1896), Ljubljana 1927, str. 111. — 4. F. Gestrin, Pod vplivom pariške komune je delavsko gibanje hitreje dobilo socialistično smer. Odmev pariške komune na Slovenskem, *Delavska enotnost* XI, št. 18-19 z dne 1. maj 1952. — 5. F. Gestrin, Prvi koraki delavskega gibanja in odmevi Pariške komune na Slovenskem, *Socialistična misel* I. 1952/53, str. 360. — 6. R. Kyovsky, Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, *Socialistična misel* II, 1954, str. 13. — 7. D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, DZS, Ljubljana 1966, (dalje navajam Kermavner, Dodatek). — 8. Prav tam, str. 643. — 9. Primerjaj R. Golouh, Pol stoletja spominov, IZGD, Ljubljana 1966 in D. Kermavner, Ob spominskih zapiskih R. Golouha: o tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije, ZČ XXII, 1968, zv. 1-2 str. 118/119. — 10. R. Kyovsky, navedeno delo, str. 13—16. — 11. Dopisa avstroogrškega

generalnega konzulata v Parizu z dne 5. in 8. avgusta 1888, št. 6822 in št. 6859, dopis župana Grassellija državnemu pravdnistvu v Ljubljani 14. novembra 1882, št. 7912/A 1959, obtožnica državnega pravdnistva v Ljubljani z dne 30. septembra 1884 št. 5546/4 295 in protokol zaslišanj Franceta Železnikarja št. 20. — 12. Policijsko poročilo Vončine z dne 8. avgusta 1884 o mesečnem zborovanju društva, št. 11465/III. — 13. Protokol zaslišanja Bartola Žitnika št. 62. — 14. Zapisnik sodne obravnave v Celovcu, št. 677/13994.

— 15. Prav tam. — 16. Slovenski narod št. 288 z dne 18. decembra 1881 in Kermavner, Dodatek, str. 678. — 17. Kermavner, Dodatek, str. 687. — 18. Protokol zaslišanj Franca Železnikarja št. 20. — 19. Slovenski narod št. 292 z dne 23. decembra 1881. — 20. Kermavner, Dodatek, str. 683—684. — 21. Slovenski narod št. 294 z dne 25. decembra 1881 in Slovenec št. 140 z dne 17. decembra 1881. — 22. Ali je beseda »komunard« razžaljenje časti, Slovenski narod št. 284 z dne 12. decembra 1883. — 23. Protokol zaslišanj Fr. Železnikarja št. 20.

UVOD

Zaradi svoje sodobne urbanistične urejenosti povsem novega naselja je Velenje kot rudarsko mesto privlačno za številne obiskovalce. Toda na zunaj lahko komaj opazimo, da je to mestece zraslo iz premoga ali bolj konkretno, iz trdega dela in znoja rudarjev, ki iščejo pod zemljo to dragoceno rudo. Šele v zadnjem času se v velenjskem gospodarstvu dogaja, da preraščajo rudarstvo druge dejavnosti. Vendar je rudarstvo še vedno najvažnejša gospodarska osnova za življenje našega mesta.

V širšem smislu se z velenjskim rudarstvom doslej še nihče ni ukvarjal. Glede virov so težave, saj je za Velenjski rudnik na razpolago le tehnični in gospodarski arhiv, medtem ko je bil upravni arhiv ob bombardiranju konec leta 1944 uničen. Precej fragmentarnih zapisov najdemo v lokalnem časopisu »Rudarju« in nato v »Šaleškem rudarju« izpod peres različnih avtorjev. Ti so slikali in prikazovali razne dogodke o rudniku in kraju samem. Prvi, ki je zbral vse omenjeno gradivo ter največ spregovoril o velenjskem premogovništvu, je Janko Orožen v prispevku, Zgodovina premogovnika v Velenju, v Celjskem zborniku leta 1960. Poleg njega je v svojih obsežnih znanstvenih razpravah o slovenskem premogovništvu vključil značilnosti našega rudnika tudi Jože Šorn. Predvsem sta pomembni razpravi »Premogovništvo na slovenskem ozemlju do srede 19. stoletja«, Zgodovinski časopis, 1964, ter »Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918«, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1968—1969.

V obstoječih virih in literaturi je precej podatkov o lastništvu, značilnostih proizvodnje, največ pa zvemo o tehniki jamskega dela. Dosti manj napisanega o življenjskih razmerah delavcev, pogojih dela neposredno na delovnem mestu, združevanju delavcev in njihovem boju za delavske pravice. Prav malo zvemo o življenju delavcev v prostem času idr.

1. ZNAČILNOSTI ZACETKOV RUDARSTVA

V drugi polovici 18. stoletja so začele avstrijske oblasti na vso moč propagirati premog kot energetski vir. Vzroki za to so bili različni. Tistim, ki so odkrili premog, so dajali nagrade, tako tudi vsem lastnikom fužin, ki so pričeli izkoriščati pri pridobivanju železa nov energetski vir in opuščali starega: oglje in les.

V tako ugodnih razmerah za razvoj premogovništva je uspešno iskal premog na Spod-

njem Štajerskem pater Steiz, ki je prejel za svoja odkrivanja tudi zlato medaljo. Leta 1767 je prišel na naše področje v bližino Šoštanja, kjer je naletel na premog. Nanj so ga verjetno opozorili domačini, saj tedanje znanje geologije še ni dovoljevalo, da bi Steiz sam odkril velenjske sloje premoga.

Premog so domačini kopali in uporabljali v prvi polovici 19. stoletja. Tako omenja Pl. Gadolla v svojem rokopisu, da je najemnik graščine Turn Matevž Sajovic v tridesetih letih pri »Cementušu« (verjetno Oremušu) in pri »Kurniku« kopal premog za potrebe graščine. Navaja tudi, da so dobivali premog tudi v Pesju.

Med leti 1829-1840 je izkoriščal velenjski premog v Pesju Anton pl. Bonazza, tedanji lastnik sto let starih fužin v Mislinju, znan kot najbolj napreden železar na Spodnjem Štajerskem, ker je med prvimi vpeljal premog kot energetski vir pri kurjenju železarskih peči. Temu podjetniku so dajali več premoga rudniki zahodno od Starega trga pri Slovenj Gradcu, Kotljah, Vitanju, Zrečah in Laškem, kot pa rudnik v Pesju, saj je tod nakopal leta 1829 z maloštevilnimi delavci komaj 678.80 q premoga.

Za Bonazzom se pojavi kot lastnik premogovnika najprej Franc Rahor iz Prevalj na Koroškem, za njim Viktor Ruard, ki je imel v posesti več rudnikov na Slovenskem, vendar ne za dolgo, ker je rudniško posest kmalu prodal Jožefu Atzlu. Ta si je želel, da bi nakopal mnogo premoga, vendar za to ni imel dovolj sredstev. Da bi organizirano in načrtno usmerjal proizvodnjo, je leta 1842 v Zagorju ustanovil Zagorsko rudarsko družbo (Gewerkschaft am Savestrom). Rudnik v Pesju pride leta 1846 v last omenjene družbe. Tu sta sprva delala samo dva delavca in nakopala 338 q premoga.

Poleg tega zvemo, da je 1844 rudarsko glavarstvo v Leobnu podelilo dve dvojni jamski meri (dvojna jamska mera je tvorila pravokotnik, daljša stranica je imela 424 m, krajša 212 m; enojna jamska mera je bila pol ožja) družbi kot lastniku na področju Škal. Kmalu za tem (1852) je moralo rudarsko glavarstvo v Leobnu, ustreči ponovni prošnji družbe za razširitev eksploatacijskega območja. Podelilo ji je v Hrastovcu dve enojni rudarski meri.

Omenjena rudarska družba je verjetno naletela na ovire, sicer ne bi že leta 1852 vso svojo jamsko posest v Šaleški dolini prodala Francu in Venciju Pavliču. Komaj sta ta dva lastnika prejela rudnik, sta ga že tudi prodala

leta 1853 ponovnemu lastniku Jožefu Atzlu in njegovi ženi. Podjetni Atzel, tedaj tudi lastnik rudnika svinca in cinka v Puharjah pri Šoštanju, se je dela v premogovniku kmalu naveličal. Zato je tudi ta leta 1867 vso svojo rudarsko posest prodal Jožefu Toplaku in ta že 1869 spet Mariji Miller. Z njenim lastništvom pa je za nekaj časa verjetno zamrla dejavnost v velenjskem rudniku.

Z mnogo volje in resnimi nameni se je prijel dela spet leta 1875 Franc Mages z Gornjega Štajerskega. Ta je kupil vso jamsko posest. Toda iz podatkov, ki so na voljo, lahko spoznamo, da je Mages več truda posvetil raziskavam in sledenju premoga, kot pa eksploataciji. Zato premogovnik tudi v njegovih rokah ni zaživel, kot bi moral.

V času, ko spoznavamo premogovništvo na našem območju, so kopali tod tudi kovinske rude. Železo je potrebovala fužina v Mislinju. Ko je začelo zmanjkovati železove rude v neposredni bližini, je prenesel Bonezza glavno dejavnost železovega rudarstva na južno stran Paškega Kozjaka. Precej časa so od tod vozili največ železove rude železarni v Mislinju.

Medtem ko so na vzhodni strani Šaleške doline kopali železovo rudo, so na zahodni, v soteski Pake v Skornem (Puharju), dobivali svinčeno in cinkovo rudo. Čeprav vemo, da so tod rudarili, preden je Zagorska rudarska družba odobrila koncesijo, je rudnik zaživel v njenem okviru, toda le kratko, od 1845 do 1852. Prenehati je moral zaradi premajhne količine kovine v rudi. Ko je omenjena družba skupno z velenjskim premogovnikom prodala tudi rudnik v Skornem že znanemu lastniku Atzlu, je ta še nekaj časa kopal svinec in cink. Toda verjetno je moral prav tako prenehati z dejavnostjo iz istega vzroka kot vsi pred njim: zaradi premajhne vsebine kovine v rudi. Ob tem je vredno omeniti, da je v virih dobro ohranjena tehnična opremljenost svinčeno-cinkovega rudnika v Skornem.

V tem prikazu premogovnega rudarstva na velenjskem območju smo spoznali, da so se lastniki rudnika neprestano menjavali. Poleg tega je bila proizvodnja nizka, tudi število rudarjev, kot kažejo skopi podatki, ni bilo veliko. Brez dvoma, da ti pojavi kažejo na neugodne razmere za razmah velenjskega rudnika. Teh ovir ni mogla premostiti niti Zagorska družba niti Mages, ki sta se najresneje lotila dela. Zaradi pomanjkanja sredstev, ki so verjetno glavni vzrok, da se rudnik ni normalno razvijal, so opustili misel o njegovem povečanju in modernizaciji. Ta stvar pa je bila zelo nujna, saj so bile jame prostorsko razmetane in komunikacijsko nepovezane, kar je vplivalo na visoke stroške proizvodnje in to je v glavnem odvrčalo podjetnike od trajnejšega lastništva.

2. RAZRAST VELENJSKEGA PREMGOVNIKA OD 1885—1914

Za obstoj velenjskega premogovnika ima brez dvoma velike zasluge Franc Mages, ker je več časa in dela posvetil raziskovanju premogovnih slojev kot sami proizvodnji. Ko je začel leta 1875 delati prve vrtine, je naletel pod 103 m sedimentirane gline na 38 m debelo plast premoga. Ker Mages ni imel dovolj kapitala, da bi se v širših zamahih lotil eksploatacije premoga — investiranja v rudniške naprave so bila za takšne namene nujna — je velenjski rudnik prodal leta 1885 Danielu pl. Lappu.

Lapp je bil po poreklu Bavarec, lastnik graščine Horeegg pri Gradcu in gradbeni podjetnik. Ker se je pri gradnji arlberške železniške proge izkazal, ga je avstrijski cesar povzdignil v plemiški stan. Kot lastnik rudnika se je dela lotil z vso resnostjo. To potrjuje redosled in širina zasnovanega dela. Tako je nadaljeval z začetimi Magesovimi raziskovanji premogovnih slojev. Na njihovi osnovi je širil svojo rudarsko posest in jo pravno uveljavljal. Zavedal se je pomena tehnične izpopolnitve rudnika, zato je tudi v tem pogledu moderniziral svoje podjetje. Tako je postavil jaške, izvozne proge kakor tudi jamske komunikacije osredotočil, tako da bi kopanje povečanih količin premoga in izvoz rude do separacijskih naprav, ki jih je prav tako zgradil, potekalo organizirano in smotno. Tako je bil Lapp prvi, ki mu je uspelo, (če se tako izrazim), obrtniškem rudarskemu obratu dati industrijski značaj.

a) *Razširitev rudarske posesti.* Novi lastnik je najprej začel s preiskovalnimi in pripravljalnimi deli. Tako so pri raziskovanju premogovnih slojev — vrtali so na 16 krajih — prišli do pomembne ugotovitve, da je od roba premogovne kadunje proti sredini, kjer so sloji premoga vedno bolj nagnjeni in debelejši, jamski zaklad zelo bogat. Na enem mestu so celo odkrili 115 m debel sloj premoga, nad katerim pa je bilo 196 m gline. Na osnovi teh raziskav so ugotovili, da je pod površino 4,2 km² okrog 800 milij. ton premoga. V tem času je verjetno velenjski premog doživel tudi prvo kemično analizo, ki so jo izdelali na tehnični visoki šoli v Gradcu in rudarski akademiji v Leobnu. Prav te zelo ugodne geološke ugotovitve so Lappa neprestano silile, da je večal svojo rudarsko posest. V času svojega lastništva je zato kar trikrat zaprosil pristojne rudarske oblasti za podelitev jamskih polj in je v svojih prošnjah vedno uspel. Tako je prvič zaprosil za koncesijo štirih jamskih polj leta 1887. Ta so dobila ime po tedanjem vladarju kot Jamska polja Franca Jožefa. Prostorsko so zajemala svet vzhodno od naselja Škal, vzdolž stare

ceste Velenje—Šoštanj in južno, severno in vzhodno od sedanjega turistično urejenega jezera in so segala na obdajajoči gričevnati svet. V zapiskih prvič najdemo, da ta polja sestavljajo »Premogovnik Šaleška dolina«.

Že naslednje leto je lastnik rudnika dobil še štiri jamska polja. Prostorsko so obsegala svet med Staro vasjo in Pesjem, do sedanje železniške proge na južni ter na severni strani do stare ceste Velenje—Šoštanj. Tretjič in zadnjič, to je leta 1889, je Lapp dobil nadaljna štiri jamska polja. Ta so na površju segala na ravnico, kjer je stala zelo stara vasica Škale, s svojim središčem in na gričevni svet njenega zaledja, kjer so bile raztresene posamezne kmetije. Tedaj verjetno še nihče ni slutil, da bo ta poslednja Lappova koncesija vzrok, da bo vasica Škale kasneje propadla in izginila z zemeljskega površja.

»Premogovnik Šaleška dolina« si je tako ustvaril obsežno eksploatacijsko območje (Jamsko polje cesarja Franca Jožefa), ki ga je sestavljalo 46 dvojnih in dve enojni meri in še obe enojni stari rudarski meri v Hrasovcu.

Leta 1913 so Lappovi dediči (Daniel pl. Lapp je umrl 1910), njegovi otroci (4 sinovi in 2 hčeri), dobili štiri jamska polja kot nadaljevanje obstoječega eksploatacijskega območja proti vzhodu, na področju Sv. Bric. Ta jamska polja so imenovali v spomin umrlemu lastniku —Danielova polja. V prostorskem pogledu so bila Franc Jožefova polja v katastrskih občinah Škale in Velenje, medtem ko so Danielova polja segala deloma še v Škale, in še v katastrsko občino Sv. Bric, deloma Velenje, Pako in Šalek. Poleg notranje posesti je za rudarsko dejavnost potrebna tudi površinska zemljiška posest: za rudniške naprave, stanovanja in komunikacije. V te namene je Lapp kupoval zemljiško posest le v primeru, kadar jo je nujno potreboval. To potrjuje znano dejstvo, da Lapp ni razpolagal z zadostnim kapitalom. Tako je kupoval zemljo za potrebne tehnološke naprave in najnujnejša stanovanja, ali kadar je bila zemljiška posest preveč poškodovana.

b) *Tehnične značilnosti rudnika in proizvodnja.* Lapp je najprej poglobil in uredil prestolonaslednika jašek (globok 90 m), naslednje leto, 1888, pa je zgradil osrednjo tehnično napravo: izvozni jašek, ki mu je dal ime Franca Jožefa jašek (globok 156 m in širok 4×4 m). In spet leta 1894 je zgradil še en jašek na Glini. Izvozni jašek je bil na sredini eksploatacijskega območja. Ostala dva, namenjena zračenju jame, sta stala: Rudolfof na vzhodni in Glinškov jašek na zahodni strani Franc Jožefovega jamskega polja. Podjetni lastnik se je zavedal, da urejene komunikacije v rudniku še niso vse in da so

za uspeh rudnika ravno tako pomembne makroprometne razmere. Zato je bil med prvimi za to, da bi zgradili Savinjsko železnico. Želel si je povezavo s Celjem. Zaradi tega se je povezal z železniškim strokovnjakom Edvardom Klemensiewiczem. Z njim je zaprosil pristojne oblastvene organe, da izdajo dovoljenje za gradnjo in obratovanje na normalnotirni progi Celje—Šoštanj—Velenje, kakor tudi za subvencijo iz državne blagajne. Na političnem polju in v idejnem pogledu je pomemben Miha Vošnjak kot poslanec, ki je delal za koristi svojega naroda. Pomemben cilj mu je bil doseči izgradnjo železnice. Tako je uspelo vsem skupaj navdušiti občine in okraje, skozi katere bi šla proga, da bi vplivali na višje oblastvene organe in jih prepričali o življenjski pomembnosti železnice. Uspeh je bil dosežen tako, da je deželni odbor prevzel gradnjo železnice, Lapp in Klemensiewicz pa sta mu morala prepustiti koncesijo in projekt. Z gradnjo železnice so začeli aprila 1891, otvoritev proge pa je bila še isto leto, 27. decembra. Pri vsem tem je zanimivo še to, da je moral Lapp podpisati odločbo, kjer zagotavlja deželnemu odboru letni dohodek od železnice 115.000 goldinarjev. V primeru, da ta dohodek ne bo dosežen, mora plačati razliko do te vsote. In res, skoraj vsako leto je moral plačati razliko.

Leta 1892 je začel rudnik v celoti obratovati, kajti do tedaj so bila vsa dela in naprave, ki si jih je Lapp načrtoval, dokončane. V tem času so bile izgotovljene tudi raziskovalne proge. Te so potekale od Franc Jožefa izvoznega jaška na vse strani (imele so profil 3×3 m), vse do konca premogovnih skladov. V času pripravljalnih del je bila proizvodnja zelo nizka. Tako imamo podatek, da so leta 1888 nakopali le 12.059 ton premoga. Toda od leta 1892 proizvodnja občutno narašča in doseže višek v vsem času Lappovega podjetništva leta 1896, ko je izkopal kar 124.473 ton premoga. V glavnem pa se je letna proizvodnja gibala pod 100.000 ton, enkrat več, drugič manj. Kot v skupni proizvodnji se spreminjajo podatki tudi pri delovnem učinku kopača v jami, ki ne kažejo progresivne rasti. Največ je prišlo na kopača 3,2 ton, najmanj pa 1,6 ton na dnino. Število zaposlenih rudarjev se je gibalo v času Lappovega lastništva med 110 in 400. Premog, ki so ga pripeljali iz izvoznega jaška, so sortirali na suhi separaciji, saj je že iz jame prihajal čist, nato pa so ga odlagali na skladiščni prostor (deponijo). Za hitrejši odvoz premoga so leta 1905 do deponije iz Pesja, od glavne proge, zgradili rudniško železnico.

Vse kaže, da Lapp ni bil zadovoljen s tem, kar je napravil. Hotel je povečati kalorično vrednost lignita, da bi ga lahko prodajal po višji ceni. Zato je leta 1901 zgradil v bližini

izvoznega jaška tovarno briketov ali sušilnico premoga. Vendar se ta ni obnesla in je med prvo svetovno vojno prenehala z delom. Vemo pa, da so stroji izdelali v 24 urah 5 do 5,5 vagonov briketov. Njihova kalorična vrednost je znašala 4280 kalorij.

Izkušnje in bistrost duha sta lastnika privedla do spoznanja, da bo uporaba lignita najrentabilnejša za proizvodnjo električne energije. Zato je leta 1909 zgradil kljub pomanjkanju sredstev majhno termoelektrarno v neposredni bližini zunanjih rudniških obratov. Ta elektrarna je dajala komaj toliko električne energije, da je zadoščala za pogon izvoznega jaška in za razsvetljava zunanjih obratov. Iz zapiskov še zvemo, da je imel Lapp z elektriko še večje načrte, ki pa jih ni mogel uresničiti zaradi pomanjkanja kapitala.

Čeprav je Lapp vložil dosti truda in sredstev za tehnično opremo rudnika, je bilo samo kopanje premoga v jami še dokaj enostavno. Od raziskovalnih prog so segale na vsako stran odkopna polja. V ta so izkopali smerne (izvozne) proge. Te so premogovne sklade oblikovale v ležeče stebre, široke 12–24 m. Premog pa so kopali v etažah od zgoraj navzdol v smeri izvoznega jaška. Rudarji-kopači so kopali ročno s preprostim orodjem, za tem ko so strelci razstrelili debele sklade premoga. Do leta 1893 so prižigali razstrelivo še z odprto rudarsko svetilko. Ker pa je tedaj prišlo do dveh velikih nesreč, so uvedli zažiganje z vrstico in leta 1912 so začeli zažigati z elektriko. Metan in ogljikov dioksid sta delala rudarjem velike težave, ker sta se nabirala v nezasutih jamah in se tudi vžigala. Zato so leta 1893 po rudarski nesreči uvedli zaprte svetilke. Iz tega vidimo, da je bila v jami razsvetljava zelo preprosta. Prazne jame brez rude so zasipali s preprostim rušenjem krova. Zaradi tega so na površju zemlje nastale ugreznine, lepo vidne v okolici turistično urejenega jezera in severovzhodno od Novega jaška, kjer je stala vasica Škale.

Posebne geološke razmere v velenjski jami so narekovale določene odkopne metode. Do uspešnega načina odkopavanja premoga so prišli z dolgotrajnimi poizkusi in večkratnim menjavanjem odkopnih metod in šele tako so našli primerno obliko, ki je dajala zadovoljive količine premoga. Proizvodnja premoga je predvsem odvisna od pravilno izbrane odkopne metode. Že omenjena nihanja proizvodnje so brez dvoma tudi vzrok nepriemernih odkopnih metod. Tako je Lapp začel sprva uporabljati metodo bočnega odkopavanja, za tem komorno metodo, s katero pa ni bil zadovoljen. Zato se je spet povrnil k bočni metodi, nekoliko spremenjeni, ki je dajala od vseh preizkušenih načinov odkopavanja najbolj zadovoljive proizvodne uspehe.

c) *Značilnosti življenja rudarjev in delavcev.* Premogovniki so zelo nevarni zaradi plinov predvsem zaradi vnetja metana (CH_4). Z nesrečami tudi velenjskemu premogovniku ni bilo prizanešeno in sta se v letu 1893 pripetili dve hudi rudarski nesreči, da manjših niti ne omenjamo. O njih sta obvestila širšo javnost, »Slovenski narod« in celjska »Domovina«. Kot vzrok navajata pri obeh nesrečah vnetje metana. Prva nesreča je bila 30. januarja. Poročila o smrtnih žrtvah niso enotna. Škalska mrliška knjiga beleži, da je našlo smrt v jami deset rudarjev. Druga, mnogo hujša nesreča, se je dogodila 20. februarja. O tej je javnost zvedela več. Toda najzanesljivejši vir o številu žrtev je spet škalska mrliška knjiga, ki navaja 21 mrtvih rudarjev. Celjska »Domovina« piše 25. februarja o tej nesreči: »Strašna nesreča se je zopet pripetila v premogovnih jamah g. pl. Lappa v Škalah pri Velenju. Drugič se je užgal plin in usmrtil šestnajst do osemnajst delavcev, šest jih je težko, a petnajst lahko ranil. Tuga in žalost je velikanjska, še večja pa je siromaščina, kajti ubiti delavci so bili večinoma oženjeni in so zapustili po tri do štiri otroke«. Vzrok teh dveh velikih nesreč moramo iskati v pomanjkljivih varnostnih napravah v jami. Tako piše »Slovenski narod« 23. februarja: »Veliko delavcev je zapustilo rudnik, ker se bojijo v njem delati. Za varnost je v rudniku premalo preskrbljeno. Ventilacije ni nikakršne in izhod je samo eden, tisti, ki služi za izvažanje premoga.« Vzroki so še v neizkušenosti rudarjev, predvsem pa v lastnikovi težnji kot kapitalistu, ki ni polagal važnosti na tehniko varnosti in strokovni izobrazbi rudarjev.

Delovni čas je sprva trajal 12 ur na dan, kmalu pa so uvedli osemurni delavnik s tremi izmenami. Zanimivo je, da je imel Lappov rudnik malo poklicnih rudarjev, tako da so kopanje premoga opravljali v glavnem kmečki bajtarji, mali kmetje in njihovi sinovi, medtem ko so poklicni rudarji raje odhajali v nemške rudnike, kjer je bil zaslužek večji. Za rudarje in delavce, ki niso izhajali iz agrarne okolice, je lastnik dal zgraditi rudniške stanovanjske hiše. Štirje stanovanjski personal so stali v Pesjem na Lilijskem griču. Tu je bilo 57 enosobnih delavskih stanovanj, medtem ko so bile ostale delavske rudniške hiše bližje rudniku, večja v bližini sedanjega turistično urejenega jezera in nekaj manjših v nekdanjem starem jedru vasi Škal. Rudarske družine so prebivale tudi na kmetijah, ki jih je Lapp odkupil. Vodstvo rudnika pa je stanovalo v upravni zgradbi rudnika v neposredni bližini Franc Jožefovega jaška oziroma sedanjega Starega jaška. Kot je bilo običajno tedaj tudi pri drugih rudnikih, je Lapp ustanovil za svoje delavce lastno trgovino in dve gostilni. Rudarji, večinoma

pazniki, so bili člani Bratovske skladnice, ki je imela penzijsko in bolniško blagajno. Vemo, da delavci s svojim položajem niso bili zadovoljni in so se zaradi tega pridružili delavskemu gibanju. Istega leta, to je 1889, ko so stavkali rudarji v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku, so se uprli tudi velenjski rudarji. Stavka velenjskih rudarjev je bila sicer krajša, ker so se pogodili z lastnikom. Na zborovanju rudarjev avstrijskih alpskih dežel v Köflachu, ki je imelo namen združiti vrste rudarjev, je bil tudi predstavnik iz Velenja. Leta 1904 so se velenjski rudarji priključili rudarski Uniji s središčem na Češkem, ki je združevala rudarje vseh avstrijskih dežel. Zreli pogoji za stavko pa so bili že pred letom 1889, saj so bile plače nizke in se je z njimi moglo zelo skromno živeti, toda vodstvo rudnika jih je znalo prepričati. Tako so leta 1893 odpustili vozača Karla Šontaga, ki je nameraval organizirati stavko. Prav tako ni smel več v jamo leta 1894 Janez Rihtar. Očitati so mu, da je rudarje pridobil za socializem. Zelo napeto vzdušje je bilo v rudniku leta 1895, ko so odpustili nekega rudarja. Okrog 300 stavkajočih delavcev je zahtevalo, da ga sprejmejo nazaj na delo, ob tem pa so zahtevali še povišanje zaslužka. Lastnik rudnika je naglo ukrepal, rudarjem je popustil in ti so šli spet na delo.

Lappovi sinovi in hčere niso imeli interesa, da bi se resno ukvarjali z rudarstvom tako kot njihov oče, zato so sklenili prodati rudnik erarju (državni zakladnici). Kupna pogodba je bila sklenjena 30. junija in 15. julija 1914, medtem ko je za datum prevzema veljal 1. julij. Poleg vseh rudniških naprav na površju in v jami so prodali erarju skupno 65.5628 ha zemljiške posesti. Novi lastnik je sicer nameraval rudnik tehnično izpopolniti, a je vse načrte prekrizala vojna.

3. VELENJSKI RUDNIK V OBDOBJU STARE JUGOSLAVIJE

Po končani prvi svetovni vojni je postal velenjski rudnik last erarja kraljevine Jugoslavije. Sprva se tehnične razmere v rudniku niso spremenile in so bile takšne, kot so jih zapustili prejšnji lastniki. Kmalu pa je vodstvo rudnika spoznalo, da delovne naprave ne ustrezajo več zahtevam tedanjega časa, da je način dela zastarel, kar je imelo za posledico nizko produktivnost in visoke proizvodne stroške. Zato so se odločili delo v jami mehanizirati in so izdelali sanacijski načrt, ki so ga začeli izvajati leta 1928. Najprej so jamo elektrificirali, električni tok so napeljali do kopačev, leta 1929 so vsa delovna mesta v jami razsvetljevali s posebnimi reflektorji. Potrebno električno energijo je dajala nova termoelektrarna, ki so jo zgradili v letih

1927-1928 in je imela 5,5 MW moči. Tako so ukinili ročno in uvedli strojno vrtanje in sicer leta 1929. V letih 1930-1932 so mehaniziranje rudnika nadaljevali, na odkopu so nadomestili ročno zasekovanje s strojnim, ki so ga opravljali štirje zasekovalni stroji. S temi deli so proizvodnjo močno racionalizirali in omogočili večjo proizvodnjo. Tako je npr. rudar z ročnim vrtanjem napravil le 6,47 cm vrtine na minuto, medtem ko s strojnim 41,4 cm. Vrtali so z električnimi vrtnimi stroji, ki so tehtali 12,5 kg. Ob tem so mehanizirali tudi transport premoga z brezkončnimi vrvmi. Tudi drugod je prišlo do pomembnih sprememb. Tako so šele leta 1930 ob jamskem požaru ugotovili, da se ogenj najuspešneje zaduši z zamuljevalno metodo. Prav tako so ugotovili, da je med vsemi odkopnimi metodami za razmere v velenjski jami najuspešnejša stebričasta odkopna metoda z odkopno širino 8-9, višino 9 in dolžino 14-16 m. Take mere odkopa uspešno zadržujejo pritisk in tudi uporaba lesa za opazanje je manjša. Zaradi čistosti premoga prvotne separacije niso menjali, šele ko je tržišče zahtevalo premog različne velikosti, predvsem drobne vrste, so leta 1934 dali v pogon nov drobilec, ki je lahko zdrobil na uro 40 ton premoga.

Kljub opisani novi mehanizaciji in povečanju proizvodnih zmogljivosti se zaradi objektivnih razlogov proizvodnja premoga v tem času ni dvignila. Vzroki so v tedanji splošni gospodarski krizi, ki je močno prizadela premogovnike. Prizadela je zlasti tiste, ki so kopali premog nizke kalorične vrednosti, med katere sodi tudi velenjski premogovnik. Premog ni šel v prodajo in letna proizvodnja je bila enaka tisti količini, kakršno je imel Lapp ob koncu prejšnjega stoletja. Zaradi omenjenih dejstev rudnik ni mogel zaživeti in dajati tiste količine premoga, ki bi jo lahko glede na doseženo modernizacijo. Velenjska termoelektrarna, ki je bila pomembna za tedanje celotno slovensko gospodarstvo in je dajala tok Šaleški in Savinjski dolini, Ljubljani in Trbovljam, je letno porabila le okrog 30.000 ton premoga. Ob tako majhni potrošnji termoelektrarne glede na proizvodne zmogljivosti rudnika ni bilo mogoče pričakovati, da bi premogovnik doživel normalno rast. Zanimivi so podatki o proizvodnji, ki najbolj zgovorno pričajo, da je rudnik živel v neugodnih razmerah. Tako je znašala proizvodnja leta 1925/1926 (od 1. aprila do 31. marca) 120.190 ton, za tem raste in doseže vrh leta 1929-1930 s 165.201 tonami. Od tedaj pa neprestano pada. Tako doseže leta 1932/1933 padec na 100.730 ton, a leta 1935/36 nakopljejo celo samo 71.267 ton premoga.

Vzporedno z nihanjem proizvodnje niha tudi število zaposlenih rudarjev in delavcev.

V rudniku je bilo povprečno zaposlenih okrog 500 delavcev, od tega polovica v jami.

Čeprav gospodarske razmere niso bile ugodne, stanovanjska gradnja ni zastala. Povečanje števila delavcev v primerjavi s številom zaposlenih pred prvo svetovno vojno je zahtevalo nova stanovanja. Zato so zgradili 1 desetstanovanjsko, 2 tristanovanjski, 1 štiri-stanovanjsko hišo in Delavski dom. Poleg tega so nakupili še nekaj hiš in jih preuredili v stanovanja, modernizirali so rudniško bolnišnico, ki je imela 12 do 15 postelj.

Pred gospodarsko krizo so bile razmere, v katerih je živelo delavstvo, kolikor toliko znosne, z nastopom krize pa so se občutno poslabšale. To velja predvsem za leta med 1928-1938. Tedaj so delavci večkrat v tednu delali samo 2-3 dni. Da so lahko živeli, so si pomagali z obdelovanjem zemlje, ki jim je dajala najnujnejše življenjske dobrine. Rudarji so se v tem času vključevali tudi v politično in kulturno dejavnost. Odmevi in pobude oktohrske revolucije ter naša mlada komunistična partija so našli svoje pristaše tudi v Velenju. Leta 1920 so velenjski rudarji podprli železničarje s stavko, ki so jo izvedli zgolj iz solidarnosti do njih. Ustavili so za nekaj časa delo. Takrat so tedanje oblasti aretirale le železničarje, ne pa tudi rudarjev. Z Obznano je politično delo zastalo, zato so se rudarji posvetili bolj kulturnemu delu. Tako so ustanovili leta 1924 v Velenju Svobodo, ki je imela svoj sedež v rudarskem Pesju. Tu je deloval pevski zbor, igralska skupina in knjižnica. Imeli so tudi telovadno vrsto. Pevci, igralci in telovadci so nastopali

največ v Pesju. Običajno so se ob sobotah člani Svobode zbirali na sestankih in med drugim razpravljali tudi o marksističnih temah. Na sestankih so se pojavili kot predavatelji Jože Lampret, Lovro Kuhar, dr. Dušan Kermavner in drugi. Toda žal že leta 1935 so Svobodo razpustili in posebno vidne člane pozapri. Toda že naslednje leto, 1936, so velenjski rudarji ustanovili pevsko društvo Zarjo, za njim Vzajemnost in tako nadaljevali svoje kulturno in politično delo. Pri tem velja omeniti, da so mnogi člani kulturnih združenj ki smo jih omenili, aktivno sodelovali v NOV.

OPOMBE

1. F. Rolle: Geologische Untersuchungen in der Gegend zwischen Ehrenhausen, Schwanberg, Windisch-Feistritz und Windischgraz in Steiermark. Jahrb. Geol. R. A. Wien, 1857. — 2. AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs- Urkunden 1851-54, št. 905 in 1529 de 1854, št. 3513 in 6274 de 1885, št. 5129/1887, št. 1574/1888, št. 6369/1889. — 3. J. Šorn: Premogovništvo na Slovenskem ozemlju do srede 19. stol., ZČ XVIII, 1964. — 4. J. Šorn: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848-1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Institut za delavsko gibanje, VIII-IX, Ljubljana 1968-1969. — 5. J. Orožen, Zgodovina premogovnika v Velenju, CZ, 1960. — 6. J. Šorn: Vzpon in zalon Spodnještajerskega fužinarstva, Kronika, 1962. — 7. J. Jenko: Savinjska železnica, Kronika, 1962. — 8. Šaleški rudar: Glasilo SZDLJ občine Velenje, 26. avgusta 1965 - leto I, št. 9. — 9. Inž. Stare: Razvoj odkopnih metod pri premogovniku Velenje. — 10. Tehnični in gospodarski arhiv rudnika Velenje.

JEGLIČ V PRVIH LETIH JUGOSLAVIJE
DO SPREJETJA VIDOVDANSKE USTAVE

Jeglič v novi državi ni nehal politično delovati, čeprav so se zunanje okoliščine spremenile. Spremenilo se je le področje njegovega političnega delovanja. V stari avstro-ogrski monarhiji je bil Jeglič človek, ki je zaradi svojega položaja imel dostop do cesarja, zato je odločilno sodeloval pri strankini »zunanji politiki« in imel dober vpogled vanjo. V novi državi kot katoliški škof in pristaš opozicijske stranke, ni mogel hoditi k pravoslavnemu kralju in ni imel kontakta s centrom državne politike Beogradom in ni mogel usmerjati politike SLS v odnosu do Beograda in vlade. Vso strankino zunanjo politiko je dobil absolutno v svoje roke strankin načelnik dr. Anton Korošec, ki se je tudi pretežno gibal po Beogradu in bil v vsej SLS najboljše poučen o beograjskih političnih igrah. V tem oziru je Jeglič sledil Korošču. Toda o notranje političnih zadevah v SLS in v Sloveniji je še vedno samostojno presojal. Kakor se vidi iz njegovega dnevnika, je izredno natančno in intenzivno spremljal notranji razvoj in vanj tudi odločilno posegal. Bil je brez dvoma neosporavana avtoriteta SLS, čeprav ni bil v nikakršnem njenem vodstvu. Ravno tej avtoriteti, ki je nepristransko razsojala med različnimi sprtnimi strujami in skupinami v stranki, gre verjetno pripisati, da je SLS ves čas njegovega škofovanja ostala kljub različnim notranjim napetostim enotna in močna.

V prvih letih v novi državi Jegličevo politično delo, ki ga je najlepše moč slediti po njegovem dnevniku, kaže natančno vso politično pot, vse družbeno politične dileme in akcije klerikalne SLS, saj je skoraj z vsemi tesno in aktivno povezan.

Ob samem vprašanju zedinjenja Jeglič ves čas aktivno sodeluje. V dnevniku piše, da je šel 20. novembra v Zagreb k nadškofu Bauerju, da bi se bolj informiral o političnem položaju. Tu se je srečal s srbskim podpolkovnikom Milanom Pribičevićem, ki ga je informiral o položaju; govoril je tudi z »inteligentnim liberalcem« Albertom Kramerjem, članom Narodnega veća. Oba sta mu povedala naslednje: »Položaj je neugoden za republiko; pa tudi volitve za predsednika bi bile težke, zediniti se ne bi mogli, pa bi nastale hude borbe in kdo bi ukrotil ljudske mase, ki se vedno bolj poprijemajo boljše vizma; posebno ker nimamo armade ne na Hrvaškem ne na Slovenskem... mora priti monarhija, kateri bi bil

na čelu Alekander. Sestaviti se mora skupno ministrstvo pod regentom Aleksandrom. Ima naj nalog organizirati armado in pripraviti volitve za konstituanto.«¹

Jeglič piše, da je na Kramerjevo željo telefoniral v Ljubljano prelato Kalanu, naj na shodu zaupnikov SLS 21. novembra v državnopravnem oziru ne sklenejo nič definitivnega. Ker mu je prelat Kalan odgovoril, da bo to težko šlo, je Jeglič pohitel v Ljubljano, da bi sam prisostvoval shodu in vplival. Med potjo pa se mu je pokvaril avto in je zamudil shod. Zapisek zaključí z mislijo, da je verjetno tako prav, kajti na shodu so se vneli za republiko in tako tudi sklepali.²

Jeglič sprejme 1. december kot dejstvo, s katerim se je treba sprijazniti in vanj takoj vživeti, v nasprotju z drugim katoliškim episkopatom v Jugoslaviji. Ob slovesnostih v počastitev proglasitve zedinjenja 15. decembranočič svojim duhovnikom, »... da ne bi preveč škodoval svojemu ugledu, ugledu duhovnikov in Cerkve, da naj se »adresa vlade in odgovor regentov« prečita s prižnice, prepričan, da je to malum minus. Kako bi završalo in kako bi nasprotne stranke naskočile mene in narodno vladu, ko bi jaz vpričo nje zapovedi iz Beograda preziral. Moj metropolit me je zato pokregal v pismu, ki sem ga včeraj prejel privatnim potom.«³

Tudi v svojem novoletnem pastirskem pismu je zadovoljen z Jugoslavijo in njej in vladarju zagotavlja lojalnost. Poglejmo si nekaj misli iz tega njegovega zanimivega nastopa. Avtentičen tekst je objavljen v 1. številki Ljubljanskega škofijskega lista, nekaj iz tega pa že decembra v dnevnem časopisju: »... Dogodki so se sami tako vrstili, da imamo zdaj regenta, ki je povsem demokratičen, pravičen do nas vseh in ki že sedaj neumorno skrbi, da se Jugoslavija prizna od antante...

Glede avtonomije in centralizacije se mi dozdeva, da se išče neka srednja pot, ne popolna centralizacija, ker posebnih delov ni mogoče zednačiti in po istem kopitu vladati, in ne popolna avtonomija, da ne bomo preveč razkosani in za srečen začetek premalo enotni. Glede razmerja med katoliško cerkvijo in državo mi škofje pričakujemo pravično ureditev po konkordatu s sv. očetom. Glede na cerkveno premoženje smo škofje rekli, da ne bomo protestirali, ako se cerkvena posestva proti primerni odškodnini razdele...

Ne vem, od kod čuden predsodek zoper pravoslavnega regenta in zoper pravoslavno ljudstvo. Bral sem konkordat, ki ga je sv. Stolica

ravno pred vojsko sklenila s Srbijo. Katoliški cerkvi so zajamčene vse prostosti...⁴

Pismo govori na koncu še o naših prihodnjih nalogah.

»Politika: Danes se vse prekucuje. Splošni položaj se vsak dan menja. Izredno težko nalogo imajo gospodje, kateri so pri vladi in kateri vodijo naše politično življenje... po božji in naravni postavi smo dolžni priznati in spodobno spoštovati ono oblast, ki ima v rokah upravo in vodstvo družbe. Zato smo sedaj dolžni spoštovati začasno narodno vladov v Sloveniji in vrhovno vladov v Jugoslaviji in to tem bolj, ker smo po postavni poti prišli do ujedinjenja Jugoslavije in so sedanjo vladov določili zastopniki ljudstva...

Možje pri naši narodni vladi so jako spretni in izredno delovni v splošni prosih ljudstva... Če vse to resno preudarite, ali si boste upali obsojati voditelje in njihovo politiko? Jaz je ne bi upal, akoravno sem blizu njih in me v marsičem informirajo. Zarotim Vas, ne delajte politike vsak na svojo roko. Nekateri gospodje so tako neprevidni, da govore zoper vodilne kroge, govore o položaju in ga presojajo popolnoma napačno...

Jaz se bom v teh borbah zadnjih let preizkušenih mož držal. Ako mi ne bo kaj všeč, se bom z njim pogovoril. Duhovnike pa nujno prosim, da sledite meni, ki sem od najvišje cerkvene oblasti, in upam, da tudi po božji milosti postavljen, da vodim škofijo...⁵

Jeglič ve, da bo SLS lahko vodila odločno katoliško politiko in se ji ne bo treba bati nasprotnikov, če bo gospodarsko in socialno močna in če bo reševala vprašanja na teh dveh področjih. Zato je v tem času zelo zaskrbljen: »V združništvu strašen polom. Centrala, ki se je po prizadevanju Šušteršičeve stranke (početkom leta 1917) odcepila od združne zveze, je po nesrečnih in nedopuščenih spekulacijah zabredla v grožen deficit: najmanj 5 milij. kron. Ker je pri njej dve tretjini kranjskih posojilnic, kjer imajo kmetje svoje prihranke naložene, bo strašna razburjenost zoper duhovnike, ki so na čelu. Bojim se za stranko sploh, da jo nasprotniki, uporabivši te dogodke, razbijejo. Naši gospodje se močno trudijo, da bi izvedli sanacijo...⁶

Poleti 1919 Jeglič ob priliki birmovanja povsod spodbuja duhovnike, naj se potrudijo v združništvu in v prosvetnih društvih.⁷

Tudi za delavsko krščansko organizacijo JSZ poskrbi Jeglič v začetku leta 1919. Poskrbi ji tajnika kaplana Komljanca, ki s svojo iniciativnostjo in idealizmom res požene delo organizacije. Vodstvu SLS tajnik delavske organizacije ni všeč. Prof. Remec pri Jegliču sicer zoper takšnega delavnega delavskega tajnika takoj protestira in ga dolži avanturizma in nevarnih nazorov,⁸ toda Jeglič tajnika podpira.

Pri boju za slovenske meje je Jeglič tudi zraven. Ko mirovna konferenca v Parizu odloči za Koroško plebiscit, se vzburi vsa slovenska politična javnost, ki je do tedaj pričakovala, da bo mirovna konferenca slovensko Koroško podarila Jugoslaviji. Na velikem zborovanju vseh slovenskih političnih, kulturnih in strokovnih organizacij 12. maja 1919 v ljubljanskem magistratu »je knezoškofa Jegliča, ko je došel v dvorano, iskreno pozdravil župan dr. Ivan Tavčar in se mu zahvalil za udeležbo. Navzoči pa so mu priredili prisrčne ovacije...⁹

Jeglič je bil konec maja tudi v reprezentativni delegaciji slovenskega naroda (dr. J. Brejc, škof Jeglič, dr. Triller, dr. Ravnikar, Prepeluh in Golouh), ki je poskušala še poslednje, odvrniti antanto od plebiscita na Koroškem. Delegacijo je 30. maja sprejel Wilson, se z njo dalj časa pogovarjal, toda ta pogovor ni vplival na odločitev konference, le da je bila Mežiška dolina brez plebiscita priključena Jugoslaviji. Jeglič pa je potem na svojo roko obiskal maršala Focha, ki je bil znan katolik, in pariškega kardinala Ametteja.¹⁰ Maršal Foch se je potem res zavzel, da je blejski in bohinjski kot z jeseniško železnico, katero so zahtevali Italijani, ostal v Jugoslaviji.¹¹

V letu 1920, ko se medstrankarske strasti na Slovenskem znova do kraja razplamtijo, je Jegliču SLS stranka, ki v politiki in javnem življenju zastopa katoliška načela, zato ji pomaga s pastirskim pismom za volitve v konstituanto, kjer vernikom priporoča SLS. Na shodu dekanov razpravljajo po njegovem nalogu o požitvi in boljši kvaliteti časopisja

Liberalci se v predvolilni borbi poslužujejo vseh mogočih sredstev, da bi kompromitirali SLS in njene voditelje; ker dobro vedo, kaj pomeni Jeglič za klerikalno gibanje v Sloveniji, se spravijo tudi nanj.

Jeglič piše novembra v svojem dnevniku:

»Čudno, kaj se more dogoditi! Včeraj mi je predsednik deželne vlade prinesel službeno dopis hrvaškega bana Leginje, v katerem sporoča Komandi IV. armijske oblasti v Zagrebu, a) da se čuje, da bo stranka Radičeva vstala na nasilen odpor in doda b): »U klerikalnoj stranci postoji jaka struja za kidanje svih veza sa Beogradom, a ta struja potječe od nadškofa Jegliča, s kojom je strujom u vezi i buduće povlačenje njihovih ljudi iz javne politike, koja održava veze sa Beogradom«.

Ker bi ta tožba mogla imeti za mene, za našo stranko in še za Cerkev težkih posledic, sem danes Banu uradno pisal, naj prijavi dokaze za te grozne trditve in sicer dotični komandi in meni; ako pa dokazov nima, ve sam, kaj je dolžan storiti po svojem poštenju in katoliškem prepričanju.

Ker je pred nekaj dnevi tudi velikosrbski list Balkan ravno tako uroto razglasil, da jo jaz

trajno snujem, se mi zdi, da za temi objavami tiči agitacija naših nasprotnikov, da bi nam za volitve zvezali roke. Zato sem zadevo sporočil ministrskemu predsedništvu v Beograd. Poslal sem obtožbo, moj dopis Banu in sem še dodal, kako bi bilo mogoče kaj takega trditi, ako se pogleda moje delovanje... Naročil sem, naj ministerstvo zahteva dokazov za vsako obtožbo proti meni.¹³

Ker se je ban Laginja izvijal, da ni nobene njegove ovadbe, je dal Jeglič v Slovincu objaviti številko in datum banovega dopisa na IV. armijsko oblast.

Ban Laginja se je bil potem prisiljen opravičiti in pojasniti, da je bilo njegovo poročilo pomota, svoje pismo Jegliču je dal ponatisniti tudi v časopisu »Hrvat«. Jeglič piše, da je s tem zadovoljen, kajti klerikalna stranka in »njena dotična struja sta očiščeni«.¹⁴

Po volitvah za konstituanto, ki so se razmehoma slabo izšle za SLS, si je Jeglič prizadeval, da bi stranka ne opešala. Katoliško tiskovno društvo je imelo precej deficita in je hotelo ukiniti delavski Večerni list. Delavski voditelji pa so se temu upirali. »Voditelji delavcev so zborovali, Komljanec, Gostinčar etc. in so koj zasnovali društvo, ki naj skrbi za denar, ki bi omogočil izdajanje dnevnika za delavce; list naj bi bil popolnoma neodvisen in zares njihov list. Oglasilo se je okoli 70 navdušenih mož, ki bodo mesečno prispevali po 100 kron. Ker je ta list izredno važen za delavsko gibanje, sem obljubil tudi jaz prispevati in sicer mesečno po 10.000 kron...«

Duhovi so precej pomirjeni. Bojim se pa, da bo Slovenec trpel škodo; imel bo manj naročnikov in zmanjšala se bo njegova veljavnost. Nevarnost preti, da bi pri »Novem času« preveč radikalni postali in se morda od stranke odcepili. Bog nas varuj hudega!¹⁵

Na aprilskem shodu dekanov 1921 postavi Jeglič kot glavno točko analizo vzrokov za klerikalni neuspeh na volitvah za konstituanto, vzrokov, zakaj se socialna demokracija in komunizem razširjata, in način, kako bi se širjenje zavrlo. Referent o tem vprašanju je tajnik JSZ Komljanec. Poda dobro analizo vzrokov za razširjanje komunizma. Protiukrep komunističnemu širjenju vidi samo v dobri in močni krščanskosocialistični organizaciji, ki naj zajame vse kategorije delavskega prebivalstva.¹⁶ Izredno zanimiv zaključek na dekanskem shodu, če vemo, kako večina duhovščine in vodstva SLS ni imela nikakršnega posluha, oziroma je celo nasprotovala kakršni koli večji in bolj samostojni delovni organizaciji v SLS. Jeglič je slutil, kakor se vidi iz poznejšega pisanja, da je treba delavce organizirati v lastnih vrstah in jim dati njihove pravice, torej takoj reševati njihovo socialno vprašanje, kajti samo na tak način jih je moč obdržati

v okvirih katoliške cerkve, kar je za Jegliča kot vnetega katoličana najvažnejše. Od tega osnovnega izhodišča Jeglič potem nikoli več ne odstopi in kljub vsemu nasprotovanju konservativnega vodstva SLS vseskozi podpira delavsko organizacijo in ji s svojo avtoriteto daje veliko pomoč v njenem boju s konservativno desnico v stranki.

SLS V BOJU ZA REVIZIJO VIDOVDANSKE USTAVE IN JEGLIČEVA SKRB ZA MOČNO IN ENOTNO KATOLIŠKO STRANKO DO SREDE LETA 1927

Od srede leta 1921, ko je v Beogradu ob nasprotovanju večine Hrvatov in Slovencev izglasovana centralistična vidovdanska ustava, se v Sloveniji ponovno krepí SLS, ki nasprotuje centralistični ureditvi in zahteva za Slovenijo avtonomijo. Prvi pokazatelj obnovljene klerikalne premoči v Sloveniji so občinske volitve aprila 1921, komaj pol leta po volitvah za konstituanto, ki so prinesle SLS 60 % vseh glasov in sorazmerno temu občinskih odborov. SLS skuša potem to svojo politično premoč v Sloveniji izrabiiti za to, da bi prepričala Beograd, da je ona edini odločujoči politični dejavnik v Sloveniji, s katerim naj Beograd računa. Pripravljena je sodelovati v vladi, če bi ta izpolnila njene zahteve, to je avtonomijo Slovenije s pretežno oblastjo SLS.

SLS mora svojo močno družbeno politično pozicijo v Sloveniji ves čas braniti, kajti liberalne stranke vseh vrst si na vse načine prizadevajo, da bi s pomočjo njim naklonjenih vlad v Beogradu zrušili v Sloveniji klerikalni politični monopol. Stranka uspešno kljubuje vsem takšnim poskusom in čvrsto združuje v svojih vrstah najširše sloje slovenskega naroda predvsem kmete pa tudi precejšen del delavstva. Pri tem prizadevanju za močno stranko, ki naj združi vse družbene sloje in tako kljubuje nasprotnikom, igra ves ta čas pomembno vlogo škof Jeglič.

Tako piše v dnevniku poleti 1922: »Doma je prenehal izhajati list »Novi čas«. Ko sem naprošen posređoval, da bi zopet izhajal, sem tole zvedel: List se je zavezal poravnati dolg mesečno ob koncu meseca; primanjkljaj je pokrivalo vodstvo SLS. Urednika Kremžar in Terseglav sta na svojo roko delala politiko. Mnogokrat sta netaktno postopala in zato povzročila v Beogradu tisto mržnjo, ki jo imajo do nas. Tudi sta delavce le preveč nahujskala, da so kar predrzni postali. Pri nedavnem kar nepotrebnem štrajku so bili najhujši naši krščanskosocialni delavci. In ko se pripravljamo za volitve v oblasti, zahtevajo na večih krajih kar polovico zastopnikov, ako so v veliki manjšini. Tudi sta začela Terseglav in Kremžar stranko trgati ter od nje cepiti kočarje etc. Zato je stranka prispevke ustavila. To sem danes stranki poročil in jo prosil naj zadevo uredi. O vsem tem gibanju si ne upam

soditi, ker sem morebiti le strankarsko poučen. Zdi se mi, da sta v stranki naši dve struji v političnem in socialnem oziru. Ena bolj monarhična, druga bolj republikanska, ena socialna, druga bolj socialistična z dr. Gosarjem na čelu. Razlika v mišljenju nič ne škoduje, samo naj se vsaka stran tako premaguje, da se ne razcepi, ampak ostane edinstvena in složna.«¹⁷

Ta zapis nam zelo veliko pove, da sta v SLS jasno izoblikovani dve struji, ki imata precej različne družbene in politične koncepcije. O taki notranji polarizaciji je tožil že dr. Korošec v pismu Bogomilu Remcu konec leta 1920; »Sedaj je po mnenju te klike najvažnejše z republikanstvom razdirati stranko. Faktum je, da je že danes za monarhijo v konstituenti nad 200 poslancev. Ostanemo torej sigurno monarhija. Zato je po mnenju te klike sedaj »najpametnejše« ustvarjati katoliško republikansko stranko, da bo vsak demokratski lump lahko pljuval na to stranko kakor bo hotel. Če se stranka uda v ta tek, potem seveda ne bodo trpeli Kremžarji, Besednjaki in advokatski koncipienti, a trpela bo organizacija kat. cerkve, trpele bodo naše srednješolske organizacije, naši Orli, osobito njihov naraščaj po ljudskih šolah, trpeli bodo naši zavedni kmetje po sodnijah in glavarstvih...«¹⁸

Iz tega se vidi, da je Jegliča v primeru »Novega časa« informiralo vodstvo SLS, ki je na vsak način hotelo čim bolj ukrotiti levičarske in delavske elemente v stranki in jim tudi ukinilo časopis. Vidi se tudi, da je Jeglič v tem pogledu mnogo širši in dovoljuje obe struji in njene koncepcije, samo želi, da ostane stranka enotna.

Leta 1922 je moral Jeglič reševati izredno delikaten politični problem. V domovino se je namreč vrnil iz emigracije bivši šef SLS dr. Šušteršič, ki naj bi po liberalnih računih razcepil klerikalno stranko. Grozila je nevarnost, da se mu res pridružijo nekateri duhovniki, njegovi bivši pristaši, ki so se tajno organizirali. To bi SLS razcepilo. Jeglič zasluti nevarnost in zapiše v svojem dnevniku: »Te dni sem zvedel, da se vrne v domovino dr. Šušteršič, ki bo stanoval v palači Ljudske posojilnice; zbral bo nezadovoljneže, na čelu naj bi bili naši »starini« duhovniki. Denarja je dovolj, imeli bodo svoj list — Bojim se hujšega razcepa med duhovniki. Nameraval sem štirim ali petim prepovedati vsako politično in gospodarsko sodelovanje in sicer prepovedati subobedientiae (zaradi neposlušnosti). Toda generalni vikar in kancler sta mi odločno odsvetovala, mene pa vendar notri nekaj na ta korak nagiba. Danes sem čul, da je v zvezi s Pucljem in da se bo naslonil na SKS. V tem slučaju pa gotovo ne bo mogel uspeti. Nedavno je imel s svojimi shod v Brucku na Štajerskem. Bili so žup-

nik Anton Oblak, župnik Štrajhar in odvetnik Pegan. Menda tudi župnik Piber in župnik Brešar. Molil bom in sicer iz globočine srca, naj bi jih gospod osramotil.¹⁹ Iz tega odseva pravi politični temperament, ki sluti nevarnost in analizira. Jeglič je te duhovnike potem res opomnil²⁰ in Šušteršič je doživel popoln neuspeh.

Dne 3. decembra 1922 so se za ljubljanske občinske volitve povezali SLS, komunisti in del socialistov, da vržejo liberalce. Jeglič gre volit to koalicijo in nikjer ni videti, da bi ji nasprotoval, kot so pisali liberalni časopisi.

Februarja 1924 ugotavlja v svojih zapiskih, »da so naši mladi inteligentje vedno bolj s Slovencem nezadovoljni. Ima sicer dobre in poučne članke, vendar je zaostal in zastarel. V uredništvu ni sloge, ni discipline. Medtem pa dobiva vedno več čitateljev nevarno Jutro, ki je izborna urejevano za radovedne čitatelje.«²¹ Zato je postavil problem Slovenca na dnevni red na shodu dekanov 23. aprila 1924.²²

Poleti 1924 je Jeglič rešil Katoliško tiskarno in s tem vse časopisje SLS pred izredno perfidnim liberalnim manevrom: »Naši demokrati in orjunci so hoteli djati pod sekvistor »Jugoslovansko tiskarno« s pritiklinami, ker je bila lastnina tiskovnega društva in bi društvo razpustili, tiskarni pa vrinili svojega komisarja. Izbrali so dr. Šušteršiča. Ko bi se to zgodilo, kaj bi bilo z našimi listi in njihovimi uredniki, kaj z našim tiskom nasploh.

Naši so ob pravem času to zasledili. Dotično notico so nasprotni listi že sestavljeno imeli. Naši so brž poklicali dr. Brejca, ki je nevarnost uvidel in je prav zadnjo uro preprečil s tem, da je sestavil spise in je storil korake, da sem tiskarno z vsemi pritiklinami kupil jaz in je vse od sobote moja lastnina. Zato so nasprotniki zelo togotni. Zakričali so »Ti hudiči so nam zadnjo uro ušli...«²³

Ves ta čas so politični nasprotniki, predvsem liberalci, Jegliča v svojem časopisju ostro napadali in ga tožili celo v Rimu, da pakтира s komunisti. Najhujšo gonjo so zagnali nanj v začetku leta 1925, da bi njega in katoliško duhovščino kompromitirali in onemogočili za državne volitve 8. februarja 1925. Tako je pisal Slovenski narod 23. januarja 1925 v uvodniku »Vatikan in naš klerikalizem«... Pri nas v Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji, se je politična strast duhovščine razpasla do take podivjanosti, da uporablja ne samo svoj prosti čas v direktno agitacijo od človeka do človeka, marveč celo sv. cerkvene obrede, spovednico, pridigo in službo božjo. To politično delovanje, ki ga imenujemo klerikalizem, postaja pri nas zelo grdo, ker se obrača s svojim političnim programom direktno proti državi in nacionalni ideji, proti konsolidaciji naših notranjih razmer, proti ljudski prosveti napred-

ku v gospodarstvu in se družijo s prevratnimi elementi in izrazito svobodomiselnimi stranikami...

Naš klerikalizem ni samo protidržaven in ne kali samo razmerja slovenskega ljudstva do nove nacionalne ideje, on ustvarja splošen prepad med katolicizmom in pravoslavljem...²⁴

Ali isti list nekaj dni pozneje v članku: »Škofov list o deliriju«: »Kako huda prede klerikalcem, kaže najbolj današnja številka Slovenca, ki ni več izliv posurovele in podivjane katoliške duhovščine, marveč dokaz delirija, ki se je lotil škofove okolice... Če kdo v Sloveniji, bi ljubljanski škof Jeglič, ki tiska v svoji tiskarni »Slovenca«, ter dopušča, da pod njegovim nadzorstvom ta bogokletnik in rušilec morale, zaslužil, da se mu obesi mlinski kamen okoli vratu. Toliko zla Slovincem še ni prizadejala človeška duša kot ta visoki cerkveni dostojanstvenik s svojim posurovelim in podivjanim časopisjem. Mi se le čudimo, da more državna oblast mirno trpeti, da zagleda tak list, kakor je Slovenec, še beli dan...«²⁵

Vse to žolčno pisanje Slovenskega naroda pa liberalcem ni nič pomagalo. Na volitvah 8. februarja 1925 so bili temeljito poraženi. Izgubili so celo ljubljanski mandat, ki ga je dobil Korošec. Tu se je javno pokazalo, da slovensko ljudstvo ne odobrava unitarističnih in orjunaških pogledov.

Škof Jeglič in sarajevski nadškof Šarić pa sta zaradi prvega članka — uvodnika tožila Slovenski narod, ker jima je očital protidržavno stališče. V pravdi, ki je trajala dve leti — škofa je zastopal dr. J. Brejc — je bil časopis obsojen na globo 10.000 din, pisec članka na zapor za mesec dni in na preklíc svojih trditev.²⁶

Decembra 1926 pred pokrajinskimi volitvami se je bila politična borba zopet zelo razživel. Slovenska kmečka stranka, bivša Samostojna kmetijska stranka, ki sta jo v tem času vodila Pucelj in Prepeluh in je paktirala z Radičem, je hotela postaviti na svojo kandidatno listo nekatere duhovnike (nekdanje Šušteršičeve pristaše), da bi kmečkim volilcem dokazala, da je krščanska. Če bi se duhovščina razklala, bi bilo za SLS zelo nerodno, ker ne bi mogla pred vernimi volilci nastopati kot edina stranka, ki v javnem življenju in politiki zastopa katoliška načela. Jeglič je to dobro vedel, zato je razumljiv njegov odločni nastop proti temu manevru SKS! »Pred dnevi je prišel k meni Prepeluh, samostojni kmetijec, in me vprašal, če dovolim, da bo v Kranjskem srezu nosilec njihove liste župnik Piber. Ker ta stranka edinost razdira, SLS škoduje in jo slabi, pa bi lista z župnikom nosilcem liste begala, sem pismeno odgovoril, da na to željo ne morem pristati.«²⁷

Dne 3. decembra je bil nato pri Jegliču sam minister Pucelj, ki je prosil škofa, da bi smeli duhovniki kandidirati na listi SKS. Jeglič se ni dal ujeti v politično zanko in je na Puceljevo vprašanje, če ima zoper to kakšne politične razloge, odgovoril samo: »Ako jaz to storim, izgubim vso veljavo pri večini duhovnikov in pri večini ljudstva, sam sebe pa ubiti ne maram... Kaj se hoče! Tudi ta nastop je v programu božje previdnosti. Vem, da bom od nje dobil za stvar (za SLS op. J. P.) koristen izid: za mojo osebo naj bo, kar že. Ako bi se moral odpovedati škofijstvu, pa se bom. Današnji dan je bil izredno kritičen: mislim, da sem ga dobro preстал in sem Bogu hvaležen za prave besede in nenavadno odločnost.«²⁸

Jeglič je potem tudi ukrepal proti nediscipliniranemu kranjskemu dekanu Koblarju, ki je agitiral na SKS in Radiča. Razrešil ga je dekanske časti in službe.²⁹

Še v eno zelo važno zadevo je posegel Jeglič konec leta 1926. Skušal je zgladiti spor v vodstvu SLS. Desničarsko vodstvo SLS, Korošec s svojimi zvestimi oprodi v Ljubljani Natlačenom, Remcem, Adlešičem, Avsenakom, Rožičem, Basajem itd. ni hotelo priznati kandidatske liste ljubljanske krajevne organizacije SLS za pokrajinske volitve, katere nosilca bi bila dr. Ivan Stanovnik, načelnik ljubljanske organizacije SLS, in Franc Tersegav.

Težko je natančno reči, kaj vse se je skrivalo za tem sporom. Iz poznejšega političnega razvoja se da sklepati, da je Stanovnik-Tersegavova skupina predstavljala v vodstvu SLS nekako levo strujo, ki je bila za sodelovanje s krščanskimi socialisti, torej za bolj socialno in bolj levičarsko politiko, bila je tudi za dosledno avtonomistično politiko do Beograda. Med Stanovnikom in prvaki SLS pa so bili še osebni spori. Jeglič o tem piše v svojem dnevniku sledeče: »Silne težave in nevarnosti v SLS. Ljubljanska organizacija je na svojem sestanku v sredo 1. novembra imenovala kandidate za volitve v oblastno skupščino. Nosilec liste naj bi bil dr. Stanovnik, potem urednik Tersegav, industrijec Regina in še dva druga. Stanovnik je spreten voditelj ljubljanske organizacije in more držati skupaj razne skupine. Posrečilo se jim je, da so tudi delavsko skupino organizirali in rešili socialistov. Zato je bil soglasno in z navdušenjem izbran za nosilca liste. No, vodstvo SLS pa je na zaupnem sestanku pred par dnevi njega kratko malo zavrglo in zahteva njegovo glavo. Sestavilo je svojo listino, katere nositelj je bil dr. Adlešič.

Danes je prišel k meni Stanovnik in mi stvar potožil. Reče, da se osebno žrtvuje, organizacije pa ne more, ona ga je izvolila, zato mora ostati, dokler organizacija drugače

ne odloči. Za vzrok imajo prepričanje, da Stanovnik zlohotno zoper stranko ruje in ima svoje namene. On pa trdi, da tako ni res...³⁰

Naslednji dan je bil pri Jegliču podpredsednik SLS Marko Natlačen, ki je povedal, da je Stanovnik pogostokrat nastopil in prekomerno kritiziral delo SLS, da je v govorjenju nasilen, razdražljiv in nekako oblasten. Vodstvo da se je zavedalo, da bo zaradi njegove odstranitve Korošec v Ljubljani izgubil nekaj glasov, toda so kljub temu sklenili, Stanovnika ne.

Jeglič zaključi zapis: »Ko sem položaj premišljeval, sem rekel, da se v te zadeve ne bom več vtikal, le dr. Stanovniku bom svetoval, naj se umakne in podloži, kar bi bilo najbolje zanj in za stranko.«³¹

SKOF JEGLIČ IN KRŠČANSKI SOCIALISTI

a) Do abdikacije

Leta 1927 pride v politiki SLS do nenadnega čudnega preobrata. Korošec se poleti 1927 poveže s srbskimi radikali — Vukičevićem, s tako imenovanim blejskim paktom. Pristane na vidovdansko ustavo, torej se nekako tiho odpove avtonomizmu in gre v vlado. Kaj je SLS napotilo v ta korak, še vedno ni pojasnjeno. Verjetno bi lahko pojasnili ta problem enostavno s tem, da se je opozicijska SLS pač naveličala opozicije in si zaželela v vlado, kakor si želi vsaka politična stranka. SLS se v opoziciji tudi ni imela s kom resno vezati. Njen nekdanji opoz. partner Radić jo je že enkrat leta 1925 pustil na cedilu, ko je stopil v vlado. SLS je izkoristila ugodno politično situacijo in prešla v vladni tabor. Ni nam namen tu kaj več pojasnjevati ta korak SLS, ki je potem za dolgo časa določil strankarsko povezovanje v Jugoslaviji z malo izjemo do njenega konca.

Gre nam le za to, da pogledamo, kakšen odmev v Sloveniji, predvsem v SLS, je imel ta korak njenega vodstva. Nekako najsplošneje lahko konstatiramo, da je imel ta korak usodne posledice za SLS. S tem korakom je vodstvo SLS pokazalo, da mu je predvsem za oblast, da se je povezalo z reakcionarnim velikosrbskim kapitalom. Vse to je nagnilo demokratične elemente v SLS, predvsem pa krščansko socialistični sindikat, v opozicijo vodstvu, ki je po letu 1929 prešla v pravo odkrito negodovanje in pozneje v razcep. Pri tem so odigrali največjo vlogo krščanski socialisti, ki so ravno v tem času notranje precej dozoreli in se pomaknili v levo.

Za nas je zanimivo, kakšno vlogo je pri tej notranji polarizaciji igral škof Jeglič.

Lahko rečemo, da je skrb za krščanske socialiste, za JZS in Krekovo mladino poleg skrbi za katoliško akcijo misel, ki je najbolj izpolnjevala zadnja leta Jegličevega življenja.

Poglejmo, kaj pravi konec leta 1927 o Krekovi mladini: »Krekovci so me povabili k današnji prireditvi. Odzval sem se hoteč spoznati njih in njihovo življenje. Imeli so tri govore. Najprej je govoril Marinček o temi: Krekovci in svet. Govoril je mnogo o socializmu, militarizmu, nacionalizmu etc., o razrednem boju, o prekuciji, ki naj poruši sedanji družbeni red. Govoril je vse povprek brez sistema. Povedal je nekaj resničnega, pa tudi precej napačnega. Drugi je govoril Langus o: Krekovci in človek. Imel je nekaj reda v mislih razpravljajoč o razmerju človeka do sebe in do družbe. Vendar razprava ni dosti vredna. Tretji je govoril Kocbek o: Krekovci in Bog. Govoril je v modernem stilu: Jaz ga nisem razumel, kako bi ga pa razumeli mladi delavski sloji? Moral bom ob priliki načelnika poučiti.«³²

Dva dni nato ponovno zapisek v dnevniku:

»Danes sem Krekovi mladini pisal in jim povedal svoje misli o govorih. Rekel sem: Marinčkov govor brez notranje zveze, o vsem mogočem; začetek korekten, zadnji del popolnoma boljševiski. O govoru Kocbeka, da vmes ima nekaj resničnih misli, toda v modernem, meglenem slogu, pa ga gotovo ni nihče razumel. Kaj tak govor koristi. Marinčkov škodljiv mladini in v okviru krščanskega socializma. Manjka jim znanstvene podlage, poiščejo naj si svetovalca in vodnika.«³³

V začetku leta si Jeglič zelo prizadeva, da bi zgladil spor med vodstvom SLS in dr. Stanovnikom. Piše Korošču v Beograd, vabi k sebi na razgovore podpredsednika SLS dr. Natlačena. Natlačen se ne da v tej zadevi nič pogovoriti; ob vsaki priliki pa toži JZS in Krekovo mladino, da so boljševiski.

Jeglič je v stalnem stiku s krščanskimi socialisti in pazno zasleduje njihove ideje, ki precej vplivajo nanj: »Krekovi mladini sem napisal list z ozirom na »Ogenj«. Dal sem jim nekoliko nasvetov: a) naj pišejo mirno in blago. Naj ne hujskajo na sovraštvo; b) pojem razredni boj naj vzamejo v splošnem pomenu: »boj delavcev zoper kapitaliste«, ne pa v drugem svojem pomenu, ker s tem delajo zmešnjavo; c) naj ne prezirajo uspehov okrožnice Leona XIII, dela Krekovega in naših organizacij in nasvetov dr. Gosarja; d) naj ne simpatizirajo z boljševiski; e) naj delavstvu tudi o dolžnostih govore etc...«³⁴

In kmalu nato še en karakterističen zapisek v dnevniku »V 3. številki lista »Ogenj« razlaga Jugoslovanska strokovna zveza» pojem »razredni boj« v smislu »boj za pravice delavcev«. Upam, da se ne bomo razšli.

Med tem časom je prišla 2. številka lista »Križ«, ki je dobra in korektna, akoravno nekateri gospodje že mrmrajo. Pa je že tako, da gibanja (med akademiki: Križ, med delavci »Ogenj«) ne bomo mogli zatreti, pač pa

bi ga mogli uravnavati, da se drži v pravih mejah.³⁵

Nekaj dni pozneje zopet omenja prepad, ki se širi med krščansko socialistično mladino in starimi klerikalci: »Sinoči je bila akademija Krekove mladine. Udeležil sem se osebno, želeč, da ostanem z njo v stiku in morem kaj vplivati. Razpored je bil posebno dobro zasnovan. Od načelnikov SLS ni bilo nobenega zraven. Bojim se, da se prepad med mladimi in starimi razširi...«³⁶

Kaže, da so tedaj najbolj reakcionarni klerikalni krogi sklenili, da se morajo znebiti škofa Jegliča, ki jim je bil ovira pri njihovem ostrejšem nastopu zoper levičarje v stranki. Verjetno so ga oni tožili v Rim, da dopušča v svoji škofiji list, ki je poln krivih nauk zoper katoliško cerkev. Jeglič piše, da je dobil od sv. oficija pismo, v katerem ga le-ta vprašuje, kako da je v njegovi tiskarni lahko izhajal »Križ na gori«.

Jeglič pravi, da bo lahko odgovoril, kako je bolj z očetovskim privatnim nastopom dosegel, da je na jesen ta list prenehal in se namesto njega pod novo redakcijo tiska list »Križ«, kateremu se po njegovem mnenju ne more nič očitati.³⁷

Zaradi sekundiranja vodstva SLS velikosrbski buržoaziji in njeni vladavini so bili Hrvati zelo ogorčeni nad slovenskimi klerikalci. Zanimivo je pismo, ki ga je poslal Jegliču za Novo leto 1929 njegov bivši prijatelj, sarajevski nadškof dr. Šarić, vnet podpornik politike HSS. »Zanimiv odgovor mi je poslal iz Sarajeva nadškof Šarić! On piše, kako želi, da bi Slovenci Hrvate ljubili, kakor poprej. Ali ta politika nesretna danes, koja ne vodi ka dobru. Ja se još uzdam u Vašu svetu molitvu. Ne uzdam se ništa u slovenački rad u Beogradu. Taj rad je promašen. Njega hvalijo in povečujejo (na Hrvatskem op. J. P.), ker se je za sedanjo hrvaško politiko zavzel in jo očitno odobrava. No, ta hvala ni napredek krščanstva, ker ne prihaja iz verskega prepričanja, ampak iz politične zlorabe.«³⁸ Zelo zanimiv Jegličev komentar!

V letu 1929 je imel Jeglič veliko skrb, kako obravnavati organizacijo Orel in cerkev pred diktaturo. V tem času se je počasi pripravljala na abdikacijo. Pozorno je spremljal boj med krščanskimi socialisti in vodstvom stranke, ki se je v zadnjem letu njegovega škofovanja, 1930, izredno zaostrial.

V dnevniku ima zabeležene vse te spopade in vse akcije, ki jih je sam povzemal, da bi spor zgladil. Pri prikazu njegovega delovanja smo se držali njegovega dnevnika, kar podaja najboljšo sliko; na kratko ima zabeleženo najvažnejšo svojo korespondenco. Do originalne njegove korespondence ni moč priti. Verjetno se hrani v ljubljanskem nadškofij-

skem arhivu. Po časopisju pa tudi ni moč slediti vseh stvari, posebno ne tistih zaupnih, ki so včasih najvažnejše.

Dne 31. januarja 1930 je pisal v dnevniku: »Vnela se je huda borba med Krekovci s Pravico in našimi starešinami s Slovencem. Obe stranki sta nepopustljivi. Slovenec je prinesel par člankov, »Pravica« je ostro odgovorila, kaže kar sovraštvo do starešin. Krekovci pravijo, da starešine hočejo zvezo krščanskih socialcev razbiti in sami nekako delavsko društvo ustanoviti. Delavstvo bi bilo razbito. Večina bi sicer ostala zvesta, pa bi se obrnila zoper starešine in cerkev. Mene ta boj boli, zato sem v pastirskem listu do duhovnikov omenil in sicer v pomirljivem smislu. Delavcev ne smemo odbiti, ampak jih še bolj k cerkvi pritegniti.«³⁹

Poglejmo si na kratko še nekatere misli iz tega njegovega pastirskega pisma, ki ga lahko imamo za njegov politični testament: »... Mislimo tudi na organizacijo 'Krekove mladine'. Jaz imam to mladino zelo rad, pa se tudi lepo razvija... 'Krekova mladina' je v tesni zvezi z 'Borci' in 'Jugoslovansko strokovno zvezo'. To so trije deli dobro zamišljene organizacije katoliškega delavstva. Svoj sedež imajo v Delavski zbornici v Ljubljani. Imajo pa mnogo nasprotnikov, tudi od strani naših krščanskih inteligenčnih delavcev. Boje se, da bo ta močna delavska organizacija zabredla in sicer da bi mogla biti nekako marksistična, nekako nekrščanska. Prepričan sem in vem, da bo tekom leta ta močna delavska organizacija dokazala, da se od marksistov bistveno loči, da zahteva od članov globoko krščansko življenje... Boli pa me njihova preostra in brezobzirna borba.

Ravno sedaj se je v tej organizaciji vnela huda borba. Ker so na obeh straneh dobri in požrtvovalni možje, upam, da bo ta sedaj začeta borba privedla do razčiščenja raznih trditev...

Vse gospode, ki ljubite naš pokret, ki ljubite tudi delavce, prosim, proučujte socialne probleme in pomagajte delavskemu gibanju, da bi se pravilno razvilo. Tega gibanja ne bo nikdo zaustavil. Gorje nam Slovencem, ako bi se ga poskušalo v nastali borbi razbiti.«⁴⁰

b) Po abdikaciji

Tudi potem ko je zapustil ljubljansko škofijsko stolico, je Jeglič še nadalje ostal prisoten v političnem življenju SLS. V politično življenje je sicer posegal samo še zelo poredko, toda kljub temu je predstavljal krščanskim socialistom, ki so bili od 1930 dalje v odprtem sporu z vodstvom SLS, pomembno oporo.

Delavska pravica, glasilo krščanskih socialistov, je ob njegovem odhodu iz škofijske palače v Gornji grad zapisala, da je bil njen največji in iskren prijatelj, da ga ne bodo

nikoli pozabili in naj jim ne zamere, če se bodo kdaj oglasili pri njem.⁴¹

Vodstvo SLS je sedaj, ko je imelo v škofiji škofa dr. Rožmana, ki je popolnoma podpiral vse njegove akcije, odločilo, da bo udarilo z močno roko po krščansko socialistični delavski organizaciji in po vseh levičarjih v SLS. Udarilo je po Akademskem Orlu, kjer so se zbirali študentje levičarji, vrglo ga je iz Akademskega doma. Sledil je obračun s Krekovo mladino, ki je bila najbolj revolucionarna, a njeno glasilo Ogenj je moralo na pritisk vodstva SLS utihniti. Nazadnje so pritiskali še na Akademski krščansko socialistični klub Borba, da pojasni, ali priznava papeževo okrožnico Quadagesimo anno glede socialnih in političnih vprašanj. Klub je tako priznanje odklonil in s tem padel v preganjanje.⁴²

Ves čas je vodstvo SLS pritiskalo na JZS, ki je bila najmočnejša organizacija krščanskih socialistov, da se mu brezpogojno podredi.

Leta 1931 je izrabilo papeževo okrožnico Quadagesimo anno in zahtevalo, naj JZS v svojem glasilu Delavski pravici objavi, da priznava družbene in politične nauke iz te okrožnice. Delavska pravica se je branila izpolniti takšno zahtevo, kajti to bi pomenilo posloviti se od misli na socializem in pristati v klerofašističnem korporativizmu. Vodstvo SLS, in največja cerkvena avtoriteta, dr. Aleš Ušeničnik, uprizarjajo v klerikalnem časopisu pravo gonjo proti JSZ in njenemu glasilu Delavski pravici. Slovenec piše, da kdor ne prizna papeževih okrožnic, je odpadnik od katoliške cerkve, in kleveta pred javnostjo JSZ kot boljševiško organizacijo.

Ker vsi ti napadi niso nič zalegli in so se delavci JSZ dobro držali, se je vodstvo SLS poslužilo perfidne taktike. Nagovorilo je škofa Jegliča, ki je imel velik vpliv pri voditeljih JSZ, naj še on pritiska nanje, da priznajo Quadagesimo anno.

Tako naščuvan je Jeglič iz Gornjega grada pisal uredništvu Delavske pravice oktobra 1932 pismo: »Ker se v delavskih krogih vedno bolj širi marksizem, ker se papeževa okrožnica 'Quadagesimo anno' nekako prezira in se nauki njej nasprotni v vaših delavskih krogih očitno oznanjajo, sem nekatere trditve na rudarskem kongresu smatral za dobro priložnost, da dragim mojim prijateljem izpregovorim resno besedo...«⁴³

Potem sledi šest velikih strani dolgo pismo, kjer Jeglič razlaga socialno vprašanje na podlagi papeževih naukov in zaključí: »Vsekakor želim, da se to pismo objavi. Da ne bom delavce preveč razžalil, najprej prosim vas, da ga ponatisnete v Pravici. Mislim, da mi ne bo treba drugam se zatekati.«⁴⁴

Uredništvo lista in vodstva JSZ sta bila mnenja, da takšnega pisma ni moč objaviti,

ker bi s tem priznali tisto, proti čemur so se ves čas upirali. Sklenili so poslati delegacijo k Jegliču v Gornji grad in ga odvrniti od njegove zahteve. V delegacijo sta šla urednik lista Miro Jeršič in dr. Aleš Stanovnik, član vodstva JSZ, ki je imel osebno dobre stike s škofom. V Gornjem gradu sta po krajšem pogovoru prepričala Jegliča, da bi njegovo pismo zelo škodovalo delavski stvari in bi se ga veselili njihovi nasprotniki. Jeglič je potem takoj odstopil od svoje zahteve po objavi pisma.⁴⁵

Čisto do konca življenja se je Jeglič zanimal za razmere v SLS, za JSZ in njeno borbo.

Ker vodstvo SLS ni moglo priti na konec krščanskosocialistični JSZ, je 1935 ustanovilo svojo delavsko organizacijo Zvezo združenih delavcev, ki jo je vključilo v režimski reakcionarni sindikat Jugoras. Položaj JSZ je bil obupen: pričakovala je lahko vsak čas, da jo bo režim JRZ razpustil. Zopet se je poslužila Jegliča in ga prosila, naj intervenira pri ministru dr. Korošcu in ga odvrne od tega koraka. Jeglič je novembra 1935 javil načelniku JSZ Srečku Žumerju svojo misljo pri Korošcu v pismu, kjer pravi: »Kakor sem obljubil, sem g. ministru takoj pisal. Pred par dnevi sem dobil njegov odgovor. V tem se prvi stavki glase: »Iz vašega pisma prvič čujem, da mislim razpustiti Jugoslovansko strokovno zvezo. Niti mislim na to, niti mi je kdo predložil tak predlog. Iz tega vidite, da je zopet nova intriga.«⁴⁶

In leto pozneje, eno leto pred smrtjo skuša Jeglič še enkrat posredovati, da bi zgladil razcep med katoliškim delavstvom. Zato piše Srečku Žumerju: »Udeležil se bom taborja dne 30. 8. na Jesenicah. Mislim, da bo tam razgovor o združitvi JSZ z ZZD. Da bom mogel kaj nastopiti, prosim, da me informirate o vaših stališčih...«⁴⁷

Seveda je bilo vsako posredovanje med obema organizacijama popolnoma brezplodno, kajti vsaka od njih je zasledovala popolnoma drugačne družbeno politične cilje. Razvoj je šel pač že daleč in JSZ je bila že zunaj klerikalnega tabora. Seveda pa stari Jeglič vsega tega ni mogel več dobro videti in razumeti, je pa s svojimi nastopi objektivno pomagal JSZ in ji dajal nekakšno zaščito pred bojevitimi reakcionarnimi klerikalnimi krogi.

Jeglič je bil do zadnjega dne svojega življenja ves poln zanimanja za družbeno in politično življenje. Še tri dni pred smrtjo je obiskal 29. junija katoliški zlet v Celju, kjer je govoril. Umrl je 2. julija 1937. v Stični.

Naj na kratko ocenimo Jegličevo politično delo, njegov pomen in njegovo vlogo v Slovenski zgodovini. Danes, ko gledam nanj skozi zgodovinsko prizmo, brez ognja strasti in pristranskosti, se nam kaže Jeglič v novi luči. Ob prebiranju vsakovrstnega dokumen-

tarnega materiala in ob zgodovinski rekonstrukciji dogajanja se mi je izoblikovala podoba, da je bil Jeglič kljub svoji primarni dušnopastirski službi izreden politik, človek izredne življenjske širine, ki je imel posluš za vse plati človeškega življenja. Kot tak je tudi politiko pojmoval zelo široko, kot gospodarsko, socialno, kulturno, prosvetno in drugo dejavnost, ki naj vse prispevajo uspešno političnemu nastopanju. Bil je tipičen katoliški politik, ki pa je spoznal, da se politike ne da več voditi brez upoštevanja socialnega vprašanja in njegovega takojšnjega temeljitega reševanja. Zaradi tega svojega globokega socialnega čuta, pa čeprav je ta morda izvirala iz krščanske karitativnosti, se je postavil na stran demokratske struje v klerikalnem gibanju na Slovenskem. Kot prepričan katoličan je sprejemal vse oficiale družbeno politične teorije katoliške cerkve. Toda imel je izreden posluš za potrebe svojega časa in svojega naroda. Tem potrebam se je skušal v praktičnem delovanju čimbolj približati s svojega katoliškega stališča.

OPOMBE

1. Jegličev dnevnik 22. nov. 1918 — 2. Jegličev dnevnik 22. nov. 1918 — SLS je bila v tem času pod pritiskom ljudskega gibanja radikalno republikansko razpoložena. To ilustrira pogovor Izidorja Cankarja, enega vodilnih ljudi SLS pri zedinjenju, s škofom Jegličem: »Pri zborovanju v Zagrebu 23. in 24. novembra so imeli naši težko stališče. Nazadnje so glasovali za predlog: naj se zedinimo vsi, tudi Srbi v eno državo; izbere naj se 28 članov, ki pojdejo v Belgrad na razgovor o združenju pod regentom Aleksandrom; po razgovoru naj se sestavi »državno veče«, skupno za vse SHS, ki naj vodi politiko in pripravi konstituanto. Naši ostanejo republikanci; tudi v Srbiji nima Aleksander večine v skupščini, velik del Srbov hoče v republiko. Pri konstituenti zmaga gotovo monarhija, naši se bodo lojalno podvrgli, toda s postavnimi sredstvi bodo delali na to, da čimprej pride republika. Srbi bodo sami kmalu vrgli Karadjordjevićevo dinastijo« — Zapis v Jegličevem dnevniku. — 3. Zapis v dnevniku 25. dec. 1918. — 4. Jegličevo pastirsko pismo »Duhovnikom«, Ljubljanski škof. list št. 1; 1919. Iz tega pisma se vidi, da je Jeglič že ujel politično ravnotežje, ki ga je takrat tudi za kratek hip zapustil v začetku novembra. Ves je lojalno do regenta in do pravoslavja, da ne bi dalo to slovenskim liberalcem, ki propagirajo unitarno Jugoslavijo, prevelikega aduta. — 5. Pastirsko pismo duhovnikom — Ljubljanski škof. list, 1. št. 1919. — 6. Jegličev dnevnik 31. dec. 1918. — 7. Cerkvena vizitacija škofa Jegliča Fasc. 1916—1920, Ljubljanski nadškofijski arhiv. — 8. Jegličev dnevnik, 22. februarja 1919. — 9. Slovenec, 13. maja 1919. — 10. A. Prepeluh, Priponke k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 285. — 11. J. Jagodic, Nadškof Jeglič, Celovec 1952, str. 227. — 12. Konferenca dekanov, Ljubljanski škofijski list, št. 8. leto 1920. — 13. Jegličev dnevnik, 9. nov. 1920. — 14. Jegličev

dnevnik, 22. nov. 1920. — 15. Jegličev dnevnik, 30. dec. 1920. — 16. Shod dekanov, poročilo Ljubljanski škofijski list 1921, št. 6. — 17. Jegličev dnevnik, 20. avgusta 1922. — 18. Pismo dr. A. Korošca Bogomilu Remcu iz Beograda konec leta 1920, Arhiv Slovenije, fond B. Remec (Priv. A XLVIII). — 19. Jegličev dnevnik 19. oktobra 1922. — 20. Jegličev dnevnik 8. novembra 1922. — 21. Jegličev dnevnik 13. februarja 1924. — 22. Poročilo o shodu dekanov, Ljubljanski škofijski list 1924. — 23. Jegličev dnevnik, 26. julija 1924. — 24. Slovenski narod, 23. januarja 1925. — 25. Slovenski narod, 29. januarja 1925. — 26. Jegličev dnevnik, 12. marca 1927. — 27. Jegličev dnevnik, 2. decembra 1926. — 28. Jegličev dnevnik, 3. decembra 1926. — 29. Jegličev dnevnik, 26. januarja 1927. — 30. Jegličev dnevnik, 5. decembra 1926. — 31. Jegličev dnevnik, 6. decembra 1926. — 32. Jegličev dnevnik, 4. decembra 1927. — 33. Jegličev dnevnik, 6. decembra 1927. — Takšnega vodnika jim je Jeglič res našel in to v dr. Ivanu Ahčinu, ki pa je imel kaj malo smisla za krščanski socializem, predvsem tak, ki je uhajal na levo. Bil je vnet pristaš politike vodstva SLS in je zato hitro prišel v spor z JSZ in Krekovo mladino, kot ima zabeleženo Jeglič v dnevniku 3. decembra. Ahčin ni dolgo ostal duhovni vodja teh organizacij, ker je šel potem kmalu na izpopolnjevanje v Nemčijo. — 34. Zapisek v dnevniku, 9. februarja 1928. — 35. Zapisek v dnevniku, 10. marca 1928. — 36. Zapisek v dnevniku, 19. marca 1928. — 37. Zapisek v dnevniku, 30. julija 1928. — 38. Zapisek v dnevniku, 4. januarja 1929. — 39. Zapisek v dnevniku, 31. januarja 1930. — 40. Jegličovo pastirsko pismo za leto 1930, Ljubljanski škofijski list 1930, št. 1. — 41. Delavska pravica, št. 32. 7. avgusta 1930. — 42. Kratek historiat boja levičarskih elementov v SLS z reakcionarnim vodstvom najdemo v brošuri »Borci«, ki jo je izdal »Krščansko social. akad. klub Borba« v Ljubljani 1933. — 43. Jegličovo pismo iz Gornjega grada 28./X. 1932 uredništvu Delavske pravice v Ljubljani; original hrani tedanji urednik lista Miro Jeršič v Ljubljani. — 44. Isto tam. — 45. Ustni podatki Mira Jeršiča, v Ljubljani 24. avgusta 1971. — 47. Pismo škofa Jegliča iz Stične 8./X. 1935 Srečku Žumru (fotokopija v arhivu IZDG v Ljubljani). — 47. Pismo škofa Jegliča iz Stične 23. VIII. 1936 Srečku Žumru (fotokopija v arhivu IZDG v Ljubljani). —

OPOMBA

V prvem delu, ki je bil objavljen v I. številki Kronike 1971, so nastale manjše tiskovne napake, ki pa bistveno spreminjajo smisel. Tako piše napačno na 34. strani, levi stolpec: »Nazadnje so se zedinili gospodom poslancem priporočiti, da, naj gredo v obstrukcijo«. Pravilno je: »Nazadnje so se zedinili gospodom poslancem priporočiti, naj ne gredo v obstrukcijo.«

Na isti 34. strani desni stolpec se napačni stavek glasi: »Zato je v vsakem važejšem ukrepu vodstvo klerikalne organizacije spregovoril tudi Jeglič samo... Pravilno se glasi: »Zato je o vsakem važejšem ukrepu vodstva klerikalne organizacije spregovoril tudi Jeglič sam...«

In še na 41. strani zadnji odstavek razprave vsebuje napačen datum: »Sredi leta 1919 nova SLS zopet združi obe zadružni centrali«. Pravilno je: »Sredi leta 1918 nova SLS združi obe zadružni centrali.«

Izgon tujih državljanov iz območja dravske banovine v tridesetih letih se omejuje skoraj izključno na tiste izgnance, ki so bili odstranjeni z odločbami zadevnega odseka takratne banske uprave (oddelek II). Poleg njih so bile odstranjene iz države tudi druge kategorije tujih državljanov, prav tako pa tudi izgnanci iz drugih območij Jugoslavije. Ali pa so mesečni pregledi prve kategorije, na podlagi katerih je bil izdelan ta sestavek, točni, je seveda vprašljivo, saj imamo iz srede septembra 1937 ponovno naročilo policijskemu komisariatu na Jesenicah, naj vendarle pošilja »spisek tujih državljanov izgnanih iz ozemlja kraljevine Jugoslavije, le po priloženih formularjih...«. In še: »V spisku navedite samo tuje državljane, ki so izgnani na podlagi naše odločbe« (namreč odd. II. banske uprave). Od tod tudi razlika zbirnega pregleda z jeseniškim sporočilom z dne 9. septembra 1937, saj je bilo na jeseniškem območju pregnanih preko meje 10 oseb, od tega nekatere ilegalno, in med pregledom banske uprave, po katerem je bila avgusta tega leta odstranjena le trojica tujih državljanov. Prav tako npr. manjkajo podatki o izročitvi Jožeta Srebrniča Italiji leta 1940 (gl. Dušan Kermavner, Iz spominov na Jožeta Srebrniča, Srečanja, 1969, št. 19). — Časovno so bili pregoni različni: od časovne omejitve do življenjske prepovedi vrnitve.

Ob nakazanem gradivu pregledana dokumentacija hrani še vrsto podatkov o pregonu Jugoslovancev iz sosednje Avstrije in o vzrokih njihove odstranitve iz te države (in obratno), bili pa so največkrat povezani z neurejeno domovinsko pravico, kazenskimi sankcijami nedovoljenim prehodom meje (»necarinski prehod«) in podobno. Predvsem pa v dokumentaciji manjkajo podatki o prebegih avstrijskih Nemcev iz Štajerske, predvsem pa iz Koroške leta 1934, zlasti po neuspelem nacističnem puču tega leta.

Če skušamo očrtati motive, ki so utemeljevali pregone uvodoma nakazane kategorije tujih državljanov, bomo izluščili ob kazenskih deliktih ter »nezaželenosti« tudi neposredne politične vzroke, tako še sredi dvajsetih let komunistično usmerjenost, v letih pred drugo svetovno vojno pa tudi nacizem in vohunstvo. Po narodnosti je bilo med pregnanci največ primorskih Slovencev, italijanskih državljanov, njim pa so sledili Nemci z različnim, največkrat avstrijskim državljanstvom. Poskuse po odstranitvi posameznikov zaradi suma komunistične dejavnosti imamo še iz leta 1924. Posebno zanimiv pa je dopis predsedstva de-

želne vlade za Slovenijo z dne 17. aprila 1921 celjskemu okrajnemu glavarju o vrsti »vsemenskih agitatorjev«, ki so po letu 1918 zapustili Jugoslavijo. Dopis — priložen mu je seznam 87 oseb — opozarja na nujnost pregona teh oseb, kolikor bodo prišle na ozemlje Jugoslavije. Za petnajst oseb, »ki stalno prehajajo mejo...«, je dopis opozarjal, da so po vsej priliki... v zvezi z (nemško op.) propagando«. Po poklicni sestavi je bilo med tistimi 87 osebami največ uradnikov pa tudi posamezni trgovci, predvsem pa učitelji. Njihova prejšnja bivališča so bila v glavnem na širšem območju Ptuja, Slovenskih Konjic, Slovenj Gradca, Ljutomera in Brežic. Med osumljenci velikonemške propagande, ki so prihajali na jugoslovansko ozemlje, naj bi bilo več železničarskih ulužbencev iz Špilj. Dne 10. maja 1926 je poročal ljubljanski sreski načelnik o pregonu avstrijskega državljanca Franza Gattingerja, pletilnega mojstra tekstilne tovarne v Zgornji Hrušici (o. Dobrunje) zaradi »nemoralnega življenja in sovražnega obnašanja proti naši državi«.

Vse kaže, da je pričela upravna oblast voditi nadrobnejše preglede oblastnih pregonov šele nekako do srede leta 1933. Po zbirnih podatkih za čas od junija do decembra tega leta naj bi bilo pregnanih 19 oseb, med njimi 10 primorskih Slovencev (eden teh je bil osumljen vohunstva), po trije ruski in češkoslovaški državljani in po en avstrijski in rajhovski Nemec. Po (očitno nepopolnih) podatkih je bilo leta 1934 izgnanih z območja dravske banovine vsaj 42 oseb, med njimi 9 Primorcev, pregnanih v glavnem zaradi kaznivih dejanj. Izgnancev nemške narodnosti ter avstrijskega, rajhovskega ali češkoslovaškega državljanstva je bilo po zajetih podatkih 21, ena avstrijska državljanka pa je bila slovenske narodnosti. V tem letu se pojavi med vzroki pregona posameznih nejugoslovanskih Nemcev tudi že nacizem. Tako imamo za mesec april podatke o pregonu 12 Nemcev, od tega pet zaradi nacistične dejavnosti. Tako so morali tega meseca zapustiti Jugoslavijo Adolf Pieschkitl, češkoslovaški državljan, in Friederich Fenz (lažno ime Hans Roeder), »ker sta izrabljala gostoljubnost in delovala zoper interese naše države«, Elisabeta Ebner, Korošica, rojena v zgornjekoroškem Treibach-Althofnu, ker je bila »kurirka narodne socialne stranke (NSDAP op.) v Avstriji in bila v zvezi z emisarjem Fenz Friedrichom in Pietschkitl Adolfom«, Rosa Hafner, doma iz Celovca, »ker je držala zvezo med narodno socialno stranko v Nemčiji in Avstriji«, ter Dietz Hengerer, rojen 1904

* Izdelano v okviru odbora za kolonizacijo jugoslovanskih pokrajin pri SAZU.

na Jesenicah, drugače rajhovski državljani, zaradi »hitlerjevske propagande«.

V nasprotju s pričakovanji imamo v pregledanem gradivu podatke o posameznih nacistih, ki so pobegnili v Jugoslavijo, šele iz leta 1935. Tako je 10. oktobra 1935 poročal železniški obmejni komisariat Šentilj, da je prebegnil v Jugoslavijo Josip Brunner; vzrok prebegu pa je bilo dejstvo, da so Brunnerja avstrijski orožniki zalotili pri trosenju nacističnih letakov v Lipnici. Podobno je prebegnil v noči med 15. in 16. majem Josef Winterstein s stalnim bivališčem v koroški Mariji na Zilji. Po oceni sreskega načelstva Slovenske Konjice je bil Winterstein »zagrižen ideolog in zagovornik hitlerizma«. Osmega avgusta sta prebegnila tudi dva grška mladinka, pristaša nacizma. Še iz leta 1930 pa je ohranjena zanimiva dokumentacija o Ivanu Markoviču, pregnanem iz Gradca v njegovo domovinsko občino Stanetinci v Slovenskih goricah. Dokumentacija kaže, da je Markovič že v dvajsetih letih aktivno nastopal v okviru nemškonalnih graških organizacijah; posledica teh nastopov je bil leta 1929 zapor in po izpustitvi izgon v Jugoslavijo. Vse kaže, da je bilo leta 1935 manj pregonov prek meje (podatki kažejo na 21 oseb, povečini primorskih Slovencev).

Zbirni podatki za leto 1936 opozarjajo na 29 pregnancev, od tega na 10 Primorcev, 8 Nemcev (od tega 7 avstrijskih in 1 češkoslovaški državljani), pregnan pa je bil tudi en koroški Slovenec, avstrijski državljani. Posebej naveden politični vzrok najdemo le za Maksa Valenčiča, po rodu iz Solkana, ki ga je pregnala ljubljanska policijska uprava s formulacijo, da je Valenčič »nevaren obstoječemu državnemu redu«, Štefan Rijavec, doma iz Št. Viške gore (okraj Gorica) pa je moral zapustiti Jugoslavijo zaradi »komunistične propagande«.

Med vsaj 51 pregnanci leta 1937 je bilo 30 primorskih Slovencev ter 15 Nemcev (od tega 10 Avstrijcev in 5 rajhovcev). Dalje je bila pregnana Slovenka, avstrijska državljanka, doma v občini Mala Nedelja; vzrok za izgon je bilo njeno nestalno bivališče, pomanjkanje poklica ter dejstvo, da je bila »nadležna tujka« (takih formulacij pri utemeljitvah izgonov je v dokumentaciji cela vrsta). Še bolj kot leta 1936 pa moremo prihodnje leto slediti skrbi o pregonu komunistično usmerjenih tujih državljanov. Februarja 1937 je bil tako izgnan primorski Slovenec, živeč na Vrholah (občina Slovenske Konjice) zaradi suma, da se ukvarja s komunistično propagando. Novembra meseca sta mu sledila Danilo Jejčič, rojen v Šmarjah pri Gorici, ter Demus Sedmak, rojen v Sv. Križu pri Trstu. Za prvega najdemo v pregledani dokumentaciji zabeležko, da je bil pregnan kot »agilen

komunist, in ker se je bati, da bi nadaljeval s propagiranjem komunizma«, zato je tudi »nadležen tujec«. Drugi pa je bil izgnan po petletni robiji zaradi komunistične dejavnosti in suma, da bo z njo nadaljeval. Iz političnih vzrokov sta bila pregnana še dva Primorca, osumljena vohunstva (eden njiju je bil Andrej Regent z lažnim imenom Andrej Markic, rojen leta 1901 v Barkovljah). Med tujimi državljani nemške narodnosti sta bila zaradi nacistične dejavnosti (»hitlerjevske propagande«) februarja izgnana rajhavska državljana Štefaniya in Fritz Lehmann, zanimivo pa je, da je bila Štefaniya rojena v Bovcu (živela sta menda na Jesenicah).

Še pred anšlusom, vključitvijo Avstrije v nacistični rajh zasledimo januarja 1938 opozorilo, da je bil pregnan v Avstrijo avstrijski državljani kot sankcija za avstrijsko ukinitve obmejnega prometa med Avstrijo in Jugoslavijo. Podobnih izgonov z območja ljutomerskega okraja je bilo v tem času še več. Iz zbirnih pregledov za to leto dobimo število 57 izgnancev, od tega 15 Slovencev ter 39 Nemcev, avstrijskih in rajhovskih državljanov (en Nemec je imel madžarsko državljanstvo). Med njimi je bil junija meseca izgnan zaradi komunizma Franz Jump, rojen v Gradcu. Z isto motivacijo sta mu septembra meseca sledila Marija in Nazarij Vatovec, rojena v Cezarjih pri Kopru. Več avstrijskih (v tem času rajhovskih državljanov) je bilo tega leta izgnanih zaradi »nemoralnega življenja«, med vzroki pregona pa zasledimo seveda tudi nacizem. Tako je morala na podlagi odločbe ptujskega sreskega načelstva dne 13. marca zapustiti Jugoslavijo Ivana Valentin, živeča v Ptuj, a pristojna v Waldendorfu pri Gradcu. Vzrok izгона je bilo dejstvo, da je na dan anšlusa na »Ptuj nosila na prsih Hitlerjev znak in s tem izzivala«. Podoben ukrep je zadel še Franca (pač Franza) Haberla iz Štor, pristojnega v zgornještajerski Hartberg, in Emo Anton, pristojno v kraj Baden blizu Dunaja »radi nelojalnega obnašanja« (Ema Anton pa še »izzivanja«). Dokumentacija dalje opozarja, da so po anšlusu nacisti pregnali precejšnje število Slovencev s tukajšnjo domovinsko pravico.

Med skoraj 50 pregnanci (poleg tistih, ki so se takoj po prestopu meje vrnili v tujo državo i.p.) je leta 1939 odpadlo 11 izgnancev na Slovence iz Primorja, vsaj 29 pa jih je bilo Nemcev (od tega po izvoru 24 Avstrijcev, 1 rajhovec in 4 sudetski Nemci). Motivi za njihov izgon so bili podobni kot v preteklih letih, iz razumljivih vzrokov pa znova zasledimo pri delu nemških izgnancev kot vzrok izгона njihovo nacistično dejavnost. Tako je bila npr. 3. aprila izdana odločba za izgon Josefa Zagla. Vzrok: »hitlerjevska propaganda«. Iz istega vzroka je sresko načelstvo

v Laškem pregnalo Adolfa Lutschouniga, češkoslovaškega državljana, rojenega leta 1898 v Trbovljah, iz podobnih vzrokov pa sta morala zapustiti Jugoslavijo še Josefa Mury in Johan Simmerl, rojena v Apačah. Iz dokumentacije, vložene v gradivo oddelka II banske uprave naj povzamemo zanimivo izjavo Franca Zdeneka o stališčih graških Nemcev do Jugoslavije in Slovenije. Zdenek (po rodu Zagrebčan) je bil do izгона avgusta 1938 slušatelj medicine na graški univerzi. Po vrnitvi v domovino je sporočil jugoslovanskim obmejnim oblastem, da mu je nemški spremljevalec do meje, sicer policist, med potjo dejal, da ima Nemčija v »programu«, da v najkrajšem času zasede Maribor, Ptuj, Celje (vse do) Zidanega mostu »in mogoče še tudi vse drugo, kar je imela poprej Avstro-ogrska monarhija. V splošnem se v Gradcu govori — nadaljuje izjava — da bo prej ali slej Nemčija zasedla te kraje«. In še: »Tudi po gostilnah in raznih lokalih se sliši razne izraze-žalivke proti... Slovencem, da jih psujejo z 'Windische' in da nas sila mrže«. Junija 1940 pa je izjavil Avgust Punčoh, izgnanec iz Nemčije, da so mu na graškem gestapu dejali, »da bodo Nemci... v enem

mesecu prišli v Jugoslavijo in zavzeli Štajersko«.

V celoti naj bi bilo po dostopnih podatkih izgnanih v letu 1940 z območja dravske banovine vsaj 20 tujih državljanov, od tega dva Slovenci iz Primorja ter 17 rajhovskih (pač do leta 1938 avstrijskih) državljanov, nekateri med njimi tudi iz političnih vzrokov. Omenimo jih: 22. marca je bil izgnan iz Ljutomeri Henrik Wurzingar zaradi »Hitlerjeve propagande in ker je naše obveznike nago-varjal za beg v Nemčijo«. Prihodnji mesec mu je sledil Konrad Tremel, rojen leta 1896 v Dravogradu zaradi suma »hitlerizma in propagande za Nemčijo«. Iz »moralnih in političnih« vzrokov je moral dalje zapustiti Jugoslavijo Josef Nowotny, po rodu Dunajčan. »Radi nelojalnega obnašanja« je morala zapustiti našo državo Frančiška Zuck, v celoti pa je bilo do marca 1941 izgnanih še pet tujih državljanov, od teh dva rajhovska ter ena tričlanska židovska družina (vzrok za izgon te družine je bilo dejstvo, da ni imela jugoslovanske vize).*

* Članek sloni na izboru gradiva oddelka II banske uprave za dravsko banovino, tehnični fascikel 13—21, shranjenim v Arhivu Slovenije.

PRAZGODOVINA NOVEGA MESTA

(Arheološka razstava, Dolenjski muzej v Novem mestu 2. 9. do 30. 11. 1971)

Razstavo v veliki dvorani Dolenjske galerije je strokovno pripravil arheolog Tone Knez, kustos Dolenjskega muzeja v Novem mestu, v počastitev VIII. kongresa prazgodovinarjev v Beogradu. Obsega 250 predmetov, ki so rezultat nekajletnih načrtnih izkopavanj v Novem mestu.

Mesto, ki ga danes bolj poznamo po nagli gospodarski ekspanziji, je že dalj časa predmet zanimanja domačih in tujih arheologov. Slučajne najdbe oklepa in izjemne bronaste trinožne obredne posode pred vojno v Kandiji so dale slutiti, da je bilo v prazgodovini tu močno naselje z visoko kulturo.

Le zaščitne posege je leta 1959 pretrgal arheolog Tone Knez, ko je izvedel prvo načrtno izkopavanje v neposredni bližini prazgodovinskega gradišča na Marofu. Zgodnje halštatsko žarno grobišče je dalo nekaj izredno velikih žar, ki so edini ostanek najstarejših prebivalcev naselbine na Marofu.

Med leti 1960 do 1966 je bilo le nekaj manjših izkopavanj. Novo poglavje pa se začne leta 1967 s sistematičnim odkrivanjem prazgodovinske nekropole v Kandiji. V štiriletnem delu je Tone Knez odkopal štiri skoraj nedotaknjene gomile in plano grobišče srednje-latenskih žganih grobov. Ti materialni preostanki Ilirov in Keltoev so težišče razstave. Ker je restavrirana le večina, ne pa vsi predmeti, ni bilo mogoče vedno upoštevati principa grobnih celot. Kljub temu pa dajejo razstavljeni predmeti dokaj jasno sliko tedanjega življenja. Materialna kultura kaže tudi na do-

kajšnjo ekonomsko diferenciranost takratne družbe. Tako imenovani knežji grobovi so najlepši primer družbene neenakosti. Grob ilirske kneginje, zlasti pa grob 3. iz gomile IV. ilirskega kneza sta na razstavi najbolj zgovorna. Slednji je vseboval poleg okrasja in bronastega orožja tudi čelado negovskega tipa, cisto in dve figuralni situli.

Ob situlah, ki so jih v Novem mestu našli šest, oziroma s situlo iz Malenškove gomile sedem, se odpira tudi laiku vprašanje, kje je središče izdelovanja situl. Zanimiva je tudi rekonstruirana tkanina iz istega groba.

Mnogo občudovanja vzbujajo tudi izredno lepe keramične posode, med njimi zlasti črno barvani vazi na nogi in s pokrovom, ki sta bogato ornamentirani. Nič manj izvirna pa nista trojna posoda z veznim podstavkom in keramični kernos s štirimi akcesoriji.

Med keltskim orožjem in posodami, ki zaključujejo razstavo, zavzema centralno mesto kantaros, okrašen z dvema človeškima obrazoma na koničnem vratu in stiliziranimi kačjimi glavami na ročajih.

Razstavljene predmete še dodatno pojasnjujejo skice, načrti, fotografije in maketa.

Vse kovinske najdbe so bile restavrirane v delavnicah centralnega muzeja v Mainzu in v oddelku za konservacijo Narodnega muzeja v Ljubljani. Skoraj vse keramične posode je restavriral preparator Janez Gojkovič iz Ptujja. Likovno je uredil razstavo absolvent arhitekture Jovo Grobovšek. Izdan je bil tudi katalog, ki ga je napisal in uredil avtor razstave Tone Knez, v nemščino pa prevedel Niko Kuret. Katalog in plakat je likovno opremil arh. Branko Simčič.

Stane Granda

Emilijan Cevc, Poznogotska plastika na Slovenskem, Slovenska matica 1970, 342 strani, 203 reprodukcije, résumé v francoščini.

Emilijana Cevca poznamo že več kot dve desetletji kot našega poznavalca srednjeveške umetnosti, predvsem kiparstva. Že v doktorski disertaciji je proučeval ta problem. V letu 1963 je Slovenska matica izdala njegovo Srednjeveško plastiko na Slovenskem (poročilo v Kroniki XII/1, 1964, str. 79). Leta 1967 je Mladinska knjiga izdala Gotsko kiparstvo v okviru zbirke *Ars Sloveniae* (poročilo v Kroniki XVII/1, 1969 str. 61). V obeh knjigah je avtor napovedal nadaljevanje, ki ga imamo zdaj pred seboj.

Že v svojih zadnjih knjigah je pisec ugotovil, da veljajo za slovensko ozemlje posamezne regionalne značilnosti. Tej ugotovitvi primerno je pričujočo knjigo nekoliko predrugačil. Za uvodom stoji poglavje o rojevanju novega slogovnega izraza. Poglavje dozorelega sloga poznega 15. in prve četrtine 16. stol. deli na posamezne slovenske dežele, na Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko. Sledi poglavje o renesančni smeri, o arhitekturni plastiki, končno poglavje ter skrbno zbrani znanstveni aparat knjige: opombe (preko 500), pogosteje citirana literatura, résumé v francoščini, imenik krajev, imenik umetnikov in fotografije za reprodukcije. Časovno zajema knjiga obdobje, ki mu pravimo tudi poznogotski barok, in se mu ob koncu javljajo še znamenja severne renesanse. Razlikovanje med poznogotskimi in renesančnimi primeri ne gre toliko v korak s časom, kolikor z izrazom. Čeprav gre za kratko obdobje, je čas razgiban, od odmevov »temnega časa« (W. Pinder) do reformacije, ki kiparstvu ni bila naklonjena. Doba sama po sebi je za umetnost šibka, a raznolična in zanimiva. Turški vpadi so se dostikrat ponavljali, cesarstvo ni nič kaj trdno stalo in cerkveno življenje je bilo v krizi.

Kljub nujni razbitosti del na posamezne historične dežele, se je avtor posluževal topografske metode. Ne odbira najkvalitetnejših spomenikov, temveč prikaže tudi sopotnike, ki so tudi prispevali svoj obolos v ta poznogotski mozaik kiparstva. Virov o umetninah je sicer nekaj več kot v prejšnjih obdobjih, vendar niso dosti porabnejši.

Precej del tega časa so nam skazila poznejša obdobja, ki se niso več znala živeti v poznogotsko izraznost. Še danes se zdi npr. domačinom gotska *Pieta* v kapelici v Javorjah grda. Baročen okus je ne samo odstranjeval te kipe, ampak jih je večkrat predeloval in s tem zabrisal.

Poleg posameznih kipov imamo opravka v tem času že tudi s figuralnimi kompozicijami.

Kamnita plastika se umakne leseni, zakaj kamen ne prenese takega valovanja, kot les. Lesena plastika se posebno razživi na krilnih oltarjih — retablkih. Vzorce za posamezne kompozicije iščejo kiparji pri svojih kolegih grafikih. Največ se poslužujejo grafičnih predlog Martina Schongauerja in mojstra E. S.

Če strnemo nekatere ugotovitve, nam dado dežele naslednjo sliko. Štajerska plastika je pod vplivom nemških (tudi koroških) in južnočeških delavnic. Prav gotovo so bile v večjih mestih samostojne kiparske delavnice. Direktnih madžarskih vplivov ni.

Na Koroškem so se nam ohranili najlepši primerki poznogotskih retablov. Znanih je več delavnic, tako v Beljaku in Št. Vidu, poznamo tudi kiparje same. Koroški vplivi gredo na Štajersko in Kranjsko ter celo na Primorsko.

Na Kranjskem ne moremo nobene delavniške skupine trdno lokalizirati, čeprav so bile verjetno kiparske delavnice v Ljubljani, Kamniku, Kranju in Škofji Loki. Kvalitetno je kranjska plastika šibkejša od koroške, razširila pa se je celo na Štajersko.

Na Primorskem delajo drugače ob morju, drugače v notranjosti. Kraška trpkost in tektonika je še vedno prisotna. Za renesančno smer bi poudarili predvsem nagrobnike v Celju, Gornjem gradu, Novem mestu in drugod. Poprečje presežejo predvsem gornjegrajski nagrobniki.

Nič manj zanimiva ni arhitekturna plastika. Kranjskemu slikanemu prezbiteriju dajo polno veljavo šele plastični detajli oboka — sklepniki, konzole, itd. —, ki tudi ikonografsko popestrijo ta ambient. Nekaj tovrstnih izdelkov lahko z gotovostjo pripišemo določenim mojstrom (Jurko, mojster HR).

Pozdraviti je treba, da obravnava avtor tudi gradivo zunaj naših državnih meja, na bivšem slovenskem etičnem ozemlju in še čez. Humboldtova štipendija je dr. Cevcu omogočila študij tovrstnih spomenikov zunaj naših meja, predvsem v Münchenu. Prav zaradi tega so primerjave naših umetnin s tujimi vzoriki poglobljene in avtor marsikdaj korigira svoja prejšnja mnenja in kritično polemizira s tujimi strokovnjaki.

Jezik knjige je izbran in ponekod kar poetičen. Žal se je v knjigo prikradla nekaj tiskarskih napak, kar kvari solidnost izdaje Slovenske matice.

France Stukl

Johann Weichard Valvasor, Die Ehre Des Hertzogthums Crain. Laybach — Nürnberg anno MDCLXXXIX. I. Theil. Faksimilirana izdaja. Izdali in založili založbi Mladinska knjiga v Ljubljani in dr. Rudolf Trofenik

v Münchnu 1970. Reproducirala, natisnila in vezala tiskarna Franz Wolf v Heppenheimu. Str. 696. 34 × 22 cm.

Faksimilirana izdaja prvih štirih knjig Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske je izšla kot deveta knjiga zbirke Monumenta literaturum slovenicarum, ki jo ureja Alfonz Gspan s sodelovanjem dr. Marje Boršnik in dr. Branka Berčiča. To Valvasorjevo delo je bralcem Kronike dovolj znano in zato naj opozorimo samo na vsebino knjig, ki sestavljajo prvi zvezek. Prva knjiga razpravlja o imenih narodov, ki so nekadaj prebivali na kranjskem prostoru, druga je kratka topografija Kranjske, nekakšna priprava za celotno delo, v tretji nam Valvasor govori o gorah, rekah, podnebju, rastlinah, živalih in rudah, v četrti knjigi pa se loti opisa naravnih redkosti in čudežev, jam in podzemeljskih vod, ki ga konča z opisom Cerkniškega jezera. Tem knjigam, oziroma zvezku bodo sledili naslednji, ki so delno že natisnjeni ali pa so za tisk pripravljeni. Branko Reisp, naš vse bolj uveljavljajoči se in vse bolj priznani pripravljalet starih tiskov, bo za zadnji zvezek pripravil spremno besedo, opravil pa bo tudi vso redakcijo faksimila, s katero ima polno drobnega, a zelo zamudnega dela, ki ga opravlja z veliko vestnostjo. Prvi zvezek Slave je zelo dobro povzet po originalih, ki ju hranita knjižnica Narodnega muzeja in Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. S tiskom samim, obliko in celo kakovostjo papirja, ki so ga zadovoljivo posneli po papirjih iz Valvasorjeve dobe, moremo biti zadovoljni. Smemo celo reči, da je faksimilirana izdaja Slave nov in lep dosežek v tej zvrsti tiska. Ob njej je seveda Krajčeva izdaja (Novo mesto 1877—1879) popolnoma obledele in izgubila vsako vrednost, saj ni njegov »unveränderte« ponatis tako v tekstovnem in slikovnem in oblikovnem delu nič kaj vestno posnet po originalu, pač pa celo na več mestih po svoje predelan. Sedanja faksimilirano izdajo je mogoče pri znanstvenem delu prav tako dobro uporabljati kot original, ki ga v vsem prav vestno posnema, celo pri napakah.

Jožef Zizenčeli je v verzih za »zhaftito vo-lhenje« ob izidu Slave zapisal tudi: »Vj bukve tudi frezhne lte« in zares so srečne, da jih Slovenci po skoraj treh stoletjih ponovno izdajamo in beremo.

Janez Kos

Franz Anton Steinberg, Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See. Laybach 1758. Reproducira-ni ponatis. Heppenheim in Ljubljana 1970. (12) + 236 + (2) + (32 bakrorezov) + (29)

Cankarjeva založba v Ljubljani je v sode-lovanju s Trubarjevim antikvariatom, s svo-jim specializiranim oddelkom, izdala nov re-

producirani ponatis, delo Franza Antona Steinberga Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See, ki je ob svojem izidu leta 1758 vzbujalo veliko pozornost. Knjigo je v litografski tehniki re-producirala tiskarna Franza Wolfa v Heppen-heimu v Nemčiji, spremno razpravo Branka Korošca Cerkniško jezero v opisih doma-čih in tujih avtorjev pa tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.

Presihajoče Cerkniško jezero, na katerem so mogli v teku leta orati, sejati, žeti, kositi, loviti in ribariti, je že zelo zgodaj privlačevalo pozornost geografov, kozmografov, topo-grafov, zgodovinarjev, potopiscev in celo pes-nikov. O njih nam Korošec piše precej na široko. Tu naj omenimo le dva starejša opi-sovalca Cerkniškega jezera Kranjca Janeza Ludvika Schönleba in Janeza Vajkarda Val-vasorja; za njima pa se je s svojim Izčrpnim poročilom o Cerkniškem jezeru na Notranj-skem uveljavil Steinberg. Kraševac Stein-berg, ki je veljal za pametnega, razsodnega, plemenitega in izredno delavnega moža, je bil uradnik cesarske dvorne blagajne in ru-darske komisije, preiskovalec gozdov, cest, plovnosti rek in morja na Reki, nadzornik kranjskih deželnih cest, upravitelj idrijskega rudnika, izumitelj, zemljemerec, risar in sli-kar svoje petnajstletno opazovanje in razisko-vanje Cerkniškega jezera je objavil v ome-njeni publikaciji, ki so jo natisnili v Ljubljani, izdali v Gradcu in natisnili v francoskem povzetku v Bruslju. Svoje delo je Steinberg okvirno zgradil po Valvasorjevem zgledu, vendar izčrpejše in bolj sistematsko, ni pa se mogel izogniti vrsti nedoslednosti, niti se ni mogel dokopati do pravih razlag in vzrokov za presihanje in polnjenje jezera, čeprav se je trudil z vrsto mehanskih fizikalnih posku-sov priti njim do dna. Steinbergovo delo ne pomeni bistvenega koraka za pojasnitev je-zerskega fenomena. Današnjega bralca, zlasti pa raziskovalca bodo bolj kot njegove raz-lage zanimali njegovi opisi jezera in okolice, dotokov in bruhalnikov, odtekanja vode in odtočnih jam, močvirij, izvirov, zanimala ga bodo nepopačena slovenska imena in še prav posebno bo s pridom prebral poglavja o lovu in ribolovu ter o pripravah zanj. Ta poglav-ja so zelo pomembni viri za zgodovino te go-spodarske panoge na Slovenskem. Med našte-te opise, ki kažejo nemajhno mero daru za opazovanje življenja in ljubezni do narave, je na mnogih mestih vnesel lastna doživetja na jezeru in opise svojega delovanja ter se v njih prav po baročno neskomromno pohvalil. V knjigi je tudi 32 bakrorezov, ki prikazujejo avtorja in jame, ponazarjajo jezerske pojave, vmes je zemljevid, zlasti dobro pa so izdelane podobe o lovu in ribolovu.

Koroščeva razprava, ki prikazuje razvoj opisovanj Cerknškega jezera, je razdeljena na tri dele: prvi govori o opisih Cerknškega jezera pred Steinbergom, drugi je posvečen Steinbergu in njegovemu delu, tretji pa našteva opisovalce od Steinberga do Kunaverja, ki je napisal zadnje delo o jezeru. Nato sledi seznam virov in literature o Cerknškem jezeru in kraških pojavih ter o Steinbergu in njegovih spisih, ki bi ga mogel avtor s pridom vključiti med opombe. Menimo, da bi v to izdajo sodila predvsem študija o Steinbergu in njegovem Izčrpnem poročilu, ki naj bi ji dal prikaz prejšnjih in kasnejših opisovalcev Cerknškega jezera le okvir, po katerem bi mogli bolje presoditi Steinbergovo Izčrпно poročilo. Korošec ni izkoristil priložnosti za izčrnejši in temeljitejši prikaz Steinberga. V njegovem spisu večkrat motijo razne površne rabe pojmov, tako na primer pravi, da je deželna vlada leta 1717 poslala Steinberga v idrijski živosrebrni rudnik, ko prav gotovo ve, da na Kranjskem takrat ni bilo deželne vlade, stanovi pa se v zadeve idrijskega rudnika niso mogli vmešavati, ker je bil v cesarski posesti; napačno je transkribiran celo sam naslov Steinbergovega dela in podobno.

Janez Kos

Branko Marušič, *Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem*; Fran Vatovec, *Časnikarski fenomen: goriška »Soča«*, Trst, Založništvo tržaškega tiska 1971. 78 + (I) str. 80.

Razveseljivo je, da je ob 100-letnici »Soče« (1871—1915), najpomembnejšega lista goriških Slovencev v preteklosti, izšla brošura, ki jo sestavljata razpravi dveh dobrih poznavalcev časnikarstva in političnih razmer na Goriškem, Branka Marušiča in Frana Vatovca.

Avtorja sta se sicer že v nekaterih prejšnjih razpravah in člankih ukvarjala s problemi okrog »Soče« in političnim življenjem na Goriškem v 19. stoletju, vendar pa oba najnovejša prispevka pomenita novo analizo »Soče« in z njo povezanih dogodkov, o čemer doslej ni bilo ravno veliko pisano, eden izmed vzrokov je gotovo tudi ta, da je kompletno zbirko »Soče« bilo mogoče dobiti le v dunajski Nacionalni biblioteki.

B. Marušič je v svoji razpravi predstavil začetke slovenskega časnikarstva na Goriškem od 1850 dalje, tj. od prvih poskusov goriške kmetijske družbe za izdajanje društvenega glasila v slovenščini preko dvojezičnega »Goriškega oglednika« (1862) do »Umnega gospodarja«, prvega slovenskega goriškega časnika, ki ga je v začetku izdajala kmetijska družba: izhajal je od 1863 do 1866 ter postal poleg strokovnega glasila tudi novičar. Temu je 1867 sledila »Domovina« (do 1869), tednik, ki je bil na konservativnih pozicijah, vendar

je, kot poudarja Marušič, oral ledino slovenskega političnega časnikarstva na Goriškem ter prispeval svoj delež k oblikovanju slovenske politične miselnosti na Goriškem. Nato se avtor zadrži ob »Soči«, prvem slovenskem političnem društvu za obrambo narodnostnih pravic na Goriškem, ki 1871 prične izdajati svoje glasilo prav tako imenovano »Soča«. Marušič naglaša, da je kljub številnim protestom list skozi 44 let ohranil značilni narodno obrambni naprednjaški duh. Avtor govori tudi o Sočinem tekmeču, konservativnem listu »Glasu«, s katerim se Soča združi v dobi sloge in o poskusih za skupni list primorskih Slovencev (poskusi združitve s tržaško »Edinostjo«).

Medtem ko je v Marušičevem prispevku poudarek na prvih desetih letih izhajanja »Soče«, se Vatovec dotika zlasti nekaterih značilnih časnikarskih prvin, poudarek pa je na letih po 1899, ko je 12-članski konzorcij liberalnih goriških domoljubov skušal usmeriti »Sočo« v mirnejšo in strpnjejšo publicistiko, ki bi jo pa kmalu pokopala, da ni bilo A. Gaberščka, enega najspodobnejših Sočinih urednikov.

Obdobja od 1871 do 1899 (čas Lavričevega in Dolenčevega liberalnega vodstva, A. Gregorčičeve slogaške faze, A. Gaberščkove Nove Soče, Mahničevega katoliškega obdobja) se je Vatovec dotaknil bolj mimogrede, saj je marsikaj od tega bilo obravnavano že prej, zadržal pa se je ob Sočinem odnosu do delavskega gibanja in socialne demokracije, do krščanskega socializma in kolonata. Zanimiva je ugotovitev, da kljub nasprotju med Gaberščkom in Tumo ter ostri polemiki prevladujejo v nekaterih člankih napredna stremeljenja in težnje približati se socialni demokraciji. Avtor se dotika tudi nekaterih polemik v »Soči«, saj je ta list pogosto kritično segal na razna področja, obsojal vladno birokracijo, dualizem, potvorbe pri ljudskih štetjih in volitvah, italijansko nacionalno nestrpnost, odklanjal zlorabo vere v politične namene, kritiziral znane domače osebnosti (Mahniča, Missio, Sedeja, Šušteršiča itd.).

Omenjena prispevka sta zanimiva predvsem seveda za strokovnjake, vendar pa razumljiva tudi drugim bralcem ter opremljena s kritičnimi pripombami. Avtorja se strinjata, da je bila »Soča« kljub nekoliko vijugasti razvojni poti, za ohranitev slovenstva na Goriškem kot protiutež italijanizaciji in germanizaciji, velikega pomena in ne samo to, pridobila si je tudi splošno slovensko veljavo.

Olga Janša

Josef Maderner, *Gegenwartsgeschichte Kärntens, Klagenfurt* (1966), 230 str.

Osnovna naloga, ki jo je bil zastavil pisec knjige, je bil prerez koroškega gospodar-

skega, socialnega, kulturnega ter političnega dogajanja v času po drugi svetovni vojni. Njegova delovna naloga sicer ni sledila enovitemu prikazu očrtanih vprašanj, ampak se je končno ustavila pri mozaični podobi mestoma bolj ali manj izčrpnih orisov posameznih vprašanj, od katerih se bomo dotaknili predvsem tistih, ki se neposredno dotikajo slovenske skupnosti v sosednji deželi; v celoti pa je knjiga zadovoljiv priročnik za vse, ki se ukvarjajo z zdajšnjim razvojem Koroške.

Že bežni pogled v knjigo pokaže, da bi bilo mogoče slovensko vprašanje na Koroškem globlje in nadrobneje orisati ter s tem prispevati k objektivnejši sliki problematike slovenske skupnosti. Ne glede na to pa zasledimo vrsto zanimivih sodb pa tudi mestoma nekaterih netočnosti, katerih vzrok je morda nedovoljno poznavanje posameznih vprašanj ali pa netočna interpretacija nekaterih virov. Naj iz knjige povzamemo nekatere zanimive sodbe ali opažanja. Npr.: na Koroškem kot obmejnem območju (Grenznähe) je nacistični režim lažje kompenziral socialno nezadovoljstvo z nacionalnim akcijskim programom, ki je ustrežal nemško-svobodnjaški tradiciji dežele; v vprašanjih germanizacije kaže avtor na dejstvo, da ponemčevanje slovenskega življa deželo danes (v tekstu »začasno«) bolj bremeni, kot bogati; v odnosu do slovenske narodne skupnosti na Koroškem Maderner zagovarja enako kot državna in deželna politika subjektivni pristop in priznavanje k narodnosti; dalje vse kaže, da Maderner pristopa do slovenskega vprašanja predvsem iz kulturnega izhodišča, po katerem ne pomeni dvojezičnost južnega pasu Koroške obremenitev dežele, ampak nalogo in obogatitev; o razvoju slovenske narodne zavesti beremo, da ostaja ta naravno za Koroško in Avstrijo toliko dolgo nenevarna, dokler kulturna zavest Slovencev ne dobi iredentističnih potez; za današnji položaj Slovencev pa je vsekakor zanimivo opozorilo, da »narodnostni prepir stare monarhije še vedno zveni v slovenskem vprašanju ter preprečuje političnim strankam in s tem koalicijski vladi dežele jasen koncept« do slovenskega vprašanja.

Ko razpravlja o stališčih osrednjih slovenskih organizacij na Koroškem do življenjskih vprašanj manjšine, Maderner dodaja obema osrednjima organizacijama, Narodnemu svetu koroških Slovencev in Zvezi slovenskih organizacij, tudi »Bund der Windischen Kärntens« (»zvezo koroških vindišarjev«). Povzema tudi stališča vodje »Bunda«, dr. Valentina Einspielerja, do slovenske manjšine. Po teh stališčih je germanizacija (ponemčevanje) slovenskega življa naraven proces, ki naj se umetno ne zavira. O nalogah »Bunda« pa Maderner piše, da ta ne vidi bojazni pred ponemčenjem, temveč strah pred »prisilno« slovenizacijo,

trditve, ki izhaja iz celotne dejavnosti nemško-nacionalnih koroških krogov ne le v času po drugi svetovni vojni, ampak tudi v desetletju po znanem plebiscitu leta 1920. Dodajmo še več kot znano dejstvo, da so koroški nemško-nacionalni krogi v okviru osrednje protislovenske organizacije na Koroškem, Kärntner Heimatdiensta (koroške domovinske službe), ustanovili »Bund der Windischen« v začetku leta 1957, le malo za tem, ko je prenehala kontrola štirih velesil, ZSSR, Združenih držav Amerike, Velike Britanije in Francije nad avstrijskim izpolnjevanjem določil državne pogodbe, podpisane leta 1955. Znano je tudi, da eno izmed določil te pogodbe prepoveduje delovanje protimanjšinskih organizacij na Koroškem. Dalje je znano, da so v prihodnjih letih najraznovrstnejše koroške nemškonacionalne organizacije nastopale v imenu »Bunda« proti izpolnjevanju določil, sprejetih z državno pogodbo. Avstrijska strokovna literatura je ob tem prinesla mnenje, da »Bund« nima več kot šest aktivnih članov. Razen ob dr. Einspielerju je Modernerju spregovoril tudi skrajno dejavni protislovenski delavec Herberit Jordan. V imenu Koroškega šolskega društva (Kärntner Schulverein — Südmark) mu je podal svojo verzijo slovenskega vprašanja. Ob splošno znanih trditvah nemškonacionalnih krogov o koroškem slovenstvu naj opozorimo na trditve, po kateri se Slovanci ne sme gledati z očmi zahodnega Evropejca, ker da so za mnogo stopenj manj materialistični in pripravljeni k večjim žrtvam. Jordan se je dotaknil tudi določila člena 7 državne pogodbe o dvojezičnih napisih na južnem Koroškem. Po njegovem bi se s takimi napisi ne smela prenapenjati potrpežljivost Korošcev in bi taki napisi ne prestali niti ene same noči (ali z drugimi besedami: nemški nacionalci bi jih uničili ali pa odstranili). Kot pa kaže dogajanje zadnjih nekaj mesecev po petdesetletnici plebiscita, je očitno to vlogo danes prevzela deželna oblast. Dotaknimo se še ene Schulvereinov trditve, ki se dotika znanega pregona kakih 300 slovenskih družin leta 1942 iz Koroške. Po tej trditvi je pomenila izselitev slovenskih družin med drugo svetovno vojno pravzaprav srečo za izseljence: tako njihovi družinski člani niso bili vpoklicani v vojsko, lahko so delali pod normalnimi pogoji, z rojstvom otrok v pregnanstvu pa so Slovenci celo presegli število pregnanih leta 1942, sicer pa so pregnanci prejeli bogato odškodnino za čas pregnanstva. Zanimiv je dalje podatek o tako imenovanih »odvlečenih« Korošcih po drugi svetovni vojni, vprašanje, ki se vedno znova pojavlja v koroškem meščanskem tisku. Medtem ko bi znašalo po tem tisku število »odvlečenih« do 500 oseb (včasih 300), povzema Maderner podatke varnostnih

oblasti, po katerih naj bi znašalo to število 96 oseb, poleg tega pa se ni vrnilo po drugi svetovni vojni iz Kranjske 32 civilnih uradnikov.

Med vprašanji, ki se v knjigi dotikajo problematike koroških Slovencev, gotovo ni zadosti domišljeno tisto o znani predaji oblasti F. Rainer — Hans Piesch v noči med 7. in 8. majem 1945 ter predzgodovina tega dogodka. Tako lahko med nadrobnostmi opozorimo na netočnost, po kateri je predstavnik slovenske partizanske vojske v predhodnih dneh obljubil, da partizani ne bodo nastopali proti Celovcu. Iz drugih virov se namreč kaže slika, da je bila to želja avstrijske strani, ki pa se ni uresničila.

Še posebej so za proučevalca zdajšnjega političnega razvoja dežele razdelki o političnem razvoju; v teh razdelkih ne dobimo le podatkov o strukturi posameznih političnih strank, ampak tudi osebne podatke za vrsto političnih predstavnikov dežele (npr. za deželnega glavarja Hansa Simo izvedemo, da izhaja iz kanalske »jezikovno mešane«, se pravi, etnično slovenske družine). Med politiki je Madernerju še zlasti spregovoril dr. Hubert Knaus, eden izmed predstavnikov Slovencem najbolj nasprotni svobodnjaške stranke in večletni predsednik manjšinskega odbora deželnega zbora (!). Ko Maderner ocenjuje današnji politični razvoj dežele, se posebej dotika nekdanjega nacizma, o katerem pravi, da sta proticerkvena tradicija in dvojezičnost napravili Koroško za enega Hitlerju »najbolj prijaznih gauov velikonemške države«. Zato je tudi bilo za vsako demokratično politično stranko leta 1945 in po njem življensko vprašanje, imeti spravljivo stališče do nekdanjih nacistov. Izjema je bila le komunistična stranka Avstrije, medtem ko so »nekdanji« (nacisti) v obeh vodilnih političnih strankah, socialistični in ljudski, kot zastopniki pomembnega bloka volilcev in skupine članstva (ne da bi uporabljali te argumente) osvajali vodilne položaje. Dosegli so tudi, da so morali Hitlerjevi nasprotniki v lastnih demokratičnih strankah zelo oprezno lavirati, da bi si teh novih članov in sodelavcev ne »pognali proti sebi ali pa jih odbili«. Maderner opozarja, da je še dolgo po letu 1945 pomenilo osebno hrabrost na Koroškem, izjaviti se za Hitlerjevega nasprotnika. Gotovo zanimiva opozorila, ki z novega zornega kota kažejo na vprašanje slovenske skupnosti na Koroškem, pa tudi na tiste sile, ki so in še vplivajo na položaj koroškega slovenstva in na odnos večinskega naroda do slovenske manjšine.

Tone Zorn

Koroška in koroški Slovenci, zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov. Uredili: dr. Vladimir Klemenčič (geografsko-

socialni del), dr. Janko Pleterški in dr. Tone Zorn (zgodovinski del), dr. Janko Kos (jezikovno leposlovni del). Založba Obzorja, Maribor 1971, 396 str.

»Končno vendarle!« lahko rečemo skupaj z vsemi, ki so pogrešali knjigo te vrste, z vsemi, ki so prispevali svoje tekste (in teh je kar 35!), prav tako pa tudi z uredniki, ki jih je neprestano odlašanje izdaje zbornika prav gotovo preganjalo tudi v sanjah. Zbornik smo v prvi polovici maja le dobili v roke.

Glavni urednik Vladimir Klemenčič v uvodu pravi, da je pobuda za knjigo prišla od Odbora koroških partizanov, vsebina zbornika pa je namenjena predvsem slovenski mladini s te in z one strani meje. Dejansko bi knjigo lahko označili kot čitanko; z njo je bila odpravljena vrzel, ki smo jo najbolj živo občutili v povojnih letih. Poleg sorazmerno velikega števila znanstvenih razprav in posameznih monografij o zamejski problematiki nismo imeli nobenega splošnega poljudnega pregleda o koroški preteklosti in sedanjosti. Kje vse bi lahko iskali vzroke za takšno stanje, bi bila verjetno prezahtevna naloga za okvir tega poročila.

To, da zbornik v nekem oziru označimo kot »abecednik«, pomeni, da so v njem zbrani glede Koroške vsi podatki, ki naj bi jih slovenski dijaki in sploh vsi osveščeni Slovenci poznali. Znanje in spoznanje, ki ga knjiga prinaša, je še toliko bolj potrebno danes, ko govorimo o tako zaželenem sodelovanju preko meja na eni strani in o podpori boju manjšin na drugi strani. In to ne glede na negodovanje o »vzbujanju nacionalizma in ozemeljskih aspiracij«, ki se bo verjetno spet ponovilo z avstrijske strani. Res je, da je knjiga aktualna in zavestno aktualizirana; res pa je tudi, da ji to samo koristi in da avtorji prav nikjer zaradi propagandnega učinka ne odstopajo od znanstvenih meril. Že sama imena avtorjev so lahko porok za to trditev. Urednikom je uspelo zbrati praktično vse, ki se načrtno ukvarjajo z zamejsko problematiko.

Vsebina knjige je razdeljena na geografsko-socialni del, na zgodovinski in na jezikovno-leposlovni del. Med geografi sta Svetozar Ilešič in Ivan Gams prevzela pokrajinsko okolje in nastanek reliefa, Jakob Medved povzema značilnosti in razvojne smeri koroškega kmetijstva in opozarja na njegov pomen za nadaljnji razvoj slovenske skupnosti na Koroškem. Matjaž Jeršič govori o vplivu odprtosti mej na prostorsko mobilnost prebivalstva Koroške in SR Slovenije, posebej pa naj omenimo razpravo Vladimirja Klemenčiča o spreminjanju gospodarske in socialne strukture na južnem Koroškem in o problemih, ki jih razvoj postavlja pred koroške Slovence. V sklepnih besedah avtor poudarja, da si koroški Slovenci

»lahko zagotove svoj obstoj v nadaljnjem družbenogospodarskem razvoju le, če bodo imeli enakopravne možnosti šolanja svojih otrok v materinščini.«

Zgodovinski del je najobsežnejši. Začenja ga Fran Zwitter s kratkim pregledom koroške zgodovine in problemi, izvirajočimi iz nje, z »opozorilom na nekatere okoliščine, ki jih mora poznati vsak slovenski turist, ki potuje« po slovenskem Koroškem. Opozoriti moramo na to, da je bila večina tekstov objavljena že prej v posameznih revijah in zbornikih. Čeprav je pričujoča knjiga v prvi vrsti »čitan-ka«, bi morda kljub temu kazalo dosledno napisati, od kod so teksti vzeti in objaviti tudi seznam temeljne literature za Koroško. Res pa je, da takih podrobnosti večina bralcev, ki jim bo knjiga Koroško sploh prvič odkrivala, še opazila ne bo.

Vrsto podrobnejših prispevkov začenja Jaro Šašel, ki govori o predslovenski Koroški. O Karantaniji, ustoličevanju koroških vojvod, o kmečkih uporih in o spremembah narodnostne meje na severu bi seveda pisal težko kdo drug kot Bogo Grafenauer. Grafenauer je prevzel še pisanje o reformaciji in njeni dediščini med Korošci ter opravil kritiko teorije in prakse koroških narodnostnih štetij od leta 1846 do 1961. O prelomnih letih 1848 in 1920 govori Janko Pleterski; pri plebiscitu je ponovno osvetlil pozabljeno odločilno vlogo socialne demokracije. Tabori, tokrat seveda koroški, so domena Vasilija Melika, boji na Koroškem leta 1918—1919 pa Lojzeta Udetja, ki podaja tudi kratek pregled razvoja in nazadovanja slovenskega pouka do uvedbe dvojezičnih šol leta 1945. Tonetu Zornu je uspelo v treh kratkih prispevkih orisati vse bistvene poteze in podati pregled važnejših dogodkov razvoja po plebiscitu. Jožko Tischler je pripravil kroniko slovenske gimnazije v Celovcu. Izredno zanimiv je pregled o razvoju slovenskega časnikarstva na Koroškem, ki ga je napisal Fran Vatovec; razumljivo, vendar hkrati nedopustno je dejstvo, da mlajši rodovi vedo najmanj prav o časnikarski ustvarjalnosti novejšega in najnovejšega časa. Na koncu zgodovinskega dela sta še dva umetnostnozgodovinska prispevka: Mirko Jutršek podaja pregled povezanosti koroške umetnosti s slovenskim prostorom, Zorka Weiss govori o slikarju Valentinu Omanu.

Nedvomno so tudi za zgodovinarje zanimivi prispevki o koroškem deležu v slovenski književnosti (Franc Sušnik), o Koroški in začetkih slovenskega pismenstva (France Tomšič), o slovenskih koroških narečjih kot zgodovinski vezi med Slovenci tostran in onstran Karavank (Tine Logar), o koroškem narodopisju (Pavle Zablatnik), slovenski literaturi na Koroškem po letu 1945 (Reginald Vospersnik) in o koroški inačici boja med obema tipoma

književnosti (Boris Paternu). Jezikovno leposlovni del prinaša poleg tega še vrsto krajših študij o posameznih koroških književnikih in nekaj izborov pesmi iz odlomkov literarnih del.

S spomenico koroških Slovencev z dne 11. oktobra 1955 kot še vedno aktualnim političnim programom koroške slovenske skupnosti in s karto, ki prikazuje delež slovenskega prebivalstva na južnem Koroškem po popisu leta 1951 je knjiga zaokrožena.

S slikovnim materialom in z zemljevidi, s formatom in vezavo »Koroška in koroški Slovenci« ne predstavlja kakšne reprezentativne izdaje, pač pa je povsem ustrezna za tiste bralce, ki jim je v prvi vrsti namenjena. Vprašanje je le, če je primerna tudi cena — 60 dinarjev.

Janez Stergar

Srečko Vilhar — Albert Kljun: Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki. Knjižnica NOV in POS, 38, Ljubljana 1970, str. 355.

Naslov »Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki« le delno opredeljuje obseg Vilharjevega in Kljunovega dela, saj se avtorja v knjigi širše dotakneta tudi Primorcev in Istranov, ki so v sestavu italijanske vojske prišli v Grčijo in Albanijo in se po kapitulaciji Italije od tod vključili v NOB. Pisca, ki sta pripravila že več del o prekomorcih, sta se torej tokrat lotila zapletene naloge, prikaza usode tistih Slovencev in Hrvatov, ki so zaradi svoje italijanske državne pripadnosti morali s fašistično vojsko na njena osvajanja in ki so po prihodu v zavezniško ujetništvo postali predmet različnih političnih računov jugoslovanske kraljeve vlade in zaveznikov. Misel in sklep knjige je, da Slovenci in Hrvati v sestavu italijanske vojske že zaradi svoje narodne pripadnosti niso mogli podpirati italijanske politike in so stalno iskali možnosti, da bi izkazali svoje nestrinjanje z njenimi ekspanzionističnimi prizadevanji. Tudi pri nastajanju te publikacije je sodelovalo večje število udeležencev dogodkov, avtorja pa sta se morala zaradi nedostopnosti arhivskih virov in pomanjkanja podatkov v dnevnem in periodičnem tisku v obravnavanem obdobju pogosto nasloniti prav na spominsko gradivo.

Prvi trije deli knjige obravnavajo razmere in usodo Slovencev in Hrvatov v italijanski vojski v posameznih obdobjih in področjih italijanskih osvajanj; tako avtorja najprej nasledujeta vesti o Primorcih in Istranih v etioopski vojni. Posebej naglašata, da italijanski zgodovinarji Slovencev in Hrvatov v italijansko-etioopski vojni ne omenjajo in je več poročil o njihovem aktivnem nestrinjanju z italijansko okupacijo predvsem v jugoslovanskih

listih. Ustavita se še ob posameznikih, ki so v sodelovanju z italijanskimi levičarji prestopili v etiopsko odporniško gibanje (K. Sergo, T. Ukmar, I. Barotini in B. Rolli).

Ob začetku vojne je moralo podobno kot v Afriko več tisoč Primorcev in Istranov tudi na druga bojišča, na katera je aktivno posegla italijanska vojska. V Grčijo so Italijani poslali Slovence in Hrvate organizirane v posebnih delavskih bataljonih, ki so jih uporabljali pri graditvi strateških utrd. Še pred kapitulacijo Italije so se Slovenci in Hrvati povezali z domačim prebivalstvom in grškim osvobodilnim gibanjem ELAS. Po kapitulaciji Italije so italijanske postojanke v Grčiji — pogosto po krvavih bojih — zasedli Nemci. Tedaj so se mnogi Primorci in Istrani aktivno priključili grškemu odporniškemu gibanju. Kljun in Vilhar posebej omenjata nastanek partizanske čete »Primorje«, ki se je vključila v ELAS s pogojem, da bodo grški partizani omogočili njeno vključitev v NOB v Jugoslaviji. Po zavezniški zasedbi Grčije pa je prišla ELAS v konflikt z grški kraljevi vojski naklonjeno politiko, tako da so se pripadniki enote »Primorje« lahko vključili v NOB šele februarja 1945. Podobno kot v Grčiji so se Primorci in Istrani povezali tudi z odporom v Albaniji.

Drugi sklop problematike, ki ga Vilhar in Kljun obravnavata v svojem delu, je usoda Primorcev in Istranov, ki so se kmalu po začetku vojne znašli v zavezniških vojaških taboriščih. Britanski vojski je ob podpori domačih odporniških gibanj uspelo razmeroma hitro likvidirati italijansko posest v Afriki in tedaj je skupno z italijanskimi vojaki prišlo v britansko ujetništvo tudi veliko število Slovencev in Hrvatov (samo v posameznih vojaških enotah v Libiji jih je bilo več sto skupaj). Britanci so jih kasneje razdelili v vojaška taborišča v Vzhodni in Južni Afriki, Indiji in Avstraliji, kar je otežilo njihovo povezovanje. Najugodnejšo zvezo z dogajanjem v domovini so imeli ujetniki v Alžiriji in Tuniziji, ki so prek Sicilije lahko prejeli vesti od doma. V teh taboriščih so tako Slovenci in Hrvati živeli razpeti med zavezniško in kraljevo propagando in željo, da bi se aktivno vključili v NOB. Zahtevali so ločitev od ostalih italijanskih vojakov in odhod v Jugoslavijo. »Ti dve zahtevi,« pišeta Vilhar in Kljun, »sta značilni za vse Primorce in Istrane, ki so padli v kakršnokoli ujetništvo. Izjema so bili le tisti, ki niso bili seznanjeni z razvojem NOB v Jugoslaviji« (182).

Tretja skupina problemov, ki jih obravnava Vilharjeva in Kljunova knjiga, pa so poskusi jugoslovanske kraljeve vlade, da bi organizirala svoje vojaške enote in se skupno z zavezniškimi četami vključila v bojevanje na Balkanu. Od srede leta 1941 so se tako

kraljevi agentje prizadevali v britanskih vojaških taboriščih pridobiti čim več Slovencev in Hrvatov, ki bi vstopili v tim. kraljevi gardni bataljon pod poveljstvom kraljevih oficirjev. V tej zvezi pisca opisujeta spore med različnimi strujami v kraljevih vojaških krogih, predvsem med skrajnimi monarhisti in zmernejšimi »simovičevci«, obenem pa tudi spore v samem gardnem bataljonu med oficirji in vojaki. Tudi tokrat naglašata, da Primorci in Istrani, ki so vstopili v gardni bataljon, niso mislili na kralja, »marveč na osvoboditev Jugoslavije in hkrati Primorske in Istre«. Zato so ob vse pogostejšem prodiranju vesti o NOB v Jugoslaviji pripadniki bataljona postajali vse nemirnejši. Že leta 1942 so se nekateri med njimi priglasili med britanske komandose, da so lahko odšli na fronto, leta 1943 pa je večje število pripadnikov bataljona pristopilo k RAF. Usoda bataljona in odhod številnih Slovencev in Hrvatov, ki so ostali v zavezniških taboriščih, v NOB, je bila zvezana ne le z razvojem v Jugoslaviji, kjer je postajalo očitno Mihajlovićevo sodelovanje z Nemci, pač pa predvsem z zavezniško politiko do narodnoosvobodilnega gibanja. Slovenski in hrvaški ujetniki v zavezniških taboriščih so s svojimi zahtevami po takojšnji repatriaciji prihajali v odkrit konflikt z zvezniki in tako doživljali številna razočaranja.

V zadnjih dveh delih knjige obravnavata avtorja upore Primorcev in Istranov v kraljevi vojski, razpad gardnega bataljona in vključitev internirancev iz številnih zavezniških sredozemskih taborišč v NOB. Sklepna poglavja so namenjena prikazu njihovega vojaškega posega na jugoslovanska tla.

V dodatku sledi še pregled virov in literature in sezname: seznam borcev prvega odreda NOV na Bližnjem Vzhodu (1943/44), seznam borcev, ki so v NOV prišli iz Afrike in se vključili v razne enote, poseben seznam borcev, ki so prišli iz Afrike in so padli in seznam pripadnikov gardnega bataljona, ki je bil spomladi 1942 na fronti v Libiji.

Najnovejša Vilharjeva in Kljunova knjiga tako obravnava časovno in prostorsko razdrobljeno problematiko. Metodološko sta se avtorja držala časovnega zaporedja dogodkov. Zmotil pa me je nekoliko patetičen jezik, ki mestoma daje vtis čustveno obarvanega slikanja in po nepotrebnem zmanjšuje prepričljivost sporočila.

Peter Vodopivec

Tone Ferenc, Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov. 26. zvezek. Ljubljana 1971.

Približno 45.000 Slovencev, ki so jih nemške nacistične oblasti v zadnji vojni izgnale z domov, si je grad Rajhenburg, nemško pre-

selitveno taborišče v danes imenovani Brestanici, živo zapisalo v spomin. Z gradom Rajhenburg so povezani najbolj trpki spomini na mučno pot v izgnanstvo tako pri starejših kot pri nas mlajših, ki so nam iz tistih dni ostali prvi tesnobni vtisi v našem življenju. Grad je bil zato najprimernejše mesto za postavitev spominske muzejske razstave o slovenskih izgnancih med drugo svetovno vojno, ki jo je pred leti uredil dr. Tone Ferenc, pisec tega vodnika in obsežnega ter temeljitega dela o nacističnem preganjanju Slovencev.

V vodniku nas pisec uvodno prav na kratko seznani z zgodovino gradu Rajhenburg, potem pa nas vodi skozi sedem razstavnih sob. Njegov vodnik je nekaj posebnega. Na samo razstavljeno gradivo v posameznih prostorih nas opozori le z nekaj besedami, kar povsem zadoštuje, ker ima razstava sama dovolj legend; vodnikovo bistvo je v kratki in dobro napisani zgodovini slovenskih izgnancev. V njej nam prikaže nemške pretenzije do slovenskega narodnega ozemlja, priprave na okupacijo, zasedbo in razkosanje Slovenije ter okupatorjeve ukrepe za ponemčenje dežele, nacistične načrte in priprave za nasilno izganjanje Slovencev, potek izganjanja in življenje pregnancev. S takim vodnikom je razstava dobila izvrstno dopolnilo, ki ga pozoren obiskovalec brestaniškega gradu nikakor ne bo mogel pogrešati.

Škoda se nam zdi, da pisec v vodniku ni opozoril na najpomembnejšo literaturo, ki obravnava izganjanje Slovencev. Trideset strani obsegajoča knjižica je bogato opremljena s fotografijami in ima vse kvalitete, ki odlikujejo to privlačno zbirko vodnikov. Njemu izdajatelju, Zavodu za spomeniško varstvo SR Slovenije, predlagamo, da naj v prihodnje dodaja posameznim vodnikom tudi kratke povzetke v tujih jezikih, ki bi bili številnim tujim obiskovalcem naše dežele nedvomno zelo dobrodošli.

Janez Kos

Stane Terčak, Frankolovski zločin, Ljubljana (Partizanska knjiga) 1971, 147 str. 80.

Partizanska knjiga v Ljubljani je izdala letoš februarja drobno knjižico z naslovom Frankolovski zločin, ki govori o krutosti nemškega okupatorja še v zadnjem letu NOB na Slovenskem Štajerskem. Stanetu Terčaku je uspelo, da je z dokazi verodostojno opisal enega največjih zločinov, ki jih je nemški okupator zagrešil nad slovenskim prebivalstvom. V svojem okupacijskem sistemu so Nemci, kakor tudi Italijani na slovenskem zasedenem ozemlju uporabili vse mogoče metode in nečloveško nasilje, da bi čimprej potujčili deželo in jo priključili svoji deželi. S tem pa so ves čas okupacije grobo kršili mednarodnopravne predpise. Med take zločine sodi tudi franko-

lovski zločin, ki je bil 12. februarja 1945 v Grabnu na Stranica pri Frankolovem. Tedaj so obesili 98 talcev, ki so jih prignali iz Trbovelj, Maribora in Celja. Ta eksekucija je bila storjena kot povračilo za partizanski napad na nemško vojaško kolono v Tesni pri Frankolovem, kjer je bil smrtno ranjen okrožni vodja velikega Celja in deželni svetnik pg. (član stranke NSDAP) Anton Dorfmeister.

Kot pravi avtor sam, je bilo o zločinu že veliko napisanega, ker pa so opisi sloneli v glavnem na ustnem pričevanju, so se nekatere nejasnosti ponavljale. Terčak se je temeljito lotil celotnega dogodka in z uporabo arhivskega gradiva in ponovnega zaslišanja prič osvetlil dogodek z več plati in rešil zastavljena vprašanja. Tako je opisal, kdaj in kako je bil izvršen napad na Dorfmeistra, ter s pomočjo ustnih in pisanih virov trdno postavil datum napada 2. februar 1945. Dalje je orisal vlogo Dorfmeistra in dejavnost glavnih krivcev frankolovskega zločina Ervina Rösenerja, Kurta Stageja in Georga Kramhöllerja, nato same priprave in potek eksekucije talcev v zadoščenje za Dorfmeisterovo smrt. Hkrati pa je s tem dokazal, da na Stranica obešeni talci niso bili nikoli obsojeni pred nobenim sodiščem in da so bili med talci tudi partizanski ranjenci ki so se zdravili v bolnišnici v Celju. Vendar se ne da točno ugotoviti, ali so jih Nemci odpeljali iz bolnišnice naravnost na morišče, ali pa so jih pred tem odpeljali v zapore Starega piskra. Dalje je avtor zanesljivo ugotovil, da frankolovskega zločina Nemci niso fotografirali. Vprašanje ali sta bili med obešenimi talci tudi dve ženski, se kljub nekaterim trditvam ne da rešiti.

V tekstu je vse polno citatov bodisi iz zaslišanj na sodnih obravnavah proti krivcem, bodisi izjav zaslišanih domačinov in drugih prič v muzeju revolucije v Celju. Na koncu knjige so priobčene po abecednem redu kratke biografije in fotografije talcev ter številni prikaz socialnega porekla le-teh. Šledijo še kratki povzetki vsebine knjige v srbohrvaškem, nemškem, angleškem in ruskem jeziku.

Teža Trčakovega dela je v tem, da se je pri opisu celotnega dogajanja frankolovskega zločina kar najbolj približal resnici in z dokazi ponovno obtožil nečloveško nasilje nemškega okupatorja na slovenskih tleh.

Anka Vidovič-Miklavčič

Od kmečkih uporov do slovenske državnosti. Uredil Ivan Kreft. Izdala založba Obzorja, Maribor 1971. 122 strani.

Ob prelistavanju pričujoče knjižice dobimo prej vtis, da gre za številko kake revije, kot pa za zbornik prispevkov, uravnanih na temo skupnega naslova. Logika notranje ureditve knjige nam ni docela jasna, niti ko knjigo

preberemo. Urednik sicer v Uvodni besedi našteje nekaj pobud za nastanek knjige: prizadetost zaradi neopaženosti 450-letnice velikega kmečkega upora, bližajoča se proslava 400-letnice slovenskohrvaškega kmečkega punta, stoletnica rojstva dr. Frana Ilešiča, želja za popularizacijo nekaterih dogodkov iz naše novejšje zgodovine, za katere urednik meni, da so premalo znani, so pa pospešili naš narodni in socialni napredek. Avtorji posameznih prispevkov pa se lotevajo še številnih drugih tem, tako da se upravičeno postavlja vprašanje o smiselnosti skupne izdaje. Več kot polovico knjige zavzemajo prirejeni ali prevedeni ponatisi; že uvodnik se odreja »ambicije, da bi napisali o slovenski preteklosti kaj povsem novega in izvirnega«.

Ne moremo pa trditi, da prispevki sami zase niso zanimivi. Vladimir Krivic govori v članku »Krepitev slovenske državnosti« o sedanjem preoblikovanju federacije kot o možnosti za dokončno uresničitev socialnih in nacionalnih ciljev slovenstva. Ti cilji so tisti, za katere so se borili naši ljudje »od Gubca do Lacka«. Takšen je namreč naslov drugega dela, ki ga začenjata dva spisa o kmečkih uporih: »Štirje veliki kmečki upori na Slovenskem« dr. Boga Grafenauerja (delno spremenjeni tekst iz Vojnoistorijskega glasnika, 1950) in »Najsvetlejši dnevi slovenske zgodovine: Slovenski kmečki punkti« neznanega avtorja (Ljudska pravica, 1935). Iz nemščine je prevedena razprava dr. Frana Ilešiča »Narodno življenje v Slovenskih gorah v letu 1848-49«, ki vsebuje vrsto zanimivih podrobnosti o revolucionarnem vrenju sredi prejšnjega stoletja.

O Matiji Prelogu in Vekoslavu Špindlerju piše dr. Fran Vatovec ob 100-letnici Prelogove smrti (27. I. 1972) in ob 90-letnici Špindlerjevega rojstva (19. VII. 1971). Janko Jurančič je prispeval krajšo razpravo o Franu Ilešiču, Božidar Borko, Bratko Kreft in Leon Kavčnik pa se velikega novoilirca spominjajo kot izredno blagega in ustvarjalnega človeka.

Tretji del knjige »Odlomki iz Videmske kronike« skuša s primeri iz delovanja poslanca Jakoba Krefta leta 1848, Edvarda Kocbeka, Ivana Nemca, Jožeta Lacka in Ivana Kronovška pa v medvojnem in vojnem obdobju prikazati navezanost ljudi »med Muro in Dravo« na izročila kmečkih uporov in njihovo »dosledno revolucionarno usmeritev«. Med te ljudi zgodovinarji upravičeno štejemo tudi Ivana Krefta, ki je avtor treh spominskih sestavkov v tem delu. Edvard Kocbek in Ivan Nemec sta avtorja drugih dveh spisov, France Ostanek pa je obdelal šolsko kroniko v Vidmu ob Ščavnici.

Morda najznačilnejša skupna poteza vseh prispevkov pričujejoče publikacije je, da so

avtorji po večini doma iz Pomurja in da se s svojimi prispevki tja tudi obračajo. To pa nikakor ne pomeni, da knjige ni treba omeniti in da je zanimiva le za ožji krog bralcev.

Janez Stergar

Janko Jarc, Tone Knez, Jože Mlinarič, NOVO MESTO. Kulturno zgodovinski vodnik. Izdal Dolenjski muzej v Novem mestu 1971. Str. 81 + (5) + (1 mestni tloris), 18,5 × 12,5 cm.

Lansko leto je Dolenjski muzej v Novem mestu izdal ciklostirano publikacijo z naslovom »Vodnik po Novem mestu. Zgodovinski in gospodarski vodnik po mestu in Dolenjskem muzeju«, letos pa je to, malo popravljenno in spremenjeno besedilo izšlo pod ustreznjšim naslovom v tisku.

V knjigi nas Tone Knez seznani s prazgodovinskimi najdišči na Mestnih njivah, Marofu, Bršlinu in Znančevih njivah ter nas opozori na najpomembnejše najdbe. Janko Jarc nam na kratkih 16 straneh oriše zgodovino Novega mesta od njegove ustanovitve leta 1363 do meseca maja leta 1945. Sledita prispevka Jožeta Mlinariča o spomenikih, obeležjih, o pomembnejših stavbah in ustanovah v mestu, le Dolenjski muzej in njegove zbirke je opisal Knez. Knjižico sklepa Mlinaričeva kronika mesta, ki podaja najpomembnejše dogodke iz mestne zgodovine od leta 1363 do leta 1971. Dodan je še tloris Novega mesta, ki dela družbo slikam med besedilom.

Domača literatura kulturnozgodovinskih vodnikov je prav v zadnjem času dosegla prav dobro kakovost in tudi precejšen obseg. Z njo njeni pisci približujejo izsledke zgodovine širšemu krogu bralcev, osvetlijo pa tudi marsikakšno novo stran iz zgodovine posameznih krajev in je tako po tej plati pomemben prispevek k slovenski krajevni zgodovini. Tak je tudi kulturnozgodovinski vodnik po Novem mestu, saj prinaša vrsto podatkov iz zgodovine mesta, zlasti pa o spomenikih in ustanovah, sodimo pa, da ga ne moremo uvrstiti med najkvalitetnejša dela tovrstne literature.

Janez Kos

Varstvo spomenikov XIII-XIV, 1968-1969. Urejuje uredniški odbor. Ljubljana 1970. 283 strani, bogato ilustrirano.

Tradicionalna razdelitev glasila službe varstva kulturnih spomenikov v SR Sloveniji se je še bolj razvejala kot doslej. Člankom slede spomini pokojnih, varstvo kulturnih spomenikov drugod, konservatorska poročila (114 strani), ocene strokovne literature in razno.

Članki so kratki in jedrnaty ter problemsko pomembni in zanimivi. Nekateri načenjajo

temeljna vprašanja spomeniško-varstvene službe.

Dinko Gregorin piše o nerešenih vprašanjih varstva kulturnih spomenikov glede na tovrstno zakonodajo. Peter Petru se ukvarja z izhodišči o varovanju nepremičnih arheoloških spomenikov in regionalnim planom Slovenije. O halštatskih naseljih na Dolenjskem je spregovoril Otto-Herman Frey iz seminarja za prazgodovino v Marburgu. O urbanističnih značilnostih rimske kolonije pri nas piše Iva Mikl Curk. Na tem mestu primerja predvsem Emono in Petovio. Prva se je razvila iz strogo urejenega vojaškega taborišča, v primeru Ptuja pa gre za večjo spontanost urbanistične ureditve. O raziskovalnih in konservatorskih problemih pri odkrivanju freisinškega trga Gutenwerth poroča Vinko Šribar. Kljub temu, da so objekti iz srednjega veka, jih je treba obravnavati z arheološkega stališča in z arheološkimi metodami. Zanimivo je, da so del izkopov mehanizirali s posebno električno lopato. O raziskovanju arheološkega terena na Vrhniki z merjenjem specifične upornosti tal se ukvarja Iva Mikl Curk. To metodo veje uporabiti kot orientacijsko, dopolnilno. Bogato ilustriran je prispevek Natase Stupar-Sumi o delu arhitekta v spomeniškovarstveni službi. Naioe arhitekta konservatorja se pri nas sele kristalizirajo in si take vrste širokovnjaki šele utirajo pot v spomeniški službi. O obnavljanju starin polihromacij na sakralni arhitekturi piše Peter Fister. Pri svojem delu je naletel na težave pri obnovi starin tonov in ometov. Današnji naročnik del se zelo težko preseli nazaj, včasih za več stoletij, in premaga okus današnjega časa, ki ne da dinati starim stilnim arhitekturam.

Marijan Zadnikar nas je razveselil s poročilom o delni rekonstrukciji ptujske minoritske cerkve (prezbiterija). Iz prispevka zvemo tudi za historiat tega nesrečnega spomenika. Dela še niso končana, manjkajo predvsem zgodnjegotski oboki. Tomaž Kvas je odkril baročne freske v župni cerkvi v Ihanu. Nekatere freske (tiste z letnico 1764) kažejo na delo Antona Cebeja. Kakšne podatke lahko najdemo, oziroma uničimo ob restavriranju umetnin, piše Ksenija Rozman, ki se na tem mestu ogreva za kar najnatančnejšo dokumentacijo. Nezadržno propadajo nekatere naše lesene plastike. O tem piše Sergej Vrišer. Naše restavratorske delavnice bi bile v tem

pogledu zasedene ponekod že desetletja vnaprej, če bi pričeli radikalno reševati ta problem. Zanimiv je Sedejev prispevek o slovenskem muzeju ljudskega stavbarstva na prostem. Za to delo je treba temeljitega študija, ne pa improvizacij, ki naj bi bile sicer ekonomsko rentabilne (?), ne bi pa pokazale tovrstne slovenske preteklosti v pravi luči (gostinstvo — rentabilnost). Vprašanje je tudi, če je sploh pametno graditi centralni skansen, ki bi se lahko v naših razmerah spremenil v nekaj »mini mundus«.

Sledi nekrolog dolgoletnemu zavodnemu restavratorju Tonetu Demšarju (I. Komelj).

O konservatorskih vtisih s potovanja po Madžarskem poroča Ivan Sedej. Madžari restavrirajo predvsem arhitekturo (v državni lasti). V stroki so na dokajšnji višini, pa tudi denarnih problemov imajo manj kot pri nas.

Slede konservatorska poročila arheoloških, umetnostnih in urbanističnih, etnografskih ter zgodovinskih in memorialnih spomenikov.

Zadnji del zbornika sestavljajo ocene strokovne literature in pod razno Priporočilo mednarodnih načel za arheološka izkopavanja.

Pozdraviti je treba, da sodeluje v zborniku vedno več avtorjev, tudi iz drugih sorodnih ustanov. Žal ZSV Ljubljana ni poslal konservatorskih poročil in s tem okrnil podobo zbornika.

France Stukl

POPRAVEK

Corrigenda k članku N. Brumen: Knjigarne in papirnice v Pomurju, Kronika 1971, št. 2, str. 105—109.

Na str. 105, prvi stolpec, tretji odstavek: namesto Gondas, pravilno: Gondos

Stran 106, drugi stolpec, namesto prepisav, pravilno: prepisao

Stran 107, prvi stolpec, drugi odstavek: namesto 1911 letnica Orijeve, pravilna rojstna letnica 1919

Na isti strani, drugi stolpec, četrti odstavek, namesto r. 1921 v Gornji Slaveči, pravilno: r. 1912 v Gornjih Slavečih

Na strani 109, opomba 22, namesto prepisav, pravilno: prepisao

Na isti strani op. 23, mora biti spuščeno gl. ponatis pisem! — ker pisem uredništvo ni objavilo.

SOMMAIRE

Bogo Grafenauer, Professeur à la Faculté des Lettres, Ljubljana: Les traits principaux du développement et de la situation de la nation slovène dans l'histoire. II. La place des insurrections des paysans dans l'histoire slovène — CDU 323.325 (497.12) "14/17": 930 — p. 129

Vlado Habjan, Professeur, Ljubljana: La guerre entre les Comtes de Celje et les Habsbourgeois de 1438 à 1443, une guerre pour la suprématie à Ljubljana et en Istrie — CDU 949.712 "1438/1443":323.311 — p. 137

Josip Žontar, Adjoint scientifique en retraite. Kranj: Le rôle et l'importance de la ville de Ptuj dans le commerce international au bas moyen-âge et au début des temps modernes — CDU 382(497.12 Ptuj) "14/15" — p. 149

Vlado Valenčič, Adjoint scientifique aux Archives historiques de Ljubljana: La structure économique et sociale de la population du faubourg Krakovo à Ljubljana — CDU 312.93(497.12 Ljubljana-Krakovo) "17/19" — p. 152

Jasna Fischer, Associée d'études à l'Institut historique du mouvement ouvrier, Ljubljana:

France Železnikar et la Commune parisienne de 1871 — CDU 944.361.1 "1871":92 Železnikar F. — p. 158

Peter Ficko, Professeur, Velenje: L'agglomération de mineurs Velenje jusqu'à la formation de l'ancienne Yougoslavie — CDU 622.332(497.12 Velenje) "1829/1941" — p. 166

Janko Prunk, Associé d'études à l'Institut historique du mouvement ouvrier, Ljubljana: L'évêque Jeglič comme homme politique — CDU 329.3:282(497.12):92 Jeglič A. B. — p. 169

Tone Zorn, Associé d'études à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: Les expulsions des étrangers du Banat de la Drave (Slovénie yougoslave) dans les dernières années avant la Deuxième Guerre mondiale — CDU 341.43(497.12) "1921/1940"

Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés — CDU 061.055 — p. 181

Publications nouvelles — CDU 930(048.1) — p. 182

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

Za praznik

DAN REPUBLIKE

29. november

čestitajo

*gospodarske organizacije in zavodi
vsem delovnim ljudem
in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje
sodelovanje na gospodarskem
in kulturnem področju*

Obenem pa želijo tudi

srečno,

zdravo

in uspešno

ново leto 1972!

MERCATOR na 12. mestu v Jugoslaviji

Mercator, veletrgovina za import in eksport Ljubljana, je napravila v zadnjih letih velik razvoj. Uspešno poslovanje v integracijskem procesu je pripomoglo, da se je firma s 30. mesta med trgovskimi podjetji (v letu 1968/69) povzpela na kraju 1970. leta na 12. mesto med tovrstnimi podjetji v Jugoslaviji.

Medtem ko je znašal skupni promet 366 milijonov dinarjev v letu 1965, se je povzpela v letu 1970 na 1.259.000.000 dinarjev. V letu 1975 pa se bo po predvidevanjih perspektivnega načrta povečal na približno 2 milijardi dinarjev.

Leta 1970 je imel Mercator približno 98.000 kvadratnih metrov prodajnih in skladiščnih površin. Maloprodajna mreža je obsegala konec leta 1970 440 prodajaln, to število pa se je povečalo že v prvi polovici leta 1971 na 461 prodajaln, delno z integracijo trgovskega podjetja Vrhnika z veletrgovino Mercator, delno pa z na novo odprtimi nanovo zgrajenimi objekti, med katere lahko štejemo kot najpomembnejše pridobitve leta 1971: blagovnici v Trzinu in Idriji ter Market Gorenje Mercator v Velenju.

Od skupnega števila prodajaln je danes že 59 samopostrežb ter 9 blagovnic na področju 24 občin.

Leta 1965 je Mercator investiral v osnovna sredstva 765.000 din, leta 1970 pa že 39 milijonov! Nove zmogljivosti gradi kolektiv povečini iz lastnih sredstev, manjši del pa predstavljajo bančni krediti. Po 5-letnem perspektivnem načrtu bo vložil Mercator znatna sredstva v izgradnjo novih skladiščnih zmogljivosti ter v razširitev in modernizacijo industrijske dejavnosti.

Napredovati v enem letu za 18 mest v vrh največjih glede na opravljeni promet je skok, ki je zavidanja vreden. Ta svoj uspeh je dosegel Mercator tudi s svojo dokaj široko dejavnostjo: trgovina na debelo in na drobno, uvoz in izvoz, zastopanje tujih firm, gostinska dejavnost, industrijska dejavnost, proizvodnja mesnih izdelkov in industrijska klavnica, industrijska predelava živil in strojno embalaranje živil, usluge strojnega embalaranja živil; engineering za trgovinske, gostinske in poslovne objekte ter opreme, leasing posli ter na kraju še hladilniške usluge v sodobni hladilnici.

Tudi vse večja razširitev poslovne dejavnosti v specializiranih prodajalnah, samopostrežbah in v blagovnicah je v tem letu 1971 ponovno potrdila propagandni rek »Ne samo vse pri Mercatorju, ampak tudi Mercator povsod.

Največja investicija v nove gradnje pa predstavlja v letu 1971 gradnja veleblagovnice v Beogradu ca. 10.000 m² površine. Le-ta bo odprta predvidoma v maju leta 1972.

ALI BO STARODAVNA »ŠESTICA« DOŽIVELA SVOJO DVESTOLETNICO?

Tako se vprašujemo danes, ko se stopnjuje težnja po ureditvi strogega centra naše slovenske prestolnice.

Že pogled na enonadstropno poslopje pod fasadami ljubljanskega nebotičnika nam daje vedeti, da začetek te stavbe sega v sivo preteklost. Kljub temu, da je bila že nešteto krat popravljena in prenovljena, ne more skriti svojega starinskega izvora. Na Valvasorjevi pregledni sliki mesta Ljubljane iz leta 1670 jo je mogoče spoznati kot predmestno pristavo. Krita je bila s slamo in je stala med takratno Dunajsko in Avguštinsko ulico. O njenih prvotnih lastnikih in njenem namenu ni dosti znanega. Menda je prvotno služila za hlev in so se v njej takratni brzi postiljoni ustavljali in prepregali na svoji dolgi poti proti Dunaju in Trstu.

Hiša je prehajala iz rok v roke raznim kmetovalcem in obrtnikom, dokler je ni končno leta 1776 iz rok pekovskega mojstra prevzel krčmar. Zato velja ta letnica za začetno leto gostilne pri »Šestici«.

Lastništvo hiše pa je še naprej prehajalo iz rok v roke raznim krčmarjem, ko je leta 1821 prišla v last bogatega žitnega trgovca in je takrat postala enonadstropna meščanska hiša, kakršna je še dandanes.

O njenem imenu obstoji več verzij, toda izmed vseh je najbolj verjetna ta, da so bile ulice v takratnem Kapucinskem predmestju leta 1805 na novo oštevilčene in je ravno ta zgradba dobila številko šest. Glede na to, da takrat še ni bilo mnogo gostilen, so ljudje počasi pričeli govoriti: »Grem malo v Šestico« in od takrat se je to poimenovanje tako usidralo, da je danes »Šestica« že postala pojem za gostinsko branžo.

Šele konec 19. stoletja so se takratni lastniki lotili preurejanja prostorov in nabavili nov inventar. S tem so pridobili tudi občinstvo iz meščanskih slojev. Po prvi svetovni vojni so podjetni lastniki napravili namesto lesenih verand zidane in povečane. Zgrajen je bil velik salon kakor tudi moderno kegljišče, ob levi strani pa tri zidane lože, katerih stebri in oboki so arhitektonsko prav prijetno učinkovali.

Ko je ljudska oblast po osvobodilni vojni prevzela tudi starodavno Šestico in jo leta 1952 dala v roke družbi, so bili pod vodstvom arhitekta Osolina preurejeni skoraj vsi prostori.

V tem letu so se tudi v Šestici odprla vrata samoupravnemu sistemu pri vodenju gospodarske organizacije, kar je dalo starodavni Šestici nov pečat in tako stoji na več kot 300 let starih temeljih prijetna ljudska restavracija v centru naše metropole.

Mnogo gostov in ljubiteljev domačnosti že sedaj žaluje za tem, da bo zob časa le močnejši, kot pa težnja po ohranitvi starinskega videza centra, ki učinkuje nekako pomirjujoče in spokojno. Ko se bodo buldožerji zažrlji v kamnite stene Šestice, bo šla z njimi tudi romantika. Mogoče se bo posrečilo v novi gradnji Šestice na karere strogega centra arhitektom vdihniti vsaj malo tistega starinskega obeležja, ki ga domači in tuji gostje tako zelo cenijo in pogrešajo.

O. V.

Ustanovitev združenega podjetja za distribucijo električne energije

Slovenije

Delavci vseh petih podjetij za distribucijo električne energije v Sloveniji so se na referendumu 16. aprila 1971 odločili za spojitev v Združeno podjetje za distribucijo električne energije Slovenije s sedežem v Ljubljani. Dosedanja podjetja

Elektro Celje,
Elektro Gorica,
Elektro Kranj,
Elektro Ljubljana in
Elektro Maribor

so se združila tako, da poslujejo v okviru združenega podjetja kot organizacije združenega podjetja, ki imajo vse samoupravne pravice, določene v temeljnem zakonu o podjetjih in so še naprej pravne osebe. Organizacije združenega podjetja samostojno ugotavljajo in delijo svoj dohodek, samostojno organizirajo svojo delitev dela in imajo tudi vse organe upravljanja ter njihove izvršilne organe in samostojno urejajo medsebojne odnose s svojimi splošnimi akti.

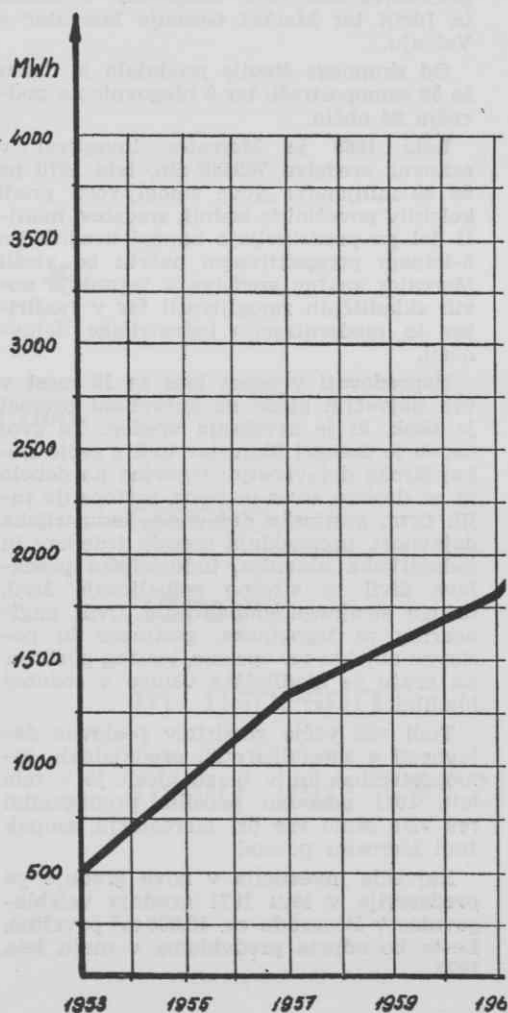
Podjetja za distribucijo električne energije so se odločila za združeno podjetje zato, ker taka oblika omogoča vzajemno reševanje nalog, ki so v skupnem interesu vseh distribucijskih podjetij Slovenije, hkrati pa zagotavlja organizacijam v sestavi združenega podjetja vso samoupravnost in potrebno pravno, tehnično in ekonomsko samostojnost v poslovanju.

V združenem podjetju bi skupno urejali predvsem naslednje:

- programe za razvoj in letne načrte za izgradnjo elektrodistribucijskih objektov in naprav,

- energetske tehnične analize za razvoj distribucijskega omrežja Slovenije,

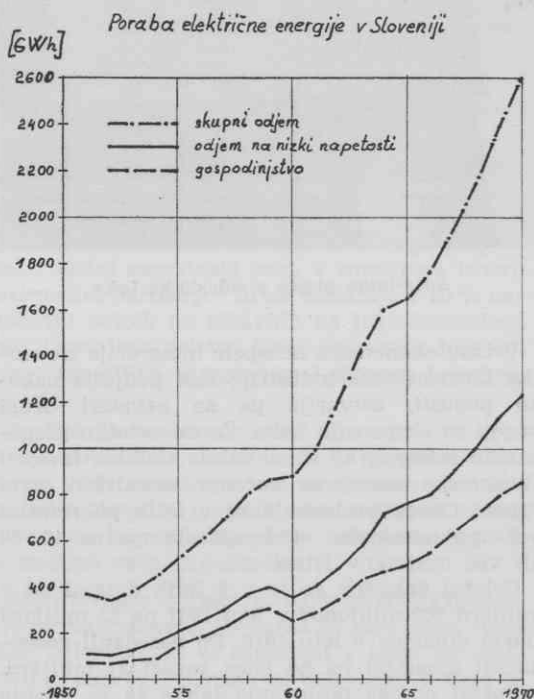
- standardizacijo in tipizacijo elektrodistribucijskih naprav,

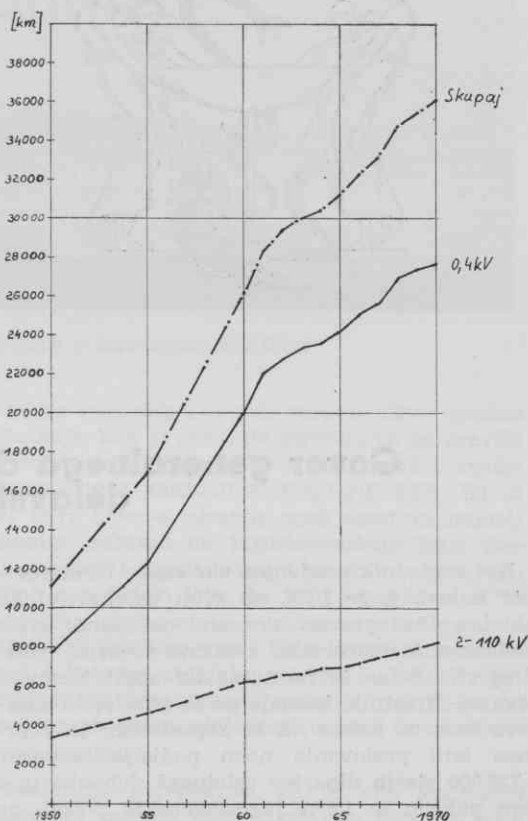
- nakup električne energije,
- formiranje in uporabo skupnih skladov,
- ukrepe za boljšo kvaliteto pri dobavi električne energije,
- avtomatizacijo,
- izenačevanje pogojev gospodarjenja.

Združeno podjetje bo v svojih odnosih do pogodbenih odjemalcev in drugih potrošnikov električne energije skušalo enotno urediti vprašanja o financiranju novih elektrodistribucijskih naprav ter nemoteno dobavo kvalitetne in cenene električne energije. Prav tako bo poglobilo svoje sodelovanje s proizvodno-prenosnimi elektrogospodarskimi podjetji na vseh področjih, ki so skupna.

Z ustanovitvijo združenega podjetja se bo poleg boljših odnosov z odjemalci električne energije izboljšal tudi odnos distribucije do republiških organov in občinskih skupščin. Združeno podjetje, ki zajema celotno distribucijo električne energije v Sloveniji, bo lahko posredovalo vedno

Dolžine distribucijskih omrežij v km

enotno stališče distribucije v tistih vprašanjih, za katere je republika kot celota zainteresirana. Tu gre predvsem za režim in enotno politiko cen električne energije, sistemsko reševanje financiranja razširjene reprodukcije, republiških predpisov v zvezi z distribucijo električne energije in vsa druga vprašanja, kjer so republiški organi zainteresirani, da se elektrogospodarstvo Slovenije razvija kot skladna celota v odnosu z razvojem ostalega gospodarstva.

Z združitvijo vseh petih distribucijskih podjetij v združeno podjetje z dnem 1. julija 1971 je nastalo močno združeno podjetje z okrog 4.000 zaposlenimi, 2.600.000 MWh prodaje električne energije, 550.000 odjemalci itd.

Ljubljana, 8. novembra 1971

ZDRUŽENO PODJETJE

za distribucijo električne energije Slovenije,
skupne službe, Ljubljana

LJUBLJANA, Hajdrihova 2

Srebrni jubilej Leka

Govor generalnega direktorja na slovesni seji delavskega sveta

Kot naslednik predvojne slovenske farmacevtske industrije je LEK ob svoji ustanovitvi 31. oktobra 1946 prevzel skromno dediščino: bivšo Kolárevo farmacevtsko kemično tovarno, vele-drogerijo Salus in farmacevtski obrat Kemične tovarne Hrastnik, kasneje pa še prostore Pauerjeve tovarne keksov. S 86 zaposlenimi je v prvem letu poslovanja novo podjetje ustvarilo 1,726.000 starih dinarjev celotnega dohodka in s tem pokrilo le 1,5 % jugoslovanskih potreb po zdravljenih. Z dirigiranim proizvodnim programom in administrativno določenimi cenami ni moglo kriti niti proizvodnih niti drugih stroškov.

V 50 letih se z uvajanjem samoupravljanja manjša vpliv administrativnega usmerjanja gospodarstva, s tem pa tudi njegova zaščita. V Leku nastopi ob uvajanju ekonomskih odnosov začasen zastoj, hitreje začenja napredovati šele sredi 50 let z obratovanjem na novo zgrajenih kapacitet za kemijsko proizvodnjo, ki so dajale farmacevtski proizvodnji lastne surovine. Postopno uveljavljanje samoupravnih odnosov in učinkovito izvedena reorganizacija podjetja je prav tako spodbudno vplivala na hiter in vsestranski razvoj podjetja proti koncu 50 let.

Generalni direktor Leka Boris Žužek, dipl. ing. kemije

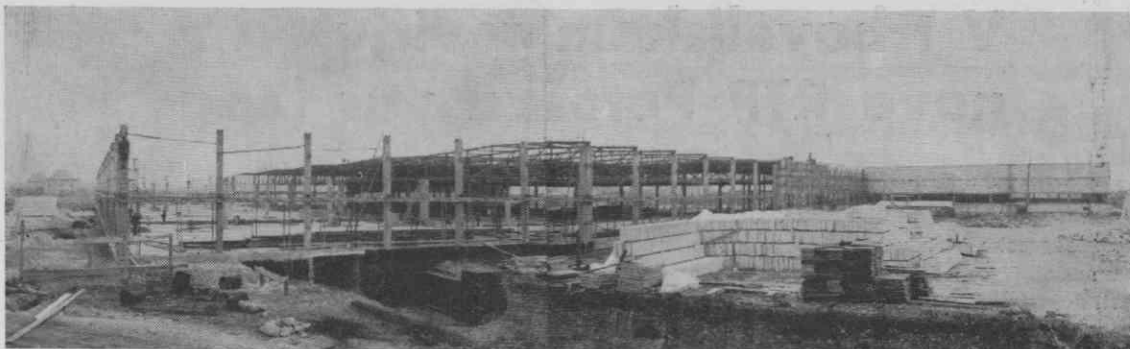
Spominska plošča predhodnika Leka

V času ekonomsko neuspele integracije slovenske farmacevtske industrije rast podjetja nekoliko popusti, ustvarijo pa se nekateri drugi pogoji za ekspanzijo Leka. Že na začetku gospodarske reforme, ko so se začele striktno izvajati ekonomske mere, se začenja nezadržen strm vzpon. Obseg poslovanja se v letih po reformi veča po nominalni vrednosti dinarja za 40, 50 ali več odstotkov letno.

Celotni dohodek se je v 5 letih dvignil od 7 milijard 700 milijonov v letu 1967 na 22 milijard starih dinarjev v letu 1970. Po dosednji gospodarski dinamiki pa bo letos znašal 31 milijard.

Porast obsega poslovanja lahko za to 4-letno obdobje od 1967 do 1970 merimo samo z mnogokratniki, ne pa z običajnim odstotnim povečanjem. V štiriletnem obdobju se je celotni dohodek skoraj potrojil, dohodek se je celo več kot potrojil, skladi so narasli štiri in polkrat in so že nekaj let med najvišjimi v Sloveniji. Poslovni sklad se je celo popeteril, porabljen sredstva pa so porasla le nekaj več kot dva in polkrat. Izvoz se bo letos v primerjavi z lanskim po dolarski vrednosti podvojil.

V strukturi poslovnih sredstev se delež kreditov stalno znižuje, v poslovnih sredstvih 18

Gradnja nove farmacevtsko kozmetične tovarne v industrijski coni Šiške

milijard tvorijo krediti izjemno nizek delež, 11,7 odstotkov dohodka. Delež kreditov se vsa leta od gospodarske reforme sèm znižuje. Gibanje gospodarskih kazalcev o produktivnosti, ekonomičnosti, rentabilnosti in akumulativnosti je prav tako vsa leta po reformi med najboljšimi v farmacevtski industriji.

Pri tako uspešnem gospodarjenju ni slučaj, da se je med 14 povojnimi farmacevtskimi tovarnami z enakimi možnostmi Lek brez združevanja ali priključevanja drugih podjetij le z lastnimi sredstvi brez širše politične ali druge podpore dvignil med najuspešnejša farmacevtska podjetja. V času, ko poslovno uspešnost ne merimo več samo s celotnim dohodkom, temveč z uspešnostjo gospodarjenja, se je Lek uvrstil na 3. mesto v Jugoslaviji.

Če se vprašamo, kje so poleg uspešnega gospodarjenja vzroki za Lekove uspehe, jih najdemo v naslednjih objektivnih dejstvih: v sposobnih kadrih, v smotrnem izboru proizvodnega programa, v lastni surovinski bazi, v smotrnem izboru inozemskih partnerjev in ne nazadnje v 20 % naraščanju potreb po zdravilih na jugoslovanskem trgu. Omenjena dejstva lahko smatramo tudi kot dokaz zanesljive »konstante« Lekovega bodočega razvoja.

Za Lek je značilna visoka koncentracija sposobnih strokovnih, vodstvenih in drugih kadrov. Skoraj 20 % zaposlenih ima visoko šolo, med katerimi doktorji in magistri niso redkost. Delavci z osnovno šolo ali nepopolno šolo sestavljajo le še tretjino vseh zaposlenih.

Zaposlovanje v Leku ni ekstenzivno. Fluktuacija je malenkostna. Še danes so med nami štirje člani kolektiva, ki so zaposleni v Leku od ustanovitve naprej. Priznana je tudi Lekova skrb za urejanje stanovanjskih razmer svojih zaposlenih. Do danes je bilo kupljenih 73 stanovanjskih enot, s krediti pa je bilo rešenih 300 prošelj za gradnjo ali nakup stanovanj.

Izbira sodobnih Lekovih zdravil uživa splošno priznanje. Lek je znan, da zdravilstvu po pravilu ne daje paralel, prav tako se ni usmeril v visoko akumulativne antibiotike. Poudariti kaže, da so kar štiri Lekova zdravila med desetimi najbolj iskanimi zdravili na jugoslovanskem trgu. Delež prodaje Lekovih zdravil se stalno veča, posebno v zadnjem letu, ko je dosegel nivo 17 %. Kemijska proizvodnja s širokim asortimentom več deset izdelkov tvori tisto lastno surovinsko bazo, s kakršno se lahko pohvali malokatera jugoslovanska farmacevtska tovarna, zajema pa od anorganske proizvodnje prek sintez do ekstraktivne kemije.

Nadaljnje perspektive ali še eno konstanto Lekovega razvoja nam zagotavlja gradnja nove sodobne farmacevtsko kozmetične tovarne na novi lokaciji v industrijski coni Šiške, kjer bo na 10-krat večjih proizvodnih površinah potekala avtomatizirana in visoko mehanizirana proizvodnja v klimatiziranih in aseptičnih delovnih pogojih. Skladiščenje surovin, polizdelkov in gotovih izdelkov bo potekalo v avtomatiziranem silosnem skladišču. Farmacevtsko — kozmetična tovarna je največja začeta investicija v letu 1971 v Sloveniji in bo dokončana leta 1973. Predračunska vrednost nove tovarne znaša 24 milijard dinarjev.

Gradnjo pa motijo nekontrolirana gospodarska gibanja v letošnjem letu. Z visoko stopnjo inflacije se Lekova sredstva, ki posluje po pravilu dobrega gospodarja in z lastnim kapitalom, odlivajo k prezadolženim in pasivnim gospodarskim organizacijam.

Vendar pa bo Lek dosleden svojemu dosedanjemu 25-letnemu razvoju. Še nadalje se bo razvijal tudi v manj ugodnih pogojih gospodarjenja in tako potrdil svojo trdoživost. Obračun, uspešna bilanca za 25 let daje Leku osnove najmanj za zmeren optimizem v nekoliko negotovi bodočnosti.

Finale

V trboveljskem revirju nova RTP Potoška vas (Zagorje)

Trboveljsko-zasavski revir obsega področje, ki je hribovito, a ima kljub temu štiri izrazite doline: zagorsko, trboveljsko, hrastniško in zidanmoško. V teh dolinah se svojevrstno razvija obrt, industrija, premogovništvo ter stanovanjska izgradnja po lokalnih zahtevah.

V električnem smislu bi vse doline zajela lahko ena večja razdelilna transformatorska postaja 110/35 kV oziroma 110/20/10 kV ustrezne moči, pa tega terenske razmere ne dovoljujejo. Da bi se ta problem tehniško in ekonomsko rešil, je bil od PE Trbovlje izdelan tozadevni idejni projekt za oskrbo celotnega področja z električno energijo. Ta je pokazal, da je v vsaki prej imenovani dolini treba zgraditi RTP napetosti 110/35/10 kV ustrezne moči.

Preden začnemo opisovati novo RTP Potoška vas, naj bralca seznanimo, kako se je v Zagorju in v okoliških vaseh ter v rudniškem področju Zagorja razvijala elektrifikacija od začetka do današnjih dni.

Od leta 1905, ko je TPD zgradila v Zagorju termoelektrarno za napetost 3 kV, moči 780 kVA, so elektrificirali rudniška obrata v Kisovcu in Kotedrežu ter rudniška stanovanja.

Vodna elektrarna družbe »Fala« na Dravi je bila leta 1917 zgrajena predvsem zato, da bi se oskrbovalo z električno energijo avstrijsko ozemlje severno od Drave z Gradcem vred. Ker pa je konec leta 1918 nastala nad Dravo državna meja, je prej omenjena namera odpadla. Da bi se električna energija iz HE Fala izkoriščala in da bi ta elektrarna bila za družbo »Fala« donosna, so

ponudili električno energijo TPD po dokaj ugodnih pogojih. V ta namen so zgradili od HE Fala do RTP Laško 60 kV daljnovod, od RTP Laško pa do Trbovelj dvojni 35 kV daljnovod. Zaradi ugodne cene električne energije pri HE Fala, je TE Trbovlje bila večkrat v »vroči« rezervi.

Med letoma 1920 in 1940 so elektrificirali kraje: Dolenja vas, Toplice, Zagorje, Selo, Kotedrež, Potoška vas, Izlake, Podlipovica, Orehovica, Lokke, Šemnik, Kisovec in Strahovlje.

Leta 1932 so zgradili od TE Trbovlje do Zagorja dvosistemski DV 2×35 kV z RTP Zagorje (Podvine-stara), s čimer se je zagotovila Zagorju, predvsem pa rudniku zanesljivejša dobava električne energije.

Leta 1941 (med okupacijo) prevzame vso oskrbo celotnega trboveljskega revirja z električno energijo E. V. Süd (sedež v Gradcu).

Po letu 1945 pa do leta 1954 so izvajale elektrifikacijo zlasti na podeželju Državne elektrarne Slovenije (DES), nadaljevalo pa podjetje Elektro Trbovlje, po letu 1963 je to nalogo prevzelo oziroma nadaljuje sedanja organizacija Elektro Ljubljana prek poslovne enote Trbovlje.

Glede na pričakovani porast porabe električne energije na območju Zagorja in okolice, ki ga kaže tabela, se je strokovna komisija, ki je dne 13. 8. 1965 obravnavala prej omenjeni idejni projekt, odločila, da je treba v Zagorju obdržati transformacijo 35/10 kV. Ko pa bo nastopila potreba po večji moči, naj se predvidi transformacija 110/35 kV. Ta komisija je bila sestavljena iz samih elektro strokovnjakov.

Leto	1964	1970	1975	1980	1985
Obtežba MVA	6,20	6,65	8,00	9,56	11,50
Delež malo odjema	20 %	20 %	35 %	35 %	35 %
Obratovalne ure	5000	5200	5200	5200	5200

Navedena komisija je bila mnenja, da je treba čimprej zgraditi RTP Zagorje ter je zato takoj treba zaprositi za primerno lokacijo te postaje in oskrbeti potrebno tehnično dokumentacijo.

Glede na porast konzuma in postopna investicijska vlaganja je predvidena etapna graditev. Pri gradnji 110 kV mreže med Trbovljami in Ljubljano je že upoštevan priključek 110 kV za napajanje transformacije 110/35 kV v Zagorju.

Stavba za RTP je bila v I. etapi zgrajena v celoti. Sestoji se iz dveh traktov. V stikališču 35 kV je možno namestiti 14 celic z dvojnimi zbiralicami. Višina in konstrukcija stavbe je predvidena za prostovodne 35 kV priključke. V drugem traktu bodo nameščeni prostori za komandne in relejne plošče, aku-baterijo, priročno

skladišče. 10 kV stikališče je že opremljeno z 10 kV celicami.

Predvideni sta bili dve lokaciji.

Prva (I.) je v neposredni bližini sedanje RTP Zagorje 35/10 kV, ob upravni zgradbi Zasavski premogovniki, rudnik Zagorje. Ta lokacija bi bila energetske primerna tudi zato, ker predvidevajo, da je v zagorskem premogovniku še ca. 126 milijonov ton premoga. Če računamo, da je za izkop tone premoga, črpanje talne vode in ventilacijo potrebnih 32 kWh/tono, se bo tu v doglednem času (predvideno 100 let) porabilo pri nekoliko izboljšani mehanizaciji in današnjem obsegu izkopa, letno ca. 30 milijonov kWh. Slaba stran te lokacije je ta, da bi bila 35 in 110 kV prostozračna naprava na terasah; teren ni dobro raščen,

RTP (110)/35/10 kV
Potoška vas v Zagorju

spodaj so podkletene odprtine, katerih staro obokano zidovje razpada. Dobra stran pa je ta, da je v neposredni bližini transformatorska postaja 35/10/6/3 kV, ki služi tudi za rudniške namene; ta je v tem področju največji odjemalec.

Druga lokacija (II.) bi bila v novem Zagorju, imenovanem Potoška vas, ki je od I. lokacije oddaljena ca. 1300 m. Tudi ta leži kot I. lokacija ob 35 kV DV v smeri Trbovlje. Na to lokacijo je možno speljati potrebno število 110 oz. 35 kV daljnovodov. V gradbenem oziru je teren dober. Tu je predvidena industrijska cona in gradnja stanovanjskih objektov.

Interna komisija, ki je zasedala 29. 9. 1965, je ugotovila, da je II. lokacija ugodnejša, čeprav bi bilo treba od I. do II. lokacije podaljšati dvosistemski 35 kV daljnovod, ki napaja železniško ENP Sava.

Kmalu nato se je izdelala lokacijska dokumentacija (Slovenija projekt) za lokacijo II. (Potoška vas), na kar smo ob SOB Zagorje ob Savi dobili lokacijsko odločbo 19/7-1966 za RTP 110/35/10 kV Potoška vas in za postavitev dveh dvosistemskih 35 kV daljnovodov trasne dolžine po 1345 m, prerez Al-Fe 120/20 mm², med RTP Potoška vas in RTP Zagorje (stara).

Dovoljenje za graditev RTP 110/35/10 kV Potoška vas in za omenjena daljnovoda 2 × 35 kV smo dobili od SOB Zagorje 10/5-1967. Pripomniti moramo, da je SOB Zagorje bila pri izdaji obeh dovoljenj zelo naklonjena naši organizaciji; naši vlogi je rešila v zelo kratkem času in niti ni zahtevala plačila komunalnega prispevka, za kar ji gre velika zahvala.

Nekaj besed o novem objektu. V prvi etapi izgradnje je zgrajeno 35 kV stikališče s pomožnimi napravami. Na 35 kV zbiralnici so priključeni trije dovodni in trije odvodni daljnovodi, tako da je 35 kV tranzitno stikališče; v končni etapi bo 14 celic za 35 kV.

V prvi etapi (danes) je opremljenih le 7 35 kV celic, ostale bodo do končne izgradnje, kakor bodo pač narekovala elektroenergetske razmere.

35 kV stikališče ima dve vrsti celic, med katerima je 2,20 m širok posluževalni hodnik, odvodni del celic pa je »obstenski« ter je med glav-

nimi in obstenskimi celicami kontrolni hodnik širine 1,6 m.

Za povezavo »obstenskih« z glavnimi celicami služi kletni prostor.

Montirali so že trafo 4 MVA, 35/10 kV; opremljeno je 10 kV stikališče, ki ima 13 celic, v obratovanju jih je v I. etapi 7.

Komandni prostor je dostopen z zunanje strani prek manjše predsobe. V tem je nameščena komandna plošča, relejna plošča, aparatura za daljinsko upravljanje in selenski usmernik.

Poleg tega prostora je v pritličju še prostor za aku-baterijo, 10 kV stikališče s kabelskimi odvodi in priročno skladišče. Poleg tega je še prostor za transformator lastne rabe 10/0,4 kV. Trafoboks bo imel dostop z zunanje strani. V tej etaži bo tudi predprostor za sanitarije.

Zidana postaja s prostozračnimi 35 kV napravami je zamrežena. Prostor za kasnejši 110 kV dovod, razklopišče in transformatorja 110/35/10 kV po 20 MVA je rezerviran na vzhodni strani ob sedaj zamreženem delu.

Izvajalci del in dobavitelji opreme so bili:

Tehnično lokacijsko dokumentacijo je izdelal »Slovenija projekt«.

Glavni projekt za RTP Potoška vas in dvojna dvosistemska daljnovoda 35 kV je izdelal IB elektroprojekt,

Pregled vse naprave za I. etapo glede na varnost obratovanja je opravil Elektroinštitut »Milana Vidmarja«.

Gradbeni del RTP za I. in II. etapo je opravilo GP Zagorje ob Savi,

35 kV celice je montirala PE Trbovlje s svojo montažno skupino,

10 kV celice je izdelala in montirala PE Trbovlje,

Vso montažo opreme in električno instalacijo je opravila PE Trbovlje,

Gradbena dela z dvema sistemskima 35 kV DV je opravilo GP Litija,

Montažo daljnovodov je opravila PE Trbovlje,

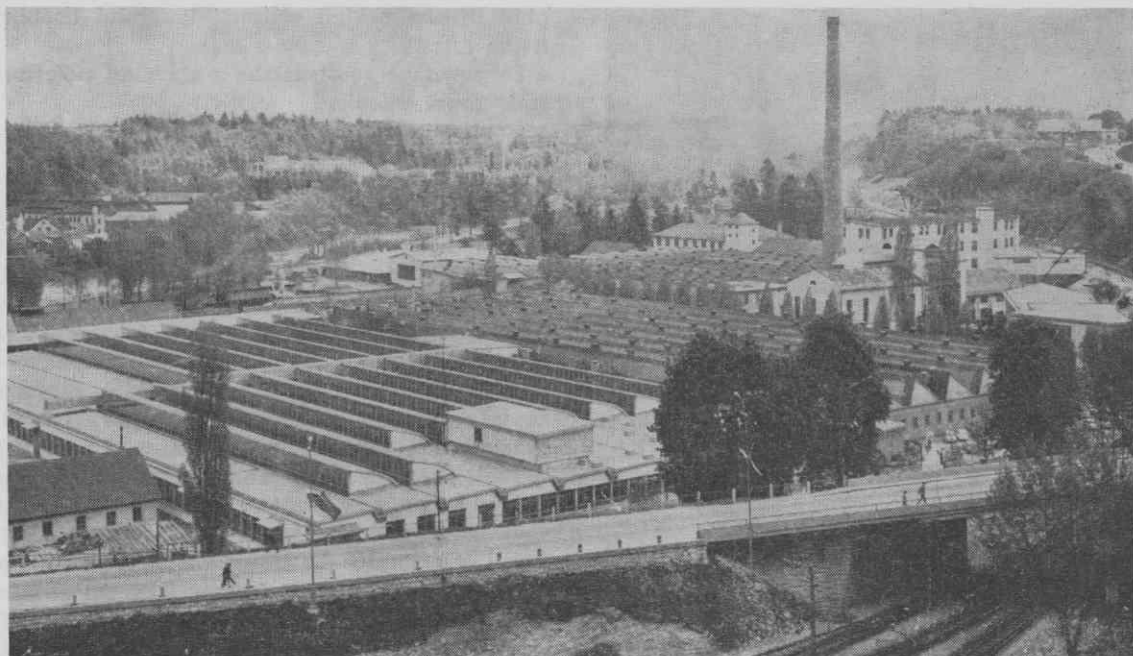
Opremo 35 kV, 10 kV (izvzemši celic), nizkonapetostno in signalno, izdelano od izvajalcev: Rade Končar, Tovarna stikalnih naprav, Iskra in drugih, dobavljeno prek Elektronabave in Jugotehnike, je vgradila strokovnjaško, lično in kakovostno domača montažna skupina PE Trbovlje.

Vse opisane naprave z nakupom zemljišča in odškodninami so zahtevale ca. 3,75 milijona novih dinarjev, kar se je krilo iz lastnih sredstev in posojil.

Ceprav je od izdaje dovoljenja za graditev pa do stavljanja naprave v obratovanje (meseca maja t. l.) preteklo precej več časa kot za tovrstne gradnje, je pozitivno, ker se je vendar enkrat v tako važnem revirju zgradil elektroenergetski objekt, zaradi česar ne bo več v transformaciji ozkega grla, ki bi hromel redno dobavo električne energije.

Ing. Stane Jesih

Ljubljana, novembra 1971.

Prva in največja izmed Iskrinih tovarn, Elektromehanika v Kranju, s 6000 zaposlenimi

Četrto stoletje ISKRE

V letošnjem letu mineva 25. leto obstoja ISKRE. Toda kljub temu je Iskra mlado in ne staro podjetje. Ne mlado po koledarskih letih, mlado predvsem po tem, ker zaposluje pretežno mlade in prodorne ljudi, ker je bil njen razvoj vseskozi izredno dinamičen.

Prva leta so bila pionirska leta — obdobje, ko se je Iskra oblikovala in uvajala proizvodnjo, ki je Jugoslavija do tedaj sploh ni imela. Okoli leta 1950., se začne obdobje, ko Iskra oblikuje svoj proizvodni program, uvaja sodobno tehnologijo in gradi osnovo za še hitrejši razvoj in napredek v naslednjem desetletju. Sedanji proizvodni obseg je dosegla pred desetimi leti z združitvijo vrste sorodnih podjetij na tem severozahodnem koncu Jugoslavije. Zgradila je močno, dinamično in zelo decentralizirano notranjo strukturo in se preusmerila iz proizvodno usmerjene v strogo tržno usmerjeno organizacijo združenega dela, sposobno vzdržati v hudem konkurenčnem boju ne le na domačem ampak tudi na tujem tržišču.

Ilustrirajmo ta razvoj z nekaj podatki. V zadnjih petih letih se je v Iskri povečala vrednost proizvodnje za 2,7-krat, izvoz za 2,8-krat, število zaposlenih pa le za 42 %. Zato pa je v vseh teh letih Iskra povečevala proizvodnost za 20 % letno. V lanskem letu je bilo v Iskrinih tovarnah, v osrednji komercialni organizaciji Iskra Commerce in v raziskovalno-razvojnem zavodu ter drugih službah zaposlenih prek 18.000 delavcev, ki so ustvarili za 1,8 milijarde dinarjev bruto proizvodnje. Od tega je Iskra prodala na tujih tržiščih skoraj za 18 milijonov dolarjev svojih izdelkov.

Da bi nam ti podatki povedali kaj več, jih primerjajmo s povprečji jugoslovanske industrije. Rast proizvodnje v Iskri je bila dvakrat hitrejša od povprečne rasti v jugoslovanski elektroindustriji in dvakrat do trikrat hitrejša od rasti proizvodnje v

celotni jugoslovanski industriji. Temu ustrežna je bila seveda tudi rast rentabilnosti Iskre, ki je omogočala ne le redno izpolnjevanje obveznosti ampak tudi nadaljnje vlaganje v razširitev proizvodnje, nadaljnjo modernizacijo tehnologije in v raziskovalno-razvojno dejavnost. Tako v preteklosti in sedanjosti, kaj pa v prihodnje?

Predvidevamo, da se bo v naslednjih petih letih v Iskri povečala proizvodnja za trikrat, izvoz pa celo za štirikrat. Za to pa bo treba za investicije oddvojiti prek 400 milijonov dinarjev. Hiter razvoj telekomunikacij, avtomobilske industrije, hitro uvajanje avtomatizacije ter dinamičen porast potrošnje gospodinskih aparatov, odpira Iskri tudi v prihodnje nove perspektivne možnosti za nadaljnji razvoj. To velja za domače tržišče, Iskra pa se vedno bolj uspešno in pospešeno vključuje tudi v mednarodno delitev dela. To dokazuje povečanje zunanjetrgovinske dejavnosti v zadnjih desetih letih za 25 do 30 % letno ter vedno širše povezovanje z inozemskimi partnerji na osnovi kooperacijskih, licenčnih in drugih poslovnih aranžmajev.

Glede na možnosti in potrebe domačega in tujega tržišča bo Iskra tudi v naslednjih letih pospeševala predvsem proizvodnjo na področju telekomunikacij, elektromehanskih in elektronskih sestavnih delov, avtoelektričnih izdelkov, merilne tehnike, avtomatizacije in široke potrošnje. To pa bo zahtevalo nadaljnjo še večjo specializacijo. Iskra bo še naprej povečevala svoj delež na domačem tržišču in širila svoj proizvodni program, v katerega bodo vključeni tudi izdelki kooperantov in poslovnih partnerjev.

Uspešna uresničitev teh načrtov pa je odvisna od ljudi. Napredek našega podjetja je naša skupna skrb. Za nas so najvažnejše zahteve tržišča. V elastičnem prilagajanju potrebam in željam naših poslovnih partnerjev je osnova uspehov v prihodnje.

Ljubljanske mlekarne

se razvijajo v sodobno živilsko-industrijsko podjetje

Ob nastopu gospodarske reforme so nastali pogoji za temeljno sanacijo podjetja in mlekarstva v Sloveniji. Ljubljanske mlekarne so dobile novo sposobno vodstvo, ki je skupaj z izkušenimi strokovnjaki, ki so delali in vodili podjetje že dolgo let, začrtalo podjetju novo pot. Hkrati s sanacijskim programom je bil izdelan tudi program perspektivnega razvoja. Med glavnimi ukrepi, ki si jih je podjetje takrat zadalo, so bili: izboljšanje kadrovske strukture in notranje organizacije, izdelava perspektivnega razvoja podjetja, razširitev poslovanja in proizvodnega sodelovanja, izboljšanje osebnih dohodkov, ureditev in zakonitev notranjih odnosov.

Da bi mlekarne dosegle svoj cilj, so začele obnavljati in modernizirati centralni obrat kot tudi zunanje obrate za izdelavo sirov in hlajenje mleka. Odločile so se za uvedbo najmodernejših tehnologij, ki je racionalna in praktična. Postavile so novo linijo za konzumno mleko, trikrat povečale hladilne kapacitete, uvedle sterilizirano mleko in druge sterilizirane izdelke, opremlile sladodelarno z najmodernejšimi stroji in zgradile veliko hladilnico za sladolede in sire.

V skladu z gospodarsko reformo so Ljubljanske mlekarne utrdile svojo gospodarsko moč do take mere, da so mogle začeti modernizirati in večati svoje zmogljivosti. Vrednost osnovnih sredstev podjetja se je povečala od 10 milijonov na 70 milijonov novih dinarjev. Celotni dohodek se je v zadnjih 5 letih, računano od 1965 dalje, dvignil od 70 milijonov na 230 milijonov novih dinarjev. Več kot polovica osnovnih sredstev podjetja je bila pridobljena iz lastnih finančnih sredstev. Medtem ko so imele pred 5 leti težave s predelavo 60 tisoč litrov odkupljenega mleka dnevno, ni zdaj težav pri 200 tisočih dnevnega odkupa. Sedanja predelovalna zmogljivost Ljubljanskih mlekar z novim proizvodnim obratom Novi Sad znaša dnevno 300.000 litrov.

Ljubljanske mlekarne s svojo odkupno politiko bistveno vplivajo na razvoj živinoreje, kmetištva in trgovine v naši republiki. Podjetje podpira družbeni in privatni sektor pri mlečni proizvodnji, ureditvi zbiral-

nic, predvsem pa pri ureditvi za nizko hlajenje surovega mleka. V zadnjem času s svojo skupno politiko vpliva na razvoj specializiranih kmetij v izrazito mlečno proizvodnjo. Ob taki politiki bo naš kmet lahko imel vsaj 20 krav molznic, za to število se mu bo že splačalo zgraditi sodoben hlev z molznim strojem ter napravo za kompresorsko hlajenje namolzenega mleka, s tem pa se bo bistveno izboljšala kvaliteta surovega mleka.

V zadnjih štirih letih so Ljubljanske mlekarne opravile rekonstrukcijo za konzumno mleko. Kupile so najmodernejši stroje in napravo za obdelavo, s čimer so izboljšale kvaliteto in okusnost mlečnih izdelkov. Opustile so klasični način embalaranja v steklenicah, zamenjale jih je nevračljiva embalaža, to je tetrapak papir in plastična folija, kar ima nešteto prednosti: zagotavlja boljšo kvaliteto in higieno izdelkov, hkrati pa ustreza zahtevam sodobne prodaje in okusu potrošnikov.

Alpsko sterilizirano mleko je simbol za kvaliteto mleka, ki ga ni treba kuhati in ga lahko hranimo na sobni temperaturi več kot 60 dni. S sodobnejšo napravo za sterilizacijo, ki deluje popolnoma avtomatsko, in z najmodernejšimi polnilnimi stroji za aseptično polnjenje z nevračljivo embalažo Ljubljanske mlekarne ne izdelujejo samo steriliziranega mleka, temveč tudi vrsto drugih steriliziranih izdelkov, kot so čokoladno mleko, kakovostno mleko, bela kava, šport mleko in drugo. Vsi ti izdelki bogatijo asortiman mlečnih izdelkov in omogočajo na najbolj enostaven način oskrbo deficitarnih področij in zadovoljujejo potrebam vse bolj razvijajočega se turizma. Po štirih letih proizvodnje steriliziranih izdelkov pa mlekarne ne morejo več slediti zahtevam trga, ker takih izdelkov ni nikoli dovolj na zalogi, zato se je podjetje odločilo za novo sterilizacijsko napravo, s katero se bodo potrošile proizvodne zmogljivosti. Takoj zatem bodo nabavile tudi nov stroj tetrapak za aseptično pakiranje.

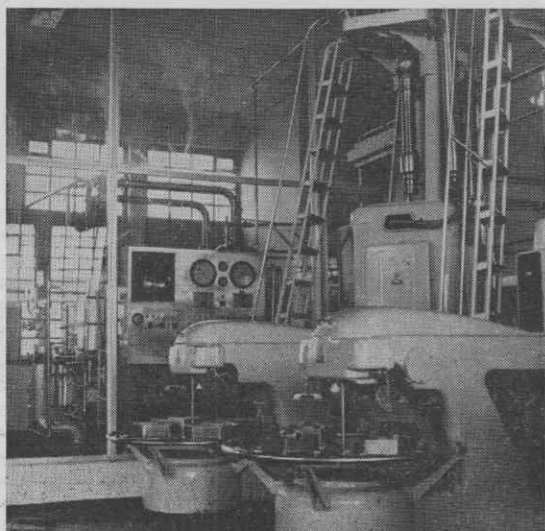
V letu 1970 so mlekarne uvedle v jogurtarno dva nova stroja Hamba za pakiranje jogurta v nevračljivo plastično embalažo. Poleg klasičnega jogurta proizvajata še tekoči jogurt v tetrapaku in sadni jogurt z različnimi sadnimi okusi. V planu je tudi izdelovanje biološkega jogurta, ki mu pripisujejo izredno zdravilno pomen.

Do leta 1968 so Ljubljanske mlekarne izdelovale sladolede samo na palčkah. Z rekonstrukcijo sladodelarne in nabavo novih strojev pa se je proizvodnja popolnoma mehanizirala in tako prešla v novo kompletno industrijsko proizvodnjo. Poleg izboljšane kakovosti se je povečal tudi asortiman, tako imajo mlekarne v svoji kolekciji več vrst sladolede z najrazličnejšimi okusi. V zadnjih letih so mlekarne odprle novo hladilnico za zmrzovanje sladolede. V hladilnico je poleg sladolede možno vskladiščiti tudi surovo maslo, sadje in druge proizvode, ki jih izdelujejo sami ali pa nabavljajo od drugih kooperantov. V sestavi nove hladilnice je v kletnih prostorih tudi moderno tehnološko skladišče za sire, ki služi potrebam komercialne za uskladiščenje lastnih in tujih sirov.

V bližnji prihodnosti, ko se bodo količine odkupljenega mleka znatno povečale, bodo mlekarne zgradile novo sodobno tehnološko opremljeno sirarno za izdelavo sirov po holandski recepturi.

Z razvojem proizvodnje je razvijala komerciala nabavo reprodukcijskega materiala in embalaže ter prodajo mlečnih izdelkov.

V prodaji vodi komerciala dolgoročno in ekspanzivno poslovno politiko, in to pržno ter solidno. S to je zagotovila zanesljivo in uspešno prodajo. Organizirala jo je po prodajnih področjih. Odprla je skladišča v Izoli, Reki, Zagrebu, Sarajevu, Beogradu in Splitu. Komerciala je prav s to organizacijo prodaje dosegla uspešen plasman mlečnih izdelkov in ugoden rezultat gospodarjenja v letu 1970/71.

Polnilnica za polnjenje sterilnih mlečnih izdelkov

Srebrni jubilej »TEOLA«

Ljubljansko podjetje „TEOL“ je tovarna za proizvodnjo pomožnih sredstev, sintetičnih pralnih surovin, tehničnih in jedilnih olj. Prav zato pa velja seči za četrto stoletje nazaj in orisati kratko „biografijo“ našega jubilanta

Pred petindvajsetimi leti je bilo z odločbo tedanje glavne direkcije za kemično industrijo ustanovljeno podjetje, ki naj bi oskrbovalo tekstilno in usnjarsko industrijo s pomožnimi sredstvi. Ta sredstva smo tedaj uvažali, saj domače proizvodnje ni bilo. Takoj velja omeniti, da v Jugoslaviji še danes nimamo osnovnih surovin za te preparate. Toliko težje pa je bilo tistikrat za uvoz iz Zahoda, saj vzhodne države nimajo teh surovin. Devizna kvota za nakup je bila seveda omejena, potrebni pa so bili maščobni alkoholi in ribje olje.

To pa niso bile edine težave, s katerimi se je borilo novo podjetje. Morda je bila poglobljena težava v tem, da je podjetje adaptiralo prostore bivše usnjarne, ki seveda niso ustrezali. Pomanjkljiva, silno pomanjkljiva je bila strojna oprema, neustrezno, standardno pa so bili opremljeni tudi laboratoriji. In če dodamo, da je podjetje občutilo pomanjkanje strokovnih kadrov in sploh izkušenj, se šele zavemo, iz kakšnih pogojev je zrasel današnji »Teol«.

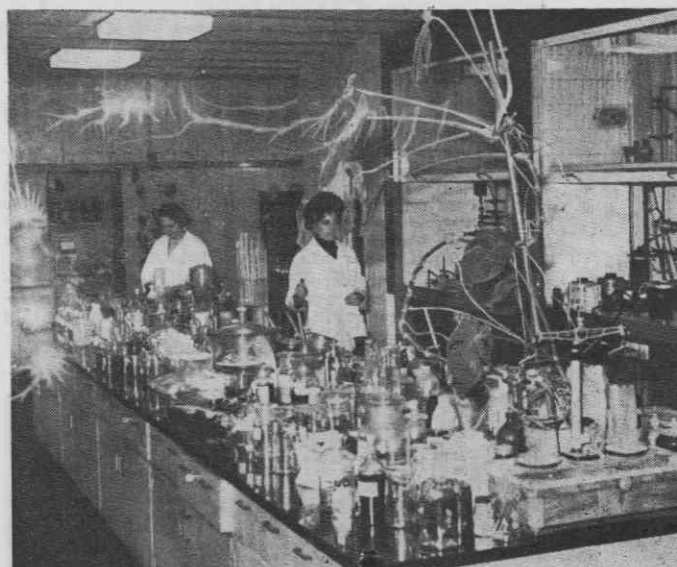
In še smo v obdobju začetnih težav, ki jih je bilo težko premostiti. Stiki z državami na zahodu, ki bi utegnile pomagati, so bili neznatni. Ni bilo moč pričakovati nasvetov, še manj obiskov strokovnjakov iz tujine. Literatura za to stroko, kolikor je obstajala, je bila zastarela. Recepture, ki jih je natisnila revija »Bios« (iz zaplembe nemških tovarn), je služila komaj za skromno orientacijo. In tako je podjetje prejelo prvo pomoč od naše univerze, ki je pomagala pri vzgoji strokovnega kadra in oblikovala perspektivne ljudi za naloge, ki so čakale.

Tako je pred letom 1950 štel delovni kolektiv tovarne »Teol« manj kot petdeset ljudi, od tega komaj enega inženirja ter dva ali tri tehnike. Temu primerno se je proizvodnja nagibala bolj k obrtniškem načinu. Preparati, ki jih je »Teol« proizvajal za tekstilno industrijo in industrijo usnja, niso mogli biti najkvalitetnejši, saj je tudi tovarna morala sprejemati surovine najrazličnejših kakovosti (ricinovo olje so predelovali v turško rdeče olje). Vendar so si prizadevali, da so po svojih močeh vendar izdelovali v »Teolu« pomožna sredstva tako za tekstilno kot za usnjarsko industrijo.

In že smo na zgodovinski prelomnici našega gospodarstva. Ukinjamo direkcije in uvajamo samoupravljanje. Tovarna »Teol« je med prvimi izročila ključne obratov v roke delavcev. Z osamosvajanjem podjetji je prišel tudi čas, ko so lahko podjetja samostojno uvažala surovine. »Teol« jih je dobival z zahoda. Pojavljati pa so se jeli tudi številni partnerji iz tujine s ponudbami za dobavo surovin ali polproduktov. V »Teolu« se je začel širiti tudi strokovni kader. Podjetje je že imelo štiri inženirje in 8 tehnikov. Napočilo je obdobje detergentov. Takratna proizvodnja preparata dodecil bencin je bila majhna in morali smo ga uvažati. Vendar ga je »Teol« že proizvajal in ga v letih 1954, 1955 in 1956 pošiljal tovarni Zlatorog v Maribor in Saponji v Osijek. Tistikrat so ga izdelali kakih 1200 ton na

leto. Ko pa so se jeli pojavljati še drugi proizvajalci tega sredstva, je »Teol« preusmeril proizvodnjo na druge proizvode. To so bili na zahodu že dokaj znani proizvodi, izdelani na bazi etilen oksida, potrebni za proizvodnjo pralnih sredstev visoke kvalitete, in sicer razni emulgatorji, avivirna sredstva itd. Teh snovi smo do tedaj mnogo uvažali in po visokih cenah. V želji, da bi »Teol« osvojil to proizvodnjo, je podjetje nakupilo reaktorje. Začeli so s proizvodnjo, ki pomeni eksplozivno zelo nevaren tehnološki postopek. Proizvodnja je stekla leta 1960.

Vendar tega nevarnega tehnološkega postopka ni kazalo vpeljavati v obratih na Zaloški cesti, kjer je sicer sedež podjetja, sredi gosto naseljenih stanovanjskih objektov. Kako torej?

Razvojni laboratorij podjetja »Teol«

Poseči moramo nazaj. Pred letom dni se je na priporočilo občine »Teolu« priključila Oljarna, ki je dotlej stiskala olje iz ricinovega in lanenega semena. Hkrati pa je že začela delovati tudi oljarna v Novi Crni ki je tudi stiskala ricinovo seme. Ta je predstavljala novo konkurenco. Tovarna olja, ki se je bila priključila »Teolu«, je morala surovine uvažati. Res je doma razprodala proizvodnjo, tropine celo izvažala v Nemčijo, toda njene strojne naprave so bile zastarele in tovarne ni kazalo obnavljati. Zato so oljarno leta 1965 opustili, strojni park razprodali, v prostore pa preselili novo »Teolovo« dejavnost. Parcele na lokaciji oljarne so upo-

rabili za postavitev skladišč, zgradili so cisterne za topla, uredili okolico in speljali industrijske železniške tira. »Teol« pa je že leta 1960 poleg obrata za etoksilirane proizvode zgradil tudi obrat za proizvodnjo sintetičnih lepil.

Seveda je z gradnjo novih obratov in uvajanjem novih tehnologij podjetje pomnožilo strokovni kader in delovne moči, sodobno je opremilo laboratorije, uvedli so moralo servisno službo za uporabo tekstilnih in usnjarskih pomožnih sredstev. Z razširitvijo podjetja pa je »Teol« navezal stike s pomembnimi tujimi tvrdkami, s kemičnimi industrijskimi podjetji BASF, BAYER HÜLS, CIBA, NOVO in drugimi. Pri tem gre za dogovore glede surovin kot tudi za drugo tehnično sodelovanje.

Tako je torej razširitev podjetja prerasla okvire, v katerih se je »Teol« začel pred desetletji razvijati, dejavnost je prerasla obrate na Zaloški cesti, razširitev na tem mestu, v ozkem pasu med Zaloško cesto (in delno onkraj nje) ter Ljubljano pa ni možna. In projektivno podjetje smelt že izdeluje načrte za postavitev novih obratnih prostorov. Tovarna »Teol« je torej še vedno v razvoju, v znamenju razširitve, saj podjetje računa, da bi z gradbenimi deli na območju bivše oljarne pričeli že spomladi in bi do jeseni prihodnjega leta že postavili veliko proizvodno halo.

V sklop teh del sodi tudi montaža naprav za čiščenje odpadnih voda organizacija požarno varnostnih mer, tehnične zaščite, demontaža starih reaktorjev in namestitve novih itd. Končno pa mora »Teol« računati tudi na postavitev upravne zgradbe (saj so prostori, v katerih je sedaj, pretesni, in laboratorijev.

Ob srebrnem jubileju podjetja »Teol« je prijetno ugotoviti, da je imel delovni kolektiv vseskozi tenak posluš, da je zadoščal potrebam naše industrije, da je svojo proizvodnjo nenehno širil, objekte, ki jih je tehnologija zahtevala, pa gradil z lastnimi stroški. Tako pri »Teolu« upajo, da bodo delovali tudi v prihodnje in delovne prostore gradili brez večjih kreditov.

In ker velja pravilo da v razgibani dejavnosti ne gre brez problemov, je jasno, da jih občutijo tudi v tovarni »Teol«. Kot smo že rekli, tovarna oskrbuje s pomožnimi sredstvi tekstilno industrijo in industrijo usnja. Odjemalci pa so dandanes slabi plačniki, posebno — kar je zanimivo — večja podjetja. Dalje sodi »Teol« v predelovalno industrijo, ki jo nekateri carinski predpisi ovirajo. Nekatere surovine, ki jih uvažajo, so podvržene režimu GDK (globalna devizna kvota), med tem ko je za manj potrebne surovine dovoljen prost uvoz.

Toda vrnimo se k proizvodnji. Kot je razvidno, je »Teol« od 1959. in 1960. leta proizvodni program močno razširil. Tovarna je začela izdelovati še druge preparate mimo tistih, ki so namenjeni tekstilni in usnjarski industriji ter proizvodnji mila. Osvojila je tudi proizvodnjo preparatov za papirno industrijo (to so razni belilci), kar ji je uspelo ob sodelovanju švicarske firme CIBA. S tem je podjetje obdelalo potrebe papirne industrije in namerava v prihodnje proizvodnjo razširiti še na optična belila, potrebna tovarnam mila in tekstilni industriji. Tovarna je razvila tudi tehnologijo preparatov za kovinsko industrijo, sredstev, ki so potrebna za hlajenje pri rezanju kovin. Sredstvo za rezanje aluminija bo tovarna celo izvažala (v Nemčijo). Kar zadeva izvoz teh preparatov, moramo pripomniti, da je z njimi težko prodreti na zahodni trg, kajti tamkaj je težko konkurirati preparatom njihovega izvora. Kon-

kurenco v teh zvrsteh »Teol« občuti celo doma. Zato je tovarna morala nujno prevzeti nove korake pri osvajanju trga.

»Teol« je organiziral servisno službo za uvajanje preparatov za tekstilno in usnjarsko industrijo. Za vsak sektor je zadolžen poseben strokovnjak, ki demonstrira »Teolove« proizvode v podjetjih, prikazuje njihove prednosti, njih kvaliteto, ekonomsko stran ob njih uporabi itd. Na željo potrošnikov »Teol« neredko uvaja svoje proizvode na kraju samem v obratih, kjer njegovi strokovnjaki svetujejo in pomagajo v proizvodnji. Pri »Teolu« je že ustaljena praksa, da ob novem proizvodu povabi podjetje na lastne stroške strokovnjake, ki so zanje in njihovo proizvodnjo preparati zanimivi, jih seznani z načinom uporabe in efekti, s stroški in analitskimi metodami novih izdelkov. Posebno v milarski industriji »Teol« najtesneje sodeluje z mariborskim »ZLATOROGOM«. Dobavlja mu surovine za pralne praške (na bazi etilen oksida) in nekatere surovine za izdelavo šamponov. Sodelovanje je tako tesno, da je »Teol« odstopil »Zlatorogu« del svojih skladišč, kjer ima mariborska tovarna mila svojo konsignacijo za Ljubljano. Tako sodelovanje je zelo koristno za obe podjetji. »Teol« pa vzdržuje kakor s tovarnami dobre stike tudi z vso trgovino po vsej Jugoslaviji. Praktično skoraj z vsemi večjimi trgovskimi podjetji.

Vselej in vsak čas pa je bila v podjetju živo prisotna skrb za kar najboljšo počutje delovnega človeka na delovnem mestu in doma v krogu družine.

Prva skrb je vseskozi veljala higiensko tehnični zaščiti delavcev. Podjetje je dalje vpeljalo tople obroke med delovnim časom. Predvsem se zavzema za požarno varnostno službo. Spričo značaja dela, ki je nevarno, podvrženo eksplozijam, je seveda delavski svet že ob uvedbi tega tehnološkega postopka sprejel sklep, da je v vseh obratih prepovedano kaditi. O tem sklepu so bili zaposleni obveščeni in podjetje sklep rigorozno izvajalo.

Torej delavec na službenem mestu ne sme imeti niti cigarete niti vžgalice. In prav je tako. V podjetju so nam povedali, da je delovni kolektiv discipliniran in beležijo vse do danes en sam primer nediscipline. V obratu je gasilska četa z lastno brizgalno in avtomobilom, vodi pa jo izprašani gasilski častnik. Tudi HTZ službo vodi strokovnjak, inženir s tega področja.

Vendar vemo, da je zaposlenemu človeku potreben dom zanj, za družino, za toplo varnost zasebnega življenja. Tudi v tem oziru je podjetje »Teol« skušalo napraviti kar največ. V časih, ko posojila niso bila običaj, je podjetje za svoje delavce in strokovnjake kupovalo stanovanja. Od leta 1955 je bilo kupljenih 49 stanovanj. V zadnjem času, ko zakon omogoča kreditiranje, podjetje po svojih močeh dodeluje posojila za nakup stanovanj ali za individualno gradnjo. V sklad z take stanovanjske namene »Teol« določi vsako leto okrog 40 milijonov dinarjev.

Ob jubileju »Teola« smo v skromnih potezih spremljali rast podjetja od ustanovitve do danes. Četrto stoletje ne pomeni izrazite tradicije. Toda tudi ta primer dokazuje, da smemo »Teol« uvrstiti med podjetja, ki so bila osnovana po drugi svetovni vojni, ki so iskala svoje mesto v našem dogajanju in so to nalogo opravila v korist našega gospodarstva in proizvajalca, delovnega kolektiva. In prav delovnemu kolektivu ob jubileju izražamo vse priznanje! Podjetje »Teol« pa želi ob tej priložnosti vsem svojim sodelavcem in poslovnim prijateljem uspešno in srečno novo leto!

**ZDRUŽENO
ŽELEZNIŠKO
TRANSPORTNO
PODJETJE
LJUBLJANA**

**PODJETJE
ZA TURIZEM,
TRANSPORT
IN GOSTINSTVO
Moše Pijade 39**

Telefon: 313 044
Telex: Yu Fertur 31-370
Telegraf:
Ferturist Ljubljana

VOZNE KARTE

za železniški, ladijski in letalski promet

REZERVACIJE SEDEŽEV

postelj v spalnikih, ležalnikih ter ladijskih kabinah

PREVOZI

s posebnimi vlaki in avtovlaki

ORGANIZACIJA OBISKOV

raznih prireditev

REZERVACIJA ZA LETOVANJA

v hotelih, počitniških domovih in zasebnih sobah

INFORMACIJE

o voznem redu, voznih cenah, turističnih znamenitostih

GOSTINSKE STORITVE

v kolodvorskih restavracijah

NAŠE POSLOVALNICE:

LJUBLJANA, Titova 32, tel. 311 851, 311 852

CELJE, Titov trg 1, tel. 3 448

MARIBOR, Partizanska c. 50, tel. 21 217

POSTOJNA, Tržaška 4, tel. 21 244

PULA, Mate Balote 4, tel. 3 629, 3 033

**Komunalno
podjetje
VIČ
Ljubljana**

Uprava, tehnični sektor, služba za urejanje in
oddajo stavbnih zemljišč
LJUBLJANA, VRHOVNIKOVA ULICA 2

telefon h. c. 61 279, 61 286, 61 288
direktor: 61 780

Stranski obrati: Ljubljana, Viška cesta 58 in 65
telefon 61 328, 61 424

- gradi in vzdržuje ceste,
- gradi manjše mostove, kanalizacijo, razne
objekte itd.,
- ureja mestna zemljišča,
- opravlja strojne storitve po konkurenčnih
cenah,
- daje brezplačne tehnične informacije,
- izdeluje in prodaja betonske izdelke.

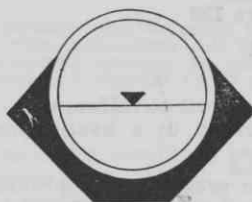
VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM
PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO
LETO 1972!

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 533, 322 738

projektira
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost

»KANALIZACIJE«

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslov-
nim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. no-
vember in obenem želi polno delovnih uspehov
v NOVEM LETU 1972!

TOVIL

TOVARNA VIJAKOV
LJUBLJANA
TOMAŽIČEVA 2
JUGOSLAVIJA

TOVIL — je največji jugoslovanski proizvajalec vijakov drobnega asortimenta od ϕ 2 do 6 mm

LETNA PROIZVODNJA PREK 1 MILIJARDE KOSOV VIJAKOV

PROIZVODNI PROGRAM:

vijaki za kovine, vijaki za les, vijaki za pločevino, specialni vijaki
po načrtih ali vzorcih, kovice železne, bakrene in aluminijaste

GENERALNI REMONT AVTOMOBILOV

AVTOOBNOVA

LJUBLJANA, Titova 136

Telefon h.c. 342-061

Porabnike motornih vozil obveščamo, da strokovno, dovršeno in s kvalitetnim materialom:

opravljamo servisne preglede in popravila na vozilih: TAM, FAP, OM, MERCEDES in agregatih ZF,

brusimo motorne gredi, valje in bloke motorjev, rezkarje in orodja, rezkamo glavne in ojnične ležaje.

Obratujemo celodnevno!

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

TEOL

Ljubljana

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 311 522, direktor 316 642

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

Gradbeniki individualni graditelji!

Vse probleme toplotnih izolacij boste enostavno, hitro in poceni rešili s

KOMBI PLOŠČAMI

kombinacijo heraklita
in styropora

Pritrjujejo se na vse vrste podlag:

- z lepljenjem na **masivne stene** –
opeko, beton
- s pribijanjem na **leseno ogrodje**
- z vgrajevanjem med **opečne**
ali **betonske stene**

IZOLIRKA LJUBLJANA

KOMBI PLOŠČE

Papirografika

Ljubljana, Resljeva 30

Telefon 310 584

Trgovina s papirjem in grafičnimi potrebščinami na veliko

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. novembra, obenem pa jim želimo **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!**

ŠTAMPILJKE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Resljeva cesta
telefon 323-238

Nasl. Marija Blejec, doma telefon 314-411

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23 a

trgovsko podjetje z igračami,
galanterijskimi izdelki
in otroško konfekcijo
na debelo

Telefoni: direktor	310 061
komerciala	311 314
oddelek pletenin	
— blagajna	311 315
skladišče	311 306

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem **ZA DAN REPUBLIKE** 29. november, obenem pa želimo polno delovnih uspehov v **NOVEM LETU 1972!**

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**

Telefon 311 650, 311 646

Ljubljana, Ulica Milana Majena 12

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro daril, kot so damske manikire, moške in damske potovalne garniture, kopalni pribor, razpršilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti z bogato izbiro domačih in inozemskih kozmetičnih preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CUTIS« v Pražakovi ulici 8, in pedikerski salon »Danica« na Trubarjevi cesti.

Cestitamo **ZA DAN REPUBLIKE**
29. november,

svojim poslovnim prijateljem, znancem in vsem delovnim ljudem, obenem pa želimo **SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!**

USPEŠNO POSLOVNO LETO VAM ŽELI

Papirna galanterija
SIMONČIČ

LJUBLJANA, Razpotna 4

Telefon: 25-091

Telegram: Simončič Ljubljana

TISKARSTVO:

KOMERCIALNI TISK
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
EMBALAŽA
KOLEDARJI
REKLAMNI KARTONI
UMETNIŠKE REPRODUKCIJE

ŽIVILSKI KOMBINAT ŽITO
LJUBLJANA, Šmartinska cesta 154

priporoča
svoje mlevske izdelke,
kruh in pecivo,
testenine,
bonbone in čokolado,
mehko pecivo in žvečilno gumo,
kar vse proizvaja
v svojih mlinih in pekarnah
ter obratih
DE Šumi in
Pekatete Ljubljana,
Gorenjka Lesce ter
Imperial Krško

Damski hola hop

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

Specializirano podjetje za razsvetljavo

Javna razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42

Telefon: h. c. 321 598, kom. 321 571, dir. 312 936

Izdelujemo, projektiramo in montiramo vse vrste svetlobnih napisov. Izdelujemo svetlobna telesa (plafoniere) vseh vrst zahtevanih dimenzij. Montiramo in vzdržujemo semaforizacijo križišč in drugih semaforških znakov po vsej Jugoslaviji. Naši izdelki so iz najnovejših in najkvalitetnejših materialov.

Obveščamo vse občinske skupščine kakor tudi vse gospodarske organizacije, da damo usluge podjetjem in projektivnim birojem pri izdelavi projektov in gradnji javne razsvetljave: razsvetljavo športnih objektov, igrišč in kopališč, osvetlitve raznih monumentalnih zgradb, fasad, cest, mostov, spomenikov in dvoran. Opravljamo usluge pri izdelavi in montaži reklame in izložbene razsvetljave, transparentov, semaforjev in drugih prometnih znakov. Vzdržujemo in opravljamo vse servisne storitve za vse vrste obstoječe razsvetljave in osvetlitve.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH TVRDK

IZVOZ-UVOZ

LJUBLJANA

Titova cesta 81

Telefon h. c.: 322 241

Zastopamo priznane tuje tvrdke, ki oskrbujejo našo kemično, tekstilno, papirno, gradbeno in druge industrije s surovinami, stroji in orodji ter kmetijstvo z zaščitnimi sredstvi za rastlinstvo in gnojili. Spremljevalne dejavnosti (servisne, tehnično-posvetovalne in druge službe) zaokrožujejo našo dejavnost.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

PREDMET POSLOVANJA PODJETJA

TEGRAD

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 10

*

1. Inženiring na področju medkrajevnih tt kablov in zvez
2. Inženiring na področju omrežnoskupinskih tt kablov in zvez I, II, III, IV reda
3. Inženiring na področju katodne korosijske zaščite podzemnih inštalacij
4. Polaganje in spajanje energetskih kablov

*

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november in obenem želi polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1972!

OB DNEVU REPUBLIKE ČESTITAJO

SAVSKE ELEKTRARNE

LJUBLJANA, Hajdrihova 2

s svojimi enotami:

HE MOSTE
HE MEDVODE
RTP KLEČE
SLUŽBA ZVEZ IN
GRUPA NE KRŠKO

Agrokombinat Barje

Ljubljana
CESTA NA LOKO 4
Telefon 21 576 ali 21 624

v svojih obratih za poljedelstvo in živinorejo, sadjarstvo-vrtnarstvo, kooperacijo, farmo nercev, trgovino in gostišča z mesnicami, gozdarstvo in strojni obrat z delavnicami, proizvaja širok asortiment kvalitetnih kmetijskih izdelkov ter daje svoje izdelke in storitve po konkurenčnih cenah. Proizvajamo in prodajamo tudi kvalitetna krzna nerce, strojena po »Thorer procesu« v ZR Nemčiji — primerna darila za slavnostne priložnosti.

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1972!

Protektor-Vulkan

LJUBLJANA, SMARTINSKA CESTA 64
Telefon 310 072

protektira avtomobilske plašče in jih popravlja, izdeluje penaste profile in razne gumijaste tehnične predmete za avtomobilsko, gradbeno in elektro industrijo ter izdeluje kolesa za transportna sredstva

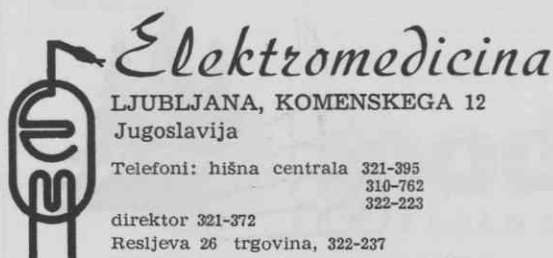
VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

LJUBLJANA
BEETHOVNOVA 11/V

ZASTOPSTVA
IZVOZ — UVOZ

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

LJUBLJANA, KOMENSKEGA 12
Jugoslavija

Telefoni: hišna centrala 321-395
310-762
322-223

direktor 321-372

Resljeva 26 trgovina, 322-377

TELEGRAM: Elektromedicina Ljubljana
Poštni predal: 245

Podjetje za izdelavo ter popravila domačih in tujih elektromedicinskih aparatov in instrumentov. Zastopanje inozemskih firm. Opravljanje zastopniških storitev.

Uvoz repromateriala, slušnih in elektromedicinskih aparatov

Trgovina s slušnimi aparati

Proizvaja: rentgenske aparate s priborom in zaščito, aparate za fizioterapijo, aparate za laboratorije, aparate za dezinfekcijo in sterilizacijo.

Opravlja servis, remont in montaže: rentgenskih aparatov in vseh drugih medicinskih aparatov.

Zastopamo na področju SFRJ francosko firmo Thomson Médical Telco 92 — St. Cloud — Paris,

ki proizvaja najmodernejše elektronske aparature za zdravstvo:

- naprave za merjenje raznih parametrov pri kontroli pacientov med operacijo, pri kateterizaciji srca in v drugih kritičnih trenutkih,
- aparate sistema VIGIL za intenzivno nego bolnika (tako imenovana elektronska medicinska sestra),
- aparate sistema »CARDIOTOP« (sestav: Kardioscop, Defibrilator in elektronski kardiosimulator) za oživljanje pacientov na mestu prometne nesreče, požara ipd.

Na željo pošiljamo prospekte, cenike, dajemo navodila, svetujemo pri nabavah medicinskih aparatov.

TOVARNA KEMIČNIH IZDELKOV

arbo

LJUBLJANA, PODGRAJSKA C. 15

Proizvaja:

Mikroelemente — karbonate — za proizvodnjo močnih krmil,
META DETERGENTE za čiščenje v prehrabeni industriji
Naftenate — sikative — za proizvodnjo oljnih lakov in barv
Polirne paste za poliranje v kovinski industriji in industriji izdelkov iz plastičnih mas
ARBOSIL za siliranje sveže krme
ARBONITE za impregnacijo lesa

Čestitamo za praznik republike in želimo vsem delovnim kolektivom ter svojim poslovnim prijateljem srečno in uspešno polno novo leto 1972

LIVARNA

LIGA

LJUBLJANA
Galjevica 266

Telefon
23 541

odliva odlitke vseh barvastih kovin

Naša delovna skupnost LIGA se tudi pridružuje

čestitkam

ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november
obenem pa želi svojim poslovnim prijateljem
in vsem uporabnikom naših uslug

SREČNO, MIRNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1972!

Ljubljanski investicijski zavod - inženiring

LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

Telefon 23 263

Nudi vam sodoben pristop k investiciji, preučuje programe dejavnosti, ekonomsko in finančno programira, preverja utemeljenost investicije, projektira in organizira projektiranje za vse vrste gradenj, izbira najcenejše in najsolidnejše izvajalce, nadzira kvaliteto in kvantiteto gradnje, sodeluje in deluje na področju bančnih in pravnih poslov, izdeluje elaborate o zaključku investicije.

Na posebno željo opravljamo tudi consulting inženiring.

Splošni projektivni biro

V LJUBLJANI
Kidričeva 1

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

Kamnoseško podjetje

MARMOR

LJUBLJANA, RESLJEVA 38

Uprava: telefon 316 423

Obrata:

Moša Pijadejeva 32, 321 338
Tomačevska cesta 1, 315 881

Izdeluje: nagrobne in kulturne spomenike, razne kamnoseške izdelke, in gradbene materiale iz marmora in granita.

Svojim cenjenim strankam, poslovnim prijateljem in znancem želimo

SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

SPLOŠNO
GRADBENO PODJETJE

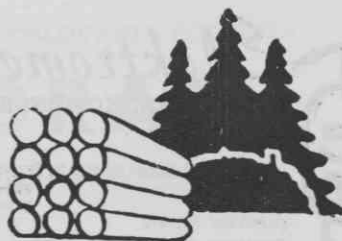
TEMELJ

LJUBLJANA
Titova cesta 282

Telefon 343 281, 343 269, 343 298

- Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih gradnjah
- Poleg tega smo specializirani za izgradnjo minigolf igrišč, kakor tudi drugih športno rekreacijskih objektov
- Izdelujemo gradbene elemente, (blokete) in prodajamo na drobno

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

GOZDNO GOSPODARSTVO LJUBLJANA

TRŽAŠKA CESTA 2

s svojimi gozdnimi obrati — poslovnimi enotami proizvaja in prodaja vse vrste gozdnih sortimentov, opravlja gozdno gojitvena dela, gradi gozdne ceste ter osnavlja gozdne plantaže in intenzivne nasade.

ČESTITAMO VSEM DELOVNIM LJUDEM IN SVOJIM POSLOVNIM PRIJATELJEM ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBRA, OBENEM PA JIM ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX LJUBLJANA
Telefon 311 545

nudimo vam naraven cvetlični in gozdni med, pristno domačo medico, preparate na osnovi matičnega mlečka in cvetnega prahu, kot so: MELBROSIN, GELEE ROYALE, POLLJUVEN, MELBROSIA pld. — čebelarški reprodukcijski material

Se priporočamo!

Srečno novo leto 1972!

Knjige Casopisnega zavoda

Uradni list SR Slovenije

LJUBLJANA, VESELOVA ULICA 11

Za zasebnike, delovne organizacije, za prakso in študij priporočamo naslednje knjige:

1. USTAVA SFR JUGOSLAVIJE IN USTAVA SR SLOVENIJE.
2. USTAVNI AMANDMAJI (zvezni) OD XX. DO XXIII.

3. SPLOŠNI UPRAVNI POSTOPEK IN UPRAVNI SPOR.
Četrta izpopolnjena in predelana izdaja.

Dr. Stojan Cigoj:

4. ODŠKODNINSKO PRAVO JUGOSLAVIJE.
Razvojne tendence jugoslovanske judikature in primerjalno pravo. Izide februarja 1972.

Dr. Stojan Cigoj:

5. ODŠKODNINSKA ODGOVORNOST AVTOMOBILISTA IN ZAVAROVANJE.

Dr. Stojan Cigoj:

6. TRANSPORT.
Dr. Peter Kobe, dr. Ljubo Bavcon:
7. KAZENSKI ZAKONIK S POJASNILI IN SODNO PRAKSO.

Dr. France Bučar:

8. VPRAŠANJA SODOBNE ORGANIZACIJE.
Naročite revijo PRAVNIK, ki ima letni obseg nad 500 strani

TRGOVSKO PODJETJE

KURIVOPRODAJA

Ljubljana, Na jami 10
Telefon 55-696

vam nudi v svojih poslovalnicah vse vrste kuriva in gradbenega materiala po najnižjih cenah. Čestitamo ZA DAN REPUBLIKE 29. november in želimo srečno novo leto 1972!

TOVARNA KAROSERIJ

Automontaža

LJUBLJANA, Celovška c. 180

ima naslednji predmet poslovanja:

- projektira in konstruira avtobusne, trolejbusne in specialne karoserije, gospodarska vozila, prikolice, transportne kontejnerje in grelna naprave,
- proizvaja karoserije, vozila in prikolice,
- proizvaja ogrevalne in klimatične naprave,
- proizvaja jeklene profile in vsakovrstno opremo za gospodarska vozila.

Hkrati čestitamo za DAN REPUBLIKE IN NOVO LETO!

modna hiša

LJUBLJANA - MARIBOR - OSIJEK

Modna hiša v Ljubljani, Mariboru in Osijeku je pripravila za svoje potrošnike za jesensko-zimsko sezono veliko izbiro modnih damskih, moških in otroških oblačil ter drugih modnih dodatkov. Poleg tega pa bo imela tudi svojo ekskluzivno kolekcijo damskih visokomodnih modelov.

TETEPNIŠTVO DEKORACIJE

Žimnica

Ljubljana, Tobačna ulica 3, telefon 22-665

VAM NUDI VSE VRSTE TAPETNIŠKIH STORITEV
MONTAŽO TAPET
OBLAGANJE TAL S PLASTIČNIMI MATERIALI
IZDELAVO ZAVES VSEH VRST TER MONTAŽO

Hitro, poceni in solidno vam opremimo vaše stanovanje!

Agroobnova

gradnje in melioracije

LJUBLJANA, Črtomirova ul. 8

Telefon 313 126, 313 493

Gradnja kmetijskih objektov, objektov živilsko-predelovalne industrije in objektov družbenega standarda.

Hidro- in agromelioracije.

Vodovodi.

Nizke gradnje za kmetijstvo.

Vzdrževanje in generalna popravila težke gradbene mehanizacije.

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1972!

KOMUNALNO PODJETJE

SNAGA

LJUBLJANA, Povšetova 6

Telefon 322 265

opravlja naslednje dejavnosti:

vzdrževanje javne snage (odvoz odpadkov, čiščenje javnih površin)

vzdrževanje in obnova cestišč ter prometne signalizacije

izdelava nadgradenj na šasijah (smetarskih naprav, avtonakladalcev ipd.) in opravljanje raznih remontov

opravljanje zimске službe v mestu

Za vse navedene storitve ter naročila se obračajte na naše podjetje

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

Elektromontaža

projektiramo in izvajamo elektroinstalacije jakega in šibkega toka ter napeljavo strel vodovodov

LJUBLJANA, Rožna dolina, C. VI, št. 36

Telefon 61 441 direktor 61 622

OBRAT NA BORŠNIKOVEM TRGU 1

Telefon 20 704

Svojim poslovnim prijateljem in znancem želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

Tovarna kovinskega okovja

KOT

TACEN 38, LJUBLJANA-ŠENTVID

Telefon 51 244, 51 146

Izdeluje okvire za damske torbice raznovrstne ključavnice in okovje za kovčke, aktovke, razne športne rekvizite, konzervne nožke, ščitnike, modne zaponke, žebeljčke za obutveno industrijo v nikljani, antičnem srebru, rumeni in barvani izvedbi prvovrstne kvalitete, ki jih konsumira poleg domačega tudi inozemsko tržišče.

Vsem cenjenim odjemalcem se priporoča in garantira za kvalitetno blago in solidno postrežbo.

DRAGO ABERSEK

LJUBLJANA, Krakovski nasip 26

Telefon 20 628, 61 948

GALVANIZACIJA

opravlja vsa v to stroko spadajoča dela.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

KOMUNALNO PODJETJE

ŽALE

LJUBLJANA

MED HMELJNIKI

Telefon h. c. 316 961, direktor 316 365

Uprava in oskrbnništvo
pokopališča

Lastna vrtnarija
in cvetličarna

Vse potrebno za pogreb in prevoz doma in v tujini opravi naše podjetje

Učne delavnice

Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih

LJUBLJANA, BEŽIGRAD 8

Telefon: hc. 311-177, dir. 312-049

s svojimi obrati:

TISKARNA, LITOGRAFIJA, KNJIGOVEZNICA

USNJENA GALANTERIJA

IN MODNA ŠIVALNICA

opravlja vsa dela omenjenih strok solidno in po konkurenčnih cenah. Za naročila se toplo priporočamo!

Delovni kolektiv Zavoda učnih delavnic slušno in govorno prizadetih čestita ZA DAN REPUBLIKE 29. november, obenem pa želi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

TOVARNA OTROŠKIH VOZIČKOV
IN KOVINSKE OPREME

Tribuna

Ljubljana, Karlovska 4

Telefon 21 734

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

VOLNENKA, LJUBLJANA

od 1. XI. 1971 dalje novo ime:

VELANA Tovarna zaves
Smartinska 52

Prodajalna v Ljubljani, Smartinska 52

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrijskih objektov

LJUBLJANA, Parmova 33,

prevzema in izvaja engineeringe za izgradnjo in rekonstrukcijo industrijskih objektov, izdeluje vsakovrstne projekte in ekonomske elaborate

VARNOST PODJETJE ZA VAROVANJE
LJUDSKEGA PREMOZENJA

LJUBLJANA, KREKOV TRG 10/I

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

Projektiramo in gradimo visoke in nizke ter industrijske gradnje

vsem delovnim kolektivom in poslovnim prijateljem želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotaža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo, splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Čopova 12
AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MOŠKA IN ŽENSKA MODA — Trubarjeva 27
MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog
VELETEKSTIL — Črnomelj
VELETEKSTIL — Ljubljana, Tržaška 37/a
VELETEKSTIL — Tržič
VELETEKSTIL — Soseska 6 — Celovška c.

PROMETNO PODJETJE

**SAP
LJUBLJANA**

SREDIŠKA 4

telefon 323 665, 314 841

OPRAVLJA

prevoz potnikov na rednih linijah in po naročilu, prevoz blaga v tu in inozemstvu;

ORGANIZIRA

prireditve, izlete po Jugoslaviji in na tujem s sodobnimi avtobusi, letali, ladjami in vlaki;

NUDI

počitnice na morju in v gorah;

POSREDUJE

nabavo potnih listov, menjavo valute, rezervacije potovanja v letalih, ladjah itd.;

PRIPOROČA

izposojanje luksuznih avtomobilov
znamke Mercedes in AUDI v lastni
Rent-a CAR službi.

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem
ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER!

Vsem voznikom motornih vozil se priporočamo
in jim želimo srečno vožnjo v novem letu 1972

RESTAVRACIJA IN BIFE

PARTIZAN

LJUBLJANA, TRG OF 13

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

**Tiskarna
Toneta Tomšiča**

Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Telefoni: 25 521, 25 522, 22 940, 22 990

Poštni predal 352/VII

Tiskamo in vežemo časopise,
revije, knjige, brošure, obrazce
in propagandne tiskovine
v eno- ali večbarvnem tisku
kvalitetne izdelave
in po solidnih cenah

KNJIGOTISK, ROTOTISK, KNJIGOVEZNICA

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki IV/1956 do XIX/1971 po ceni 16 dinarjev za letnik, za inozemstvo 3 dolarje; posamezna številka velja 7 dinarjev, za inozemstvo 1 dolar. Naročnina za leto 1972 je 25 dinarjev.

Prve tri letnike odkupujemo po ceni 10 dinarjev za številko.

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje knjige:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 2,50 dinarja.

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 2 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 2 din.

Sergij Vilfan-Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 2,80 dinarja.

PRAVKAR JE IZŠEL 5. ZVEZEK

PETER VODOPIVEC

Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove

Ljubljana, 1971

Cena 15 din

KOMUNALNO PODJETJE

RAST

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24

Telefon 20 390

Ureja zelene površine, vzgaja, prodaja okrasne rastline in cvetje, opravlja dekoracije, izdeluje in prodaja opremo za vrtno in pejsažne objekte.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1972!

GRADBENO PODJETJE **MEGRAD** LJUBLJANA CELOVŠKA C.

TELEFON: 56 341, 56 342; TELEGRAM: »MEGRAD« LJUBLJANA • TEKOČI RACUN PRI SDK-SIŠKA: 501-1-387/4

PROJEKTIRA IN GRADI:

Stanovanjske, poslovne, industrijske in druge objekte visoke gradnje po načelih moderne tehnologije, in to strokovno, kvalitetno, hitro in po ugodnih cenah

Podjetje razpolaga z najmodernejšo gradbeno mehanizacijo in ima lasten avtopark z mehanično delavnico

Ima svoj projektivni biro, tako da lahko prevzame vsa dela po principu inženiringa. Poleg navedenega ima lasten mizarski in tesarski obrat, obrat za krivljenje in polaganje železa, obrat za proizvodnjo peskov, betonov in betonskih izdelkov

Prodaja gradbeni material na debelo in drobno

Gradimo hitro in solidno. Za naročila se toplo priporočamo

Obliki, ki je preživela čas, pravimo stil. Vključuje bogastvo navdiha, harmonijo linij, ploskev in barv, vrednost dela človeških rok. Kje je mogoče danes kupiti vse to? Še so mojstri, ki to delajo — v tovarni Slovenijales Stilles. Slovenijales prodaja tudi to dragoceno stilno pohištvo.

SLOVENIJALES

trgovsko proizvodno podjetje
Ljubljana, Beethovnova 11,
telefon 23 931

Prodajalne pohištva:

Ljubljana

Gospodarsko razstavišče,
Kidričeva 1,
Vižmarje 168

Maribor, Partizanska 15,

Celje, Zidanškova 10,

Kranj, Gorenjski sejem

ČE VAM BANKA PREDLAGA RIBOLOV, POTEM JE RAZUMLJIVO, DA STORI
TO SAMO V PRIMERU, ČE JE PREPRIČANA, DA SO VAŠE DENARNE ZADEVE
UREJENE NA NAJBOLJŠI MOŽNI NAČIN

SKORAJ MILIJON VARČEVALCEV UGOTAVLJA, DA SE LAHKO V MIRU
POSVETI SVOJIM VSAKDANJIM OPRAVKOM ALI PA SVOJEMU RAZVEDRILU,
ČE NJIHOVE DENARNE ZADEVE UREJA LJUBLJANSKA BANKA